مهــڙي

سنڌي ڦلواڙيءَ نالي سنڌي درسي ڪتاب، ايس. ايس. سي. امتحان لاءِ، ١٩٥٢ کان ١٩٥٤ تائين رٿيو ويو آهي. نثر ۽ ڪوشش ڪري سنڌي پڙهڻ کي چڱوئي ڀرو ڏنو ويو آهي، ۽ نظم ۾ ڪيترائي شاعر ڀرپور دفعو آندل آهن.

تلن چونڊيندڙن کي بخوبي خبر آهي، ته ڪيترائي سگهڙي گل، هوشيار مالهين جا پوکيل، ڦلواڙيءَ کان واڳجهيا ويا آهن، ۽ پوکيندڙن جي پوئين جي پوري پتي نه پورڻ ڪري ۽ اهيءَ ڪري چپائڻ جا حق نه ملڻ ڪري، ائين ڪرڻ لاچار ٿيو آهي. ته نه سرڳواسي پرمانند ميوارام، ڪوڙومل چندلعل، ڀيرومل مهرچند، ۽ رشي ڏيارام گدومل پارن جا ليک، ڦلواڙيءَ جي سوڀين گهٽي قدر سرس ڪن ها.

تلن چونڊڻ جي محنت پرنسيپال روچيرام گنگارام سڌاڻيءَ ۽ پروفيسر چيتن. ايل. ماڙيوالا، بنان ڪنهن اُجوري وٺڻ جي، پليءَ پت ورلي آهي، ۽ پروفن ڏسڻ وغيره جو ڪم، جو ايس. ايس. سي. اي. بورڊ مونتي رکيو، تنهن ۾ پڻ شري سڌاڻيءَ چڱي چوکي مدد ڪئي آهي.

سي. پي. پنڊراڻي

ميمبر ايس. ايس. سي. اي بورڊ، پونه

فهرست

نثر

		صفحه
١- نالندا جو وشو ودياليہ	ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي	١
٢- پرٿويءَ تي ڪا شڪتي مڙئي راڄ ڪري رهي آهي	مهاراج ديواچند رتنچند شرما	٥
٣- دل جي ڪسوٽي	ڪماري ساوتري جڳنداڻي	٨
٤- پتليان	شري آسانند مامتورا.	١٣
٥- ڪشمير	پرنسيپال ٽلومل ميگهراج آڏواڻي	١٧
٦- حافظو يا يادگيري	شري چيلارام ڪيمچند آڏواڻي	٢٧
٧- پريت جي ريت	پروفيسر منگهارام اُڌارام ملڪاڻي	٣٠
٨- ٻري ۽ ٻلي جي ٻيت	ڪماري ليلاوتي روچيرام	٤٤
٩- سوامي وويڪانند	شري تيرٿ سياڻي	٤٧
١٠- شري رامڪرشن پرمهنس جو جنم	پرنسيپال نارائڻ - ب - ٻناڻي	٥٣
١١- اڪبر جو جنم	پروفيسر چيتن ماڙيوالا	٥٧
١٢- يوجن وديا	شريمتي ڪرشنا ٻائي ناڪرداس گياناڻي	٦٤
١٣- ڪنور يڳت	شري تيرٿ وسنت	٦٨
١٤- ڪوي ڪاليداس جي ناٽڪ ”مالوڪا اگني متر“ مان هڪ ڇهڪو	پروفيسر ڪلياڻ - بي - آڏواڻي	٧٤
١٥- هڪ آتمڪستارو (ساڌو واسواڻي)	پرنسپال روچيرام گنگارام سڌاڻي	٧٧
١٦- سرومڻي انسان (گوتم ٻڌ)	پروفيسر لالسنگھ هزاريسنگھ اجواڻي	٧٩
١٧- حقيقت افساني کان وچتر	شري لالچند امرڏنومل جڳتياڻي	٨٢
١٨- هندي پراچين سڀيتا - اسان جي ميراث	ڪماري گل ڪاٻسنگھ لالا	٨٦

١٩- مومل راڻي ناٽڪجو ههرين ڀاڱ پروفيسر رام پنجواڻي ٩١
٢٠- خوشي يا سچو سک ڊاڪٽر هرومل ايسرداس سدارنگاڻي ٩٦
٢١- سنت لڪارام شري امرو سٽمل هنگوراڻي ٩٨
٢٢- عجيب ٻيٽ شري ويرومل هيمومل ملاڻي ١٠٤
٢٣- هنومان"آزادي جو ووح"ڪماري ناڪري ليلارام واڌواڻي ١١١
٢٤- آسمان جو نظارو شري لالچند امرڏنومل جڳتياڻي ١١٣
٢٥- شيوا شري آسنداس چيتاڻند ١١٥
٢٦- الادي ڊرم مهراج ريواچند رلنچند شرما ١١٩
٢٧- گدڙ جي ڪنڌ شري ويرومل هيمومل ملاڻي ١٢١
٢٨- بهادر بليڊر پروفيسر تاراچند ڏيئومل گاجرا ١٢٥
٢٩- مهالگو حرچو ڪماري گوپي - سي - سامتاڻي ١٢٨
٣٠- شيردل دلبر شري نارائڻ گوبندرام ڪوڙواڻي ١٣٣
٣١- ماروي شري آڏنمل سترامداس ١٣٨
٣٢- گوريءَ جو خواب شري ڪشنچند ڪيولرام جڳتياڻي ١٤٢
٣٣- سچ شري هيرالند سوڀراج ميرچنداڻي ١٤٤
٣٤- لاٽ لطيفي شري حيتمل پرسرام ١٤٧
٣٥- سلير جو فساد شري موليلعل ليڇرام ٻٺاڻي ١٥٠
٣٦- لوريءَ جام نماچي ڊاڪٽر هوتچند موليچند گربخشاڻي ١٥٥

نظم

١- سيد عبدالڪريم شاهه ١
٢- شاهه عبداللطيف (شاهه) ١
سڪڻ ۽ سوري ٿي اکر هيڪڙي ١
مارويءَ جو سيل ١
سسئيءَ جا سور ٢
سر ڪاپائتي ٣

فہرست

سر سامو ئیل ڈی
سر سینٹی
سر سارنگ
سر سورت
سر ممیر والچھو
سر رامکلی
سر رپ
سر لنکان بھمبو
سر کاموڈ
مشرود
۳- بانی بشعراء تجویل (سامی)
مورک
مایا
بانکے دانو
اودنا
سمتی ماکنی
سباکنا
۴- سجل سرسے
سمتی بھیون
مومل رانو

سنڌي ٿلواڙي

نثر

١. نالندا جو وشو ودياليہ

[ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي]

هندستان ۾ اُتر اُڀرندي طرف، گنگا ندي‌ءَ واري ماٿر ۾، بهار نالي ديش آهي؛ تنهنجي پاٽنا ضلعي ۾ راجگيره جهونو شهر آهي. انهي شهر جي اُتر پاسي، اٽڪل ڇهن ڪوهن جي پنڌ تي، بارگان‌ءَ جو ننڍڙو ڳوٺ آهي؛ تنهي آڳاٽي سمي ۾ ٻڌ ڌرم وارن جو هڪ ناليرو وشو وديـاليہ هوندو هو، جنهن کي "نالـندا" ڪري سڏيندا هئا. گوتم ٻڌ جي پرلوڪ پڌارڻ کان ٿورو وقت اڳي، سندس ششن مان پنج سؤ ڪن واپارين پاڻ ۾ ٿوري ڪري، اهو بـاغ ڳنهي، پنهنجي سوامي‌ءَ کي ڀيٽا ڪري ڏنو. چون ٿا تہ گوتم ٻڌ اها ڀيٽا قبول ڪئي؛ ۽ ٻہ ٽي مهنا انهي‌ءَ استان تي رهي، وچارن کي اُپـديش ڪيو. بس، انهي وقت کان وٺي انهي‌ءَ آستان جي اوچ جا ڏينهن آيـا. گوتم ٻڌ پاڻ تہ گذاري ويو، پر سندس پوئلڳہ پنجن راجائن پيڙهي‌ءَ بہ پيڙهي‌ءَ انهي‌ءَ پوتر آستان تي عاليشان عمارتون اڏايون، مڙهيون ۽ مندر جوڙايا؛ ۽ ڀاون ۽ ڀکشن جي آجيوڪا لاءِ لاڳيتيون جايون ۽ جاگيرون اَرپڻ ڪيون. آهڙي‌ءَ ريت اهو آستان ويو اوچ کي رسندو، تان جو عيسوي ستين صدي‌ءَ ڌاري هڪ وڏو وهارو (Shrine) ۽ وشو وديالیہ بڻجي پيو؛ ۽ ٻڌ ڌرم ۽ سڀيتا جو دنيا ۾ مکيہ مرڪز ليکجڻ لڳو. هتان دنيا جي جدا جدا ڀاڱن ۾، خصوصاً چين ۽ تبيت ڏي، ٻڌ ڌرم جي ڦهلاءَ لاءِ نامڪنيا اُپديشڪ موڪليا ويندا هئا، ۽ ڪتان ڪتان جا جاتري هن وشو وديالیہ ۾ ٻڌ متالتر جي اڀياس لاءِ وڏي تعداد ۾ ايندا هئا.

جالرن مان هڪ جهبي جالري هيان شيالڪ بد ترم جي آيياس ڪيئي ته آلي آيو هو. سفر ٻر ٻريا ست ورهيه لڳي ويس. واٽ تي ڏک ڏاکڙا ٻه گهڻيئي ڏٺائين. چوي ٿو ته جڏهين ناليدا پراچي [illegible] لڌهين ڏک درد دل تان دور ٿي ويس ۽ انهن ٻي جالم ته ڪيهڙي شانتي. ڪيترن پراچي ٻهتو آهيان. هتي مونکي وڏي آجيان ملي. شهر جي عاليشان عمارتن ۽ ڪاريگريءَ جي ڪمن جو ثابت عمدو بيان ڏنو اٿس. پنهنجي سفرنامي ۾ لکي ٿو ته [illegible] ڪانچ هڪ مکيه لکيو آهي، لنهنجي مٿان هڪ ايڏو اوچو [illegible] آهي، جو ان جي چوٽيءَ ڏي نهارجي ته مٿو ڦريو وڃي. [illegible] بيشمار مڙهيون ۽ مندر آهن، جن مان ڪن جي چوڌاري [illegible] جي وڏا ڇهيڪتا لڳا پيا آهن. ڪن جي آسماس [illegible] آهي، جنهنجي ڏٺي دل ٻهار ٿيو وڃي. ڪي [illegible] آنيڪي جهڙي اوچل پاڻيءَ جي چشمن پرسان آڏيل [illegible] ٻيلهڙ ۽ سون ورنا گل اهڙا چهڪمڪ لائي بيٺا آهن، [illegible] ٻالمراد و ڪشيچهو وڃي.

[illegible] جي وڏا هيٺ ويهي، گوتم ٻڌ وڃارن [illegible] هڪ وهارو آهي، جهنجي جوٽي [illegible] نڪي. وهاري جي پر ۾ گوتم ٻڌ جو هڪ نامي [illegible] آهي، جو لنبائيءَ ۾ آسي فوٽ ٿيندو. [illegible] ماڙ آڏيل آهي! ٿورو پرڀرو اٺ صفحا [illegible] ماڻهو آسانيءَ سان سمائجي [illegible] روزمره جي پوجا پشتا ٿيندي آهي. [illegible] هڪ سو ودياگير به آهن ۽ ان کانسواءِ ڪتب خانا [illegible] آچارين، شسن ۽ مهمانن جي [illegible] آهن، جي ڏه هزار کن ٿيندا.

هيونشيانگ چوي ٿو ته آچاريه پنهنجي وديا ۽ سداچار جي

ڪري پرست هئا، تنهڪري نه رڳو هندستان، پر دنيا جي ٻين
ڀاڱن مان وديارٿي جهجهي تعداد ۾ هتي ايندا هئا. جيڪي وديالي
۾ داخل ٿيڻ چاهيندا هئا، تن جي اوائلي پريکيا آهڙي ڪٺن ٿيندي
هئي، جو هر سال سراسري ڏهن اميدوارن مان ستن اُن کي نراس
ٿي موٽڻو پوندو هو. انهيءَ هوندي به سال ۾ داخل ٿيل وديارٿين
جو تعداد هزارن ۾ هوندو هو. وديارٿين جي پاڙهڻ جو نمونو واهه جو
هو! اول وديا گهر ۾ گهڙڻ سان آچاريه ۽ وديارٿي گڏجي ڳائيندا هئا،
۽ مقرر ٿيل گرنٿن مان آچاريه ٽورو ٽڪر پڙهي، اُن تي ٽيڪا ٽپڻي
ڪندو هو، ۽ پڻ بحث مباحثو هلائيندو هو، ته سڀي ڳالهه
اهڙيءَ ريت نروار ٿئي جو سڀني جي دلين تي ڄمي وڃي. وچ ۾
ساهي وٺندا هئا، نه ته صبوح کان وٺي ٻپهريءَ تائين وديا پرائڻ ۾
مشغول رهندا هئا.

وديا وڏي پيماني تي ڏبڻ ۾ ايندي هئي. وديارٿين تي
جيڪي ڪم رکيل هئا تن پٽاندر هننکي نه رڳو ٻڌ ڌرم جي شاسترن
جو اڀياس ڪرڻو پوندو هو، پر هندن جا ويد ۽ انهن تي لکيل
ساهت سڀ پڙهڻو پوندو هون. تنهن کانسواءِ فيلسوفي، حسابن جو
علم، جوتش، جاگرافي ۽ آيرويد مان به پليءَ پٽ واقف ٿيڻو پوندو
هون. آچارين جا به سندن علم ۽ لياقت آهر درجا ٺهرايل هئا.
هيان شيانگ چوي ٿو ته منهنجي شمار موجب هڪ هزار آچاريه اهڙا
هئا جي ويهن قسمن جون وديائون ڄاڻندا هئا، پنج سؤ اهڙا هئا
جي ٽيهن قسمن جي وديائن ۾ نپڻ هئا، ڏه اهڙا هئا جن کي پنجاه
شاستر ايندا هئا ۽ وشو وديالي جو ڪلپتي (چانسيلر)، جنهنجو نالو
سنبيل ڀدر هو، سؤئي رڳو سڀني وديائن ۾ پرپورڻ هو.

وديارٿين کي نه رڳو پستڪ پڙهڻا پوندا هئا، پر هو روزمره جي
اُپاسنا، جا سنجها جو ٿيندي هئي، تنهن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ پڻ ٻڌل
هوندا هئا. سنجها جو وديالي جا سڀيئي در دروازا کلي ويندا هئا.

جاڳڻ مان هڪ ڇڻي حالتي هيان شبالڪ ۾ ڊرم جي اُپياس
ڪرڻ لاءِ آلي آيو هو. سفر ۾ ڀربا ست ورهيه لڳي ويس. واٽ
۾ ڏک ڏاکڙا ۽ ڪشٽ ڏنائين. چوري ٿو ته جڏهين ناسدا ۾ اچي
پهتس، تڏهن دک درد دل تان دور ٿي ويم ۽ اتهن جي حالت
ته ڪتهن شانتي لکيتن ۾ اچي پهتو آهيان. هتي موکي وڏي
آجيان ملي. شهر جي عاليشان عمارتن ۽ ڪاريگريءَ جي ڪمن
جو نهايت عمدو بيان ڏنو اٿس. پنهنجي سفرنامي ۾ لکي ٿو ته
اولهه پاسي کان هڪ مکيه لنگهه آهي، تنهنجي مٿان هڪ اڏو اوچو
اڏ لهمل آهي، جو ان جي چوٽيءَ ڏي نهارڻ سان مٿو ڦرئو وڃي.
حاطي اندر بيشمار مٿمون ۽ مندر آهن، جن مان ڪن جي چوٽاري
پالت پالت جي وڻن جا ڇيڪتا لڳا پيا آهن. ڪن جي آسپاس
اتا گلڪاري گلزار آهي، جنهنجي ڏسڻ دل بهار ٿيو وڃي. ڪي
مٿمون ۽ مندر الڳي جهڙي اوچل پالڪيءَ جي چوٽين پرسان اڏيل
آهن. چوٽين ۾ تلاوڻ ۽ سون ورنا گل اهڙا جهڪمڪ لائي بيٺا آهن،
جو اتهن جي ڏسڻ دل باغ مرادو ڪنججو وڃي.

جڏهن اصلوڪي الپ جي وڻ هيٺ ويهن، ڪوٺڻ ۾ وڃارڻ
ڪي ايڊيش ڪندو هو، تنهن هنڌ هڪ وهارو آهي، جنهنجي چوٽي
آسمان سان ٻيٺي لڳي. وهاري جي پير ۾ گول ۾ جو هڪ نامي
جو شاهي پٿلو آستاپن ٿيل آهي، جو لنڪائيءَ ۾ آسي ڊوت لبندو.
الهيءَ پتلي جي مٿان وري هڪ ماڙ اڏيل آهي! تورو پرپرو اتي صفحا
آهن، سي ۽ ايڏا وڏا جو هرهڪ ۾ ٽي سو ماڻهو آساليءَ سان سمائجي
سگهن! اتهن صفحن ۾ رواجي روزمره جي پرچا پشتا تهندي آهي.
ٻاون ۽ ٻڪشن لاءِ هڪ سو ودياگهر ، آهن ۽ ان کانسواءِ ڪتب خانو،
سوشالالو، ولڊتا ۽ وتاڻ وغيره-آهن. آچارين، ششن ۽ مهمانن جي
لاءِ جدا جدا ڪمرا آهن، جي ڏهه هزار ڪن لبندا.

ٻالڪ چوي ٿو ته آچاريه پنهنجي وديا ۽ سداچار جي

ڪري پرسند هئا، لنهڪري نه رڳو هندستان، پر دنيا جي ٻين ڀاڱن مان وديارٿي جهجهي تعداد ۾ هتي ايندا هئا. جيڪي ودياليه ۾ داخل ٿيڻ چاهيندا هئا، تن جي اوائلي پرکيا اهڙي ڪٺن ٿيندي هئي، جو هر سال سراسري ڏهن اميدوارن مان ستن اُنن کي نراس ٿي موٽڻو پوندو هو. انهيءَ هوندي به سال ۾ داخل ٿيل وديارٿين جو تعداد هزارن ۾ هوندو هو. وديارٿين جي پاڙهڻ جو لموٽو واهه جو هو! اول وديا گهر ۾ گهڻڻ سان آچاريه ۽ وديارٿي گڏجي ڳائيندا هئا، ۽ مقرر ٿيل ڪرڻ مان آچاريه ٿورو ڪر پڙهي، اُن تي ٽيڪا ٽپڻي ڪندو هو، ۽ پڻ بحث مباحثو هلائيندو هو، ته سڀني ڳالهه اهڙيءَ ريت لڳه ٿئي جو سڀني جي دلين تي جمي وڃي. وچ ساهي وٺندا هئا، نه ته صبوح کان وٺي ٽيهريءَ تائين وديا پرائڻ ۾ مشغول رهندا هئا.

وديا وڏي پيمالي تي ڏيڻ ۾ ايندي هئي. وديارٿين تي جيڪي ڪم رکيل هئا تن پٽاندر هننکي نه رڳو ٻڌ ڌرم جي شاسترن جو اڀياس ڪرڻو پوندو هو، پر هندن جا ويد ۽ انهن تي لکيل ساهت سڀ پڙهڻو پوندو هون. تنهن ڪانسواءِ فيلسوفي، حسابن جو علم، جوتش، جاگرافي ۽ آيرويد مان به پليءَ ريت واقف ٿيڻو پوندو هون. آچارين جا به سندن علم ۽ لياقت آهر درجا ٺهرايل هئا. هيان شيانگ چوي ٿو ته منهنجي شمار موجب هڪ هزار آچاريه اهڙا هئا جي ويهن قسمن جون وديائون ڄاڻندا هئا، پنج سو اهڙا هئا جي ٽيهن قسمن جي وديائن ۾ ليڻ هئا، ڏه اهڙا هئا جن کي پنجاه شاستر ايندا هئا ۽ وشو وديالي جو ڪلپتي (چانسيلر)، جنهنجو نالو سشيل يدر هو، سڀئي رڳو سيني وديائن ۾ پرپورڻ هو.

وديارٿين کي نه رڳو پستڪ پڙهڻا پوندا هئا، پر هو روز مره جي اپاسنا، جا سنجها جو ٿيندي هئي، تنهن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ پڻ بڌل هوندا هئا. سنجها جو وديالي جا سڀيئي در دروازا کلي ويندا هئا.

باوا، آچاريہ ۽ وديارٿي وڏو سرگس ناهي، پرواري وهاري ڏي ويندا هئا، جنهنجي جوڙاري واس ڏوپ ۽ ڦلن جي ورکا ڪندا، ٿي گهمرا پرڪرما ڏيندا هئا ۽ پوءِ گوڏن ڀر ويهي، گولر ڀڳوان جي استتي ۽ ڀڄن ڳائيندا هئا. الهيءَ ڪالوءِ وري وديالي ۾ موٽندا هئا، جتي شاسترن مان وچن ولندا هئا. پوءِ ڪلپتي ٿي پرا پرارٿنا ڪندو هو ۽ هرهڪ پرارٿنا پوري ٿيڻ تي سارو مجموعو "سوستي! سُوستي!" (آمين! آمين!) پُڪاريندو هو. ٻچاڙيءَ ۾ هڪ ڀڄن ڳائيندا هئا، جنهن جو ٽالبرج اهو هوندو هو، تہ سڀني پوجارين ڪي شال پيح پرايت ٿئي.

ٽاليندا ۾ آچارين ٻوڙي وديارٿين کي پنهنجا هڏ سخت پورهئي ٿي هيرائڻا پوندا هئا، پر ولدر ۽ فرصت جي نہ اُلي ڪوتاهي ڪاڻ هئي. پنهنجو ذڪر ڪندي هيان شانگ چوي ٿو تہ "اٽڪ جلڪين پڙهي پڙهي ٿڪو هوس، تڏهين وديالہ جي. حاطي الدر حبڪي ناغ اوسنان هوندا هئا، ٿن ۾ جنگهون ساهڻ ويندو هوس. ڪڏهين ڪڏهن تہ پيلوان ساڻ ڪري، هاٿيءَ ٿي چڙهي، اوسي پاسي وارا پولر استان پيتڻ ويندو هوس. پر منهنجو مول مقصد هو وديا پرائڻ، ۽ نہ فرحتون ولڻ. آچاريہ ۽ باوا نهايت پرهيزگار ۽ جتي پرش هوندا هئا، ۽ پڌ ڏرم جي نيمن ٿي بلڪل محڪم رهندا هئا. پڙهڻ ۽ پاڙهڻ ۾ اهڙو تہ محو ٿي ويندا هئا، جو پتو بہ ڪونہ پوندو هون تہ ڪٿن وقت گذرندو ٿو وڃي."

سچ چيو اٿن تہ: "لاهين پليان چاڙهيون، ۽ چاڙهين پليان لاهيون." ليڪ اهڙو سمو آيو، جو پڌ ڌرم جو زور گهٽجڻ لڳو ۽ ٽاليندا جو اوج نہ پويان پير ڪرڻ لڳو. آخر وشو وديالہ تہ ڦٽي پر عاليشان عمارتون بہ ڊهندڙون ويون. هينئر اُلي ڀرپالڪ لڳو پيو آهي، پر وِيرانو اجا ظاهر پيلو آهي.

٢. پرڏويءَ تي ڪا شڪتي
مڙيوئي راڄ ڪري رهي آهي!

[مهاراج ريواچند رتنچند شرما]

جيڪڏهين ٻار کي ننڍڙو پٿر يا اُڪريل ٽا ڏسون، يا ڪو چٽ ڪنهن پٽ تي چٽيل ٽا پسون، يا ٻاٽڪي ڪا شڪل واريءَ تي اُڪريل نظر تي اچي، ته جهٽ چيو ڏيون ته ڀڙاون ڪم ضرور ڪنهن سنگ تراش جو، ٻيو ڪم نقاش جو ۽ ٽيون ڪم ڪنهن ٻار جو کيل آهي. هاڻ جيڪڏهين ڪو ٻاٽڪي يقين ڏيارڻ جي ڪوشش ڪري، ته متي جا ٽائل ٽيئي ڪم خود بخود تي پيا آهن، ۽ ڪنهن به منش جو منجهن هٿ هوئي ڪونه، ته هنڪي ٻار گهيلو سمجهنداسين. ساڳيءَ طرح جي ڪو ٻاٽڪي سمجهائي ته هي سڀ رچنا رچيندڙ بنا نهي پيئي آهي، ته اُنکي به ٻار اُبوجهه ڄاڻنداسين. تنهن ڪري هيءَ ساري سرشٽي جنهن ۾ ڪٿين سج، ڪٿين چنڊ ۽ ڪٿين پرٿويون وغيره اُچيو وڃن، تنهنجو سرجڻهار به ته ڪو ضرور هوندو؟ اِها شڪتي جنهن هيڏو سارو ڪم ڪري ڏيکاريو آهي، تنهنکي ٻار ڪهڙي به نالي سان ڪري سڏيون، رام چئون يا رحيم چئون، ڪرتار چئون يا ڪريم چئون، ڳالهه مڙيائي هڪ آهي.

جي ماڻهو پرميشور جي هستيءَ ۾ اعتبار نٿا ڪن، سي ٿا چون ته اسين ته ڪيس ڏسي نٿا سگهون؛ پوءِ ڪٿن اسانجو سندس هستيءَ ۾ پروسو جمندو؟ اِهيءَ سوال جو جواب سولو آهي. جڏهين بلڪل باريڪ ذرڙن ڏسڻ لاءِ ٻڻ بلڪل قيمتي خورد بينيءَ جي ضرورت تي ٿئي، تڏهين ايشور جو سوکيم کان سوکيم آهي، تنهنکي چرم چڪشوئن يعني انهن چمڙيءَ جي اکين سان ڇا ڏسي سگهبو؟ اُنکي ڏسڻ لاءِ ته گيان چڪشوئن يعني گيان جي اکين جي ضرورت آهي.

هاڻي پرميشور کي ڪٿن پائجي اِهو سوال باقي رهيو. اِنهيءَ سوال جو جواب سوکو به آهي ته ڏکيو به. سوکو هن ڪري آهي ته

هرڪو ٻالي ٿو سگهي ۽ ڏکو انهيءَ ڪري جو هنکي پائڻ لاءِ
بلڪل گهڻي تياري ڪرڻي ٿي پوي. ايشور کي دل جي صفائي
۽ سچائي گهرجي. هنکي پائڻ لاءِ ماڻهوءَ کي پوري حياتي گذارڻ گهرجي
۽ ساريءَ دنيا کي هڪڙوئي ملڪ ڄاڻي ۽ پاڻکي اُنجو هڪ خسس
حصو ڄاڻي حياتي بسر ڪرڻ گهرجي. ٻوڙنائيءَ ۾ ميل سنتوش،
ٿڌائي، ويراڳ ورتي ۽ سچ اَچو وڃن. مطلب ته ٻوڙنائي آهي
سنسار جي وشين کان پاسو ڪرڻ ۾.

ڪو اِئين به چوندو ته ايتري تياري ته ڪانه پڳي سگهي!
ڪير ٿو ايتري تياري ڪري سگهي؟ ته هنجي لاءِ اهو جواب
ڪافي آهي ته انهيءَ ڪري ٿي ته گهڻا ڪين پائي نٿا سگهن.

ڪنهن نئين سَنسار تاري کي ڄاڻڻ لاءِ سائنسدان ڏسو ته
ڪيڏيون نه تياريون ٿا ڪن، لکين ٿا لڳن، وڏيون وڏيون
دوربينون ٿا ٺاهين. پوءِ ڇا ٿيو ته پرميشور کي پائڻ لاءِ ڪري
ڪي سال پورهيو ڪرڻو پيو يا ڪا قرباني ڪرڻي پيئي؟ وڏن لئعن
ڪرڻ لاءِ تياري ۾ اوڏيائي هٿ ڪني.

پوءِ ته پرميشور کي پائڻ جو ڪم هرڪنهن کي پنهنجي سر
ڪرڻو آهي. جئن هوشيار ڊاڪٽر مٿط ٻڌائين ٿا ته صحت جي سنڀال
ڪئن ڪجي ۽ بيماريءَ مهل ڪي مفيد دوائون ٿا ڏين يا ڏسين،
پر دوائن کائڻ جو ڪم ورڻي ته بيمار جو آهي؛ ساڳيءَ طرح جن
پرميشور کي پاتو آهي اهي صرف رستو ٻڌائيندا، پر انهيءَ رستي تي
هلي پرميشور جي ديدار ڪرڻ جو ڪم ورڻي ته جگياسوءَ جو آهي؛
يعني جي اسين تيار ته آهيون ته پرميشور کي پائي ڪونه سگهنداسين.

سنسار ۾ سڀ ڪجهه ڦري گهري رهيو آهي، پر پرماتما ۽
سندس جوڙيل نيم پنهنجو اٽل ڪم ڪندا رهيا آهن. سج سدائين
اڀرندي کان اڀري الهندي ڏي پيو لهي. سيار تارا پنهنجي
محور کي چوڌاري ڦري رهيا آهن. سج گرهڻ يا چنڊ گرهڻ جو اچ

مٿيءَ کان سؤ سال پوءِ ٿيڻو آهي، تنهنجو وقت اڄ ئي پورو پورو ڪٿي ٿـو سگهجي. اهي سڀ مثال ساڳي ئي ثابتي ڏيئي رهيا آهن ته سڀڪجهه ڪنهن رٿ پٽاندڙ هلي رهيو آهي. پـوءِ اُن رٿ جـو رٿيندڙ به نه ڪو هوندو؟ اهڙيءَ رٿيندڙ کي ئي پاڻ سڏيون پرميشور.

پرميشور سرووياپڪ آهي، ڪنهن خاص جاءِ تي سندس ڳولا ڪرڻ جي ضرورت ڪانهي. هڪڙي پـائڻ لاءِ اندر جي سوجهري جي ضرورت آهي، جـو سوجهرو اسانکي اُنهن کان ملي ٿـو سگهي جن انهيءَ ڏس ۾ سوڀ پاتي آهي. جي اسين پنهنجو منهن آرسيءَ ۾ـان ڏسڻ ٿا چاهيون ته آرسي ضرور صاف هئڻ گهرجي، نه ته پنهنجي شڪل چٽيءَ طرح ڏسي ڪونه سگهنداسين؛ پر جي آرسي بمه مٽيءَ جي تهن سان ليٽيل هوندي، ته پنهنجي شڪل پٽيءَ ڪونه ڏسي سگهنداسين. ساڳيءَ طرح جي اسانجي اندر جو درپڻ ميل سان ڀريل هوندو ته پوءِ پاڻ پرميشور چٽو ڪئن ڏسي سگهنداسين؟ ۽ جي ميل جـو پردو ٿلهو هجي ته ڪجهه به نه ڏسي سگهنداسين.

پرميشور آهي ستيه ۽ پريم ڀاو. جيترو ماڻهو ستيه ۽ پريم ڀاوَ جو ڪچو اوترو ئي هو پرميشور کان پري رهندو. پرميشور کي پائڻ جي ڪم ۾ عقل هتي نه ڏيندو، اُتي ته نشچي جي ضرورت آهي ۽ اهو نشچو ڪن سچن اصولن تي بيٺل آهي.

جيتوڻيڪ ايشور گهٽ گهٽ جو واسي آهي، تڏهين به پاڻ کيس ڏسي نٿا سگهون، اها برابر اُرمان جي ڳالهه آهي پر نه ڏسي سگهڻ لاءِ جوابدار ته وري به اسين ئي آهيون. سوامي رام ڪرشن پرم هنس کان جڏهين ڪنهن پڇيو ته سوامي جي پرميشور ڏٺو اٿو؟ ته جهٽ ڄـايائون: ”ها، ڏٺو اٿم، هڪ دفعو نه پر اُنيڪ دفعا.“ تڏهين تو جگياسو چوين ”جا مونکي ڏيکاري سگهندؤ؟“ ”ضرور“ سوامي جن چيو ”نه رڳو ڏيکاري سگهندس پر تون هن سان ڳالهه ٻولهه به ڪري سگهندين جئن مونسان وينو ڪرين.“ ”ته. تڏهين مونکي ڏيکارڻ

جي مهرباني ڪريو.“ ”نه نڌهين لـون به ليار ڪي وڃ. الهيءَ
امتحان پاس ڪرڻ لاءِ من جي شڌتا کپي. ڪاميءَ ۽ ڪيڇن کان
ٻاسو ڪر. بس جي الهيءَ ڏس ۾ ٻکو تئين نه ٻوءِ سنتتي
ساري سڌ پوندءِ. پوءِ مونوت اڇڻ ۽ اهڙي سوال ڪرڻ جي ڪابه
ضرورت نه سمجهندين.“

---

٣. دل جي ڪسوٽي

[ڪماري ساوتري ڇتداڻي]

مان ۽ وملا ورهين کان راند روند ڪري گڏ لنگهاسين. معصوميت
جا ڪهڙا نه عجيب رنگ هئا! اسان جا ٻئر اجا شرم ۽ حياءَ
جي زنجيرن کان آجا هئا. ومل ڪنول جهڙي ڪومل ۽ سنڌل
هئي. ڪيس ڏسندي منهنجي دل شاد ٿيندي هئي. هتس نظر
پوندي مان ٿڙي پوندو هوس جئن ڪنهن مايوس انسان کي اميد
جي ڪنهن آس پڙبي هجي. مون ومل کي دل سان تي چاهيو.
الهيءَ انساه ۾ دنيوي حرص هَوس يا نفساني بيچانيءَ جو ذرو نه
ڪين هو. اسانجي دلي اُجل پرسائي تن وانگر ڪين هئي جا
سارنگ سان پڙڪي اُجلون ماري ۾ جلد پوءِ سڪي نوڏه ٿمو پوي.
اساڌو سمبند علحدو هو. اسانجي دلين جو سنگم الهيءَ دائر ٻهر
مواڦق هو جو سارهان تي مهنا وهندو رهي، جنهن کي سڪاڻڻ يا
سڪهائڻ لاءِ سورج ديوتا جي سخت تابش به ڪافي نه هئي. رڳو
مان ومل کي گهرندو هوس ائين نه هو; هوءَ به مونکي دل وجان
سان پائيندي هئي. ۾ اسانجي هميشه هيڪڙائيءَ ۾ هڪ رندڪ
هئي. سا اها نه آءٌ غريب هوس ۽ هوءَ شاهوڪار مائٽن جي ڌيءَ.

لديءَ جي وهڪڙي مثل اسانجي ٻال اوستا جلد لنگهي
ويئي. هينئر اسانکي شرم حياءَ جي پردي ۾ رهڻ لڳي، اڳي ڪلهي ٻت
ملندا ڪندا هئاسين ۽ راندين ڪندا هئاسين، هينئر وڻن جي اوٽ

۽ اوجهڙ ۾ لڪي ڇپي گڏبو هو. ليٺ اهو ته ماڻهن کان سنو نه
ٿيو. ڪن ومل جي پيءُ کي چغلي هڻي ۽ هن جو اکرڻ پيهڻ بند
ٿي ويو. مون مٿان جڻ پهاڙ ڪريو. ڳالهه منهنجي پيءُ توڻي به پهتي.
هن مونکي پيار سان سمجهائڻ لاءِ سڏيو، پر آءٌ اتائي ٻاهر نڪري ويس.

ارجن منهنجو گهرو دوست هو ۽ ومل جي پيءُ سان به سندس
گهاٽو رستو هو. مون ساڻس پيرانتي ڳالهه ڪئي ۽ کيس منٿ ڪئي
ته اوس ڪو حيلو حالائي ڪر راس ڪر. هن چيو ته معاملو ته مشڪل
آهي ته به ڪوشش ڪبي ۽ مونکي اوطاق ۾ وهاري، اخبار پڙهڻ
لاءِ ڏيئي ٻاهر ويو ومل جي گهر. ۾ منهنجو چت چريو سو اخبار ۾
لڳي ڇو ٿو؟ اجا ٿورو اخبار جا پنا پئي اٿلايم، پر نظر ارجن جي اچڻ
واريءَ وات ۾ وجهي ڪني. ارجن کي ڪجهه وقت لڳايو، تنهن ۾ منهنجي نظر
وڃي مشهور فلم ڊائريڪٽر موهنداس جي ليک تي پئي، جنهن ۾
هن ظاهر ڪيو هو ته هندستان ۾ پڙهيل ڳڙهيل ائڪٽرن جي خاص
گهرج آهي، جيڪڏهن فلم انڊسٽري واڌ پائڻ تي چاهي. پڙهيل
نوجوانن کي خاص نوٽو ڏنو هئائين ته پل هو ته هن پيشي جو لطف
وٺي ڏسن. مون اڃا ليک مس پورو ڪيو ته ارجن به اچي سهڙيو.
منهنجي چپن مان ازخود ئي اکرو سوال نڪي آيو: ”ڇا ٿيو؟“
”مهرٻانيون ته هن پير ڪوڙيون نٿي.“ ”پوءِ ليڪ“، مون آتڙو تي
پڇيو. ”آخر ٻاسيائين هڪ شرط تي.“ ”ڪهڙو شرط؟“ مون
هڪدم پڇيو. ”اهو اهو ته تون جڏهن شاهوڪار ٿيندين تڏهن توکي
ومل ملندي، هو غريب کي ومل ڏيڻ ورسائڻ لاءِ هرگز تيار ناهي،
تنهن ڪري تون مڙسي ڪري ڪمائي وٺ.“ مان هٻڪيس، پر
وري به دل جهلي چيم: ”پر انهيءَ لاءِ ته گهڻو عرصو گهرجي.“
تنهن تي ارجن چيو: ”ٻن سالن جو مدو ڏنو اٿس، تو جهڙي
اتساهڪ جوان لاءِ ڪافي آهي. اورچ تي لڳنديون ته ناڻي جا
ڍير تو اڳيان پرندا. منهنجي چهري تي رونق اچي ويئي جڻ

اولڏه ۾ ڏياڻي ٻيري. اجا تنهن خيال کي پوري مقدار ۾ لي مس
نهاريو هوم ته آرچن چيو: ”سو به هڪ شرط آهي.“ مون ڇهرو
هاري گهنبل آواز ۾ پڇيو: ”اهو وري ڪهڙو؟“ ”ته پنهنجي ناهڻ
واري عرصي ۾ وسلا کي حتي چبائي نه ڪين لکندين.“ منهنجي
خوشيءَ ڪن ۾ غالب تي ويئي ۽ من جي طاق لسي ڪارا ڪڪر
ڇانئجي ويا، پر وري به همت ڌاري سب سوڀڪار ڪير. ”آرچن
مولکي سب منظور آهي جيتوڻيڪ آهي بلڪل ڪنن.“

نئي ڏينهن تمشيءَ جي ٽڪيٽ وٺي روانو ٿي ويس. مون
حيدرآباد ڪاليج مان بي. اي پاس ڪئي هئي ۽ ڪاليج واري
وقت ۾ ناٽڪن ۾ جڳو ٻهرو ورتو هوم. انهيءَ ڪري مان ڪجهه واقف
ٿيو هوس. خود ٻائڻ ۾ جڳو ٻڌ هوس. بمبئي پهچڻ سان ايدورڊ
موويٽون آفيس ڏي ويس ته ڊائريڪٽر موهنداس سان ملي ڪرلي
چڙهجي. آفيس جي ڏکڻ وٽ هڪ قداور مڙس سوٽ جي کيسي ۾
هٿ وجهيو، سگريٽ جا سوٽا ڪيندو پسار ڪري رهيو هو. مون
ڪانئس نمرتا سان پڇيو: ”اوهين ڊائريڪٽر موهنداس سان منهنجي
ملاقات ڪرائي سگهندا؟“ منهنجي منهن ۾ نهاريندي، متان هيٺ
تڪ نور ڪندي هن عجب مان چيو ”شري موهنداس سان ملاقات
ڪرڻ ٿا چاهيو.“ ”ها، ايدورڊ موويٽون جي ڊائريڪٽر سان.“
”اهو ته مان آهيان.“ هن ڪڙائيءَ سان چيو. مان السع هيڪيس،
پر هن همتايو ۽ پاڻ ۾ ڳالهه ٻولهه ڪئيسين. هو منهنجي وديا
جي آليوءَ ناٽڪي فن جي ڄاڻپ ڪري مولکي ڪٽڻ لاءِ خواهش
لڌو ۽ مان ٿوري ئي ٻڪهار لي پئي ڏينهن ڪان وٺي ڪر لي جڙهيس،
تحو هن مولکي آئنده ۾ پوري اجوري ڏيڻ جي اُميد ڏيکاري.

منهنجي پهرين فلم هئي ”پريم پنڌن.“ جاڪاڻ ته مان دلي
سنبند جي آليدڙ آئل پٽل مان لنگهي رهيو هوس تنهنڪري پريت
جي احساس کان واقف هوس ۽ انهيءَ ڪري مون پنهنجو پارٽ ادا ڪيو

اُدا ڪيو. فلم عام جنتا ۾ قبول پيئي ۽ ڊائريڪٽر مونتي راضي ٿيو.
منهنجو بخت کليل رهيو هو شايد وصل جي صدقي. هاڻ ماڻهو
منهنجا گيت ٻڌڻ، منهنجن فوٽن کي مهانگن فريمن ۾ مڙهائي گهر
۾ ٽڪيه هڻڻ تي اُتڪڙا ۽ منهنجين صحبتن وٺڻ ۾ مگهن ٿي ويا
۽ مان پنهنجي آئينده کي وڏيڪ ناهڻ ۾ جنبي ويس. اٺين ٻ
سال گذري ويا، جنهن ۾ گهڻين ڪيترين فلمن ۾ ڀاڱو ورتم ۽ منهنجو
نالو پورن پرسڌ ٿي ويو، ۽ ناڻو به گهڻو ڪٺو ٿيو. هاڻ ڪشش پوري
ٿيو ۽ گهر موٽڻ جي تياري ڪيم. گاڏيءَ ۾ چڙهيس ته ڳوٺ جا
خيال وڌڻ لڳا. سٽيشن تي ڪهڙي نه شاندار سواگت ٿيندي
تنهن خيال گهڻو وقت ورتو. سنڌ جو هاڪارو اڪثر وطن وري
رهيو هو تنهنجي به جي خاطر خواه آجيان نه ٿيندي ته ڪنهنجي ٿيندي؟
پين خيالن به چڱو رنيابو، پر ته به وقت وڏي پيو. دل تي چاهيو
ته پر ڪري پرواز ڪريان پر اهو حيلو الهيءَ ويل هلي نٿي سگهيو.
گاڏي پنهنجي رفتار تي هلندي هلي. جڏهن گاڏي اَڳتي هلندي
هلي تڏهن اُڪير منجهان پٽي دريءَ مان نهاريم ته من وطن جا وڻ نظر
اچن. اها اُميد هئم ته هاڻ جلد وڃي وصل سان ملندس. انهيءَ
اُميد جي آسري تي ته پٽي لڳيس. اها اُميد ئي هئي جنهن مونکي
هر وقت سجاڳ رکيو ۽ منهنجي جيوت جي ٻيڙيءَ جي سڪاني
ڪئي. اُميد ستار جي اها تار آهي جا دل جي آس جا آلاپ
اُچاري ٿي. اها اونده ۾ سوجهرو، طوفان ۾ اَنڌ لٺ ۽ ڪارون پار
ڪڪرن ۾ سفيد چانديءَ جي ڪناري آهي جنهن تي جڳ توجهئي.
هرڪو سالڪ اُن جي اوٽ وٺي اڳتي وڌي ٿو. مصيبتن جو مفيد
علاج، نا اُميديءَ ۾ آب حيات اها اُميد آهي. مان به ته انهيءَ ئي
سهاري تي ٽڪيو رهيو هوس.

آخر گهر پهچڻ جو وقت اچي ٿيو. اُپڙ سوري تيار ٿي ويٺس.
پوري وقت تي گاڏي اچي پليٽفارم تي بيٺي، پر مونکي وٺڻ لاءِ

پسون پڪي نہ ڪونہ آيل هو. دل ۾ ڪتڪو جاڳيو. خبر گاڏي پاڙي
گهر آيس. دادو گهر ۾ ڪونہ هو. پاپي مونکي ڏسي سرهي ٿي.
وري وري پڇي پاڪر پاتائينم. هر هر پڇي جيئي: ”خط لکڻ کان
نہ مالت ويا؟“ مون مشڪيو. ڪيس دلداري ڏيندي چيم ”پاپي
مان حالي ڏوڪڙ مڙئي آيو آهيان، لون ڪوا الڪو نہ ڪر، هاڻ
اسين ساهوڪار آهيون.“ پاپي خوش ٿي، سندس چهرو ٽهڪڻ
لڳو ۽ مٿي تي هٿ گهمائيندي چيائين ”ريواچند (ومل جي پيءُ)
تي جمو نہ پرديس وڃو آهي نہ ڪهڙا ڦاڙها ماري ايندو، ٻاهر ڪو
رپيا رلن پيا ڪٿي جي هو مڙئي ايندو؟“ مون سرهائيءَ مان جيو
”رلن نہ پيا، لاهي مان ڪٺي ڪئي آيو آهيان. پاپي ريواچند جو
حال احوال نہ ڏي.“ پاپيءَ منهن ڪوڙو ڪري شرت مان چيو
”اهڙي بي ايمان جو مون اڳيان نالوئي نہ وٺ.“ منهنجي دل ۾
شڪ جاڳيو. چا ڪٿي...... منهنجو رت ٽهڪڻ لڳو ۽ شام جي
اولاهيءَ ۾ پاپيءَ کي اُن جي سمڪ ڪاله پڇي ۽ وڌيڪ هلندي
چيائين ”هن انجام نہ پاڙيو تنهنجي وڃڻ کان پڇهن مهن اندرئي
ومل جي شادي ڪرائي ڇڏيائين.“ منهنجو مغز چڪر کائڻ لڳو،
اکين اڳيان اوندهہ ڇانئجي ويئي. مون لاءِ ڪا به خوشي نہ رهي،
ساليءَ ڏاران سڀ سج ۽ سور ٿيا. ومل ڏاران مون لاءِ حياتي
بيڪار ۽ وهہ سمان ٿي. مان ڪيڏو نہ بدنصيب هوس! ڪتمل
ٻاري هاراڻي ڇڏيم! مون ۾ ريواچند کان وڌيڪ ومل لاءِ ڌڪار اٿس
ٿيو. خيال جي تيز رفتار کي روڪيندي ماءُ کان پڇيم ”پاپي،
ومل جو ڇا حال آهي؟“ سوال پڇندي سندس من پرچي آيو ۽
آسون ڳاڙيندي چيائين ”سندس ڪيڏو نہ حال پڇين! پرڻجڻ کانپوءِ
سندس منهن تي مرڪ ڪنهن ڪاله ڏٺي. پيٽي اندر ۾ جهجهندي
هئي ۽ اڄ تي سندس ڏکن جو پيالو ڀرجي ويو ۽ ساس سڪالو ٿس،
دادهين ۽ اُوهين پڪي شمشان ويا آهن، پر نہ هوند لوڪ ولڻ ڪين

اڇن ها!“ منهنجي هٿن مان ڪجهه ڪري ڇيو. حقيقت ۾ سڀ
ڪجهه ڪري ڇيو. اول فقط بازي هارائي هئم هاڻ رهي کهي اميد
به وڃندي رهي.

وملا جي ديهالت جي خبر مونکي ديوالو ٻمائڻ لائق هئي.
مان هوش وڃائي لونن جي ٿهين واري ٻنگ هٽ ۾ لوڏيندو مستان
جيان مساڻ ويس. ماڻهو موني رهيا هئا، مان وچي رهيو هوس
آخرين آهوليءَ لاءِ. ارجن ۽ دادو به اچي رهيا هئا. وڻن جي اوٽ ۾
لڪي سندن نگاه کان پاڻ بچايم. چکيا جلي رهي هئي. مون ٻنگ
کولي ۽ هڪ لونن جو بنڊل ڇوڙيندو نوٽ وڃل مٿان چاڙهيندو
ويس. باه ڀڙڪا کائي اٿي. وڃل جو موهيندڙ مکڙو چنو ٿي. بينو،
فقط منٽ اڌ لاءِ. سندس منهن تي اصل واري مرڪ اڄ براجمان
هئي. مون ٻي تاب ٿي پڇيو ”وڃل، پريم يا پئسو؟“ هن مرڪ ۾
ئي جواب ڏنو. باه ڀڙڪا کائيندي کيس پسم ڪندي رهي. اندر
جو اڌمو اندر ئي رهيو.

---

۴. پـتـلـيـان!

[مسٽر آسانند مامتورا، بي. اي.]

”يا آهيون پـتـلـيـان........“ سچل

”ماءِ چٽيندي پتڙا، پاڳ نه ڏيندي وانڊ.“

بيچل راجائي گهر ۾ جنم لهي ٿـو، راجڪماريءَ جي ڪک
مان ۽ ٻر سندس لصيب ۾ راجائي نيپاج لڪيل ڪونهي. باروتن ۾ ئي
راجائي رنگ محل ڇـڏي، هڪ چارڻ جي جهوپڙيءَ ۾ پرورش
پائي ٿو. جن نکتن هيٺ هن هِن لوڪ ۾ پير ڏريو، سي مشڪي
رهيا آهن: انسان جي بيوسيءَ تي!

بيچل چارڻ تي ساماڻو. ٻر سندس دهقاني جيوت سندس
ذاتي جوهر دٻـائي نه سگهي. وڌاه ۾ مـال چاريندي، ٻر ڪرتيءَ

جيون لطيف لرزشون سنڌس هرڏي جي تارن کي لتاڙين ٿيون، ۽
هو پنهنجي جنگ جي تارن سان ٻرڪڻيءَ جي وشال هرڏي جي
تارن ۾ اهي لرزشون اُٿاري ٿو، جو آسمان جا ستارا آنند ۾ ٽمڪڻ،
چمڪڻ ۽ جهومڻ لڳن ٿا ۽ پئون ۽ سڪي مست ٿي اوڏگرد، ڪنهن
ازغيبي آلو هيت اُچو مڙن ۽ سر اواو ٻڌن. ساڳيائي لکت مشڪي
رها آهن: انسان جي سونهيءَ لي!

راجڪماري يار، هو هڪ چاڙهه جي جوان جماڻ ڏيءَ سان
لاڙون لهي ٿو. سادي سوڏي دهقاني لنگر کٿهن جي دل سنڌس
جنگ جي هڪ هيڪ مٺس مٿون ٿي آهي. محل جو ڦولندڙ
جوڀن هنجي ٻالي ٻولي حسن ڏي جهڪي ٿي ۽ اُني گڏجي،
هڪ لنڊڙي ۾ نهايت وشال دنيا. پريم جو آنند مع سمار رچن
ٿا ۽ ڏاڍو مزي سان انهي جرڪندڙ جگنو ۾، جنهن جو هڏون
جتوڻيڪ هرڏي ۾ ٿي ٻورٻون ٿيون ٿيون، ته به اهي دل جي ڪنهن
ڪيمبا سان، باهرين جي وسش ٽالن ٻاڻ پکيڙيو جڏهن، ڪڏهن وقعه
ڪاٽن ٿا. ساڳيائي لکت مشڪي رهيا آهن: انسان جي
ٻي وسيءَ لي!

هڪ ڏينهن، سنجها ٽائي، جڏهن راءِ ڏياچ، ڳرنار جو گهوٽ،
پنهنجي محل جي دريءَ وٽ ويهي، اوله طرف اُڀي لي راڳن جي
روپ. ڦر جي رمت ڏسي رهيو آهي، تڏهن سنڌس ڪن ۾ شرنائي
۽ دهلن جو آواز ٿو پوي. پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿو ٿئس ته سنڌس
راڄ جو رلنو ڪنير پنهنجي ڏيءَ سورٺ کي راجا انيراءِ سان شادي
ڪرڻ لاءِ وٺي وڃي رهيو آهي. راءِ ڏياچ پنهنجا ماڻهو موڪلي ٿو،
جي رلني ڪنير ۽ سورٺ کي سنڌس حضور ۾ اچڻو حاضر ڪن.
رلنو، ”مهراج جي جيءَ جي“، نمسڪار ٿو ڪري. پر راءِ ڏياچ
ڏڙهي ڏيئي ڪيس چوي ٿو: ”اڙي رلنا! اهو سچ آهي ته تون
پنهنجي ڏيءَ کي ڏام ڏوم سان راجا انيراءِ سان پرڻائي رهيو آهين؟“
... ...اءِ جو ڪوپ ڏسي، ڪرڙيءَ حيان ڪنبڻ لڳي ٿو، ۽

راجا ڪن پل ترسي چوي ٿو: ”اسان ڇا ڇيءِ؟ اسانکي ڇڏي،
پنهنجي ڏيهه ڏارين ۾ ٻرانڻ جي همت ٿي اٿئي؟“ قصو ڪوتاهه،
انهيءَ رات ئي سورٺ راءِ ڏياچ سان سٽ ڦيرا ڦري، سندس راڻي
ٿئي ٿي. اَڄ ٻه ساڳيا نکٽ گگن جي اَپار وشالتا ۾ مشڪي رهيا
آهن: اِنسان جي بيوسيءَ تي!

راجا اَنيراءِ گرنار جي گهوٽ تي ڪاهي ته آچي، پر شڪست
کائي واپس ٿو وري. پوءِ نه پنهنجي راڄ ۾ رتن ٽڪن جي ٿالهه
سان ٻڌهو ٿو گهمائي ته جو راءِ ڏياچ جو سر وڍي ايندو تنهن کي
نه فقط هيءَ رتن ٽڪن جو ٿالهه ڄڻندو، پر ڪيس هر ڪنهن نموني
مالامال ڪري ڇڏبو.“

روڙي، بيجل جي لاءِ لڌي، پنيءَ جي ساز جو راز، چنگ
جي چيٽڪ، ياد ڪري اُهو رتن ٽڪن جو ٿالهه وٺي رکيو.

سانجهيءَ ٽاڻي، جڏهين بيجل گهر موٽيو تڏهين آڪاس ڪارن
ڪڪرن سان ستيو پيو هو. نکٽ ۽ تارا اُڀ ۾ آهستي آهستي
لڪندا ۽ هميشه وانگر جوت جي جهڳه مڳه لائيندا، پر پرٿويءَ تي
اکي منکن اکي پسن سندن چمڪ ڏمڪ جو ڇهڻو ڏنو. ها،
ها، ساڳيائي نکٽ، ڪڪرن جي سياه پردي پٺيان، مشڪي
رهيا هئا: اِنسان جي بيوسيءَ تي!

* * *

بيجل- روڙي، تو هي ڇا ڪيو؟
روڙي- ڇا راءِ ڏياچ جو سِر تنهنجي سُر جي سٽ سهي سگهندو؟
بيجل- پرجاپريه ۽ پراڪرمي راءِ ڏياچ جو سِرُ! انهيءَ جو سِر
جنهنجي آتما سدائين سنگيت آهي ۽ سنگيت ئي جنهنجي آتما
آهي! منهنجي چنگ چرڻ سان ئي، هن دل وڏيءَ داتا جو روح
ريلو ڏيندو: هيءَ نه ڏنو وائنو خون ٿيندو، روڙي! نرڏوهه آتما
جو خون! (بيوسيءَ مان) مونکان اهڙو ڪم ڪئن ٿيندو؟“

جون لطيف لرزشون سنڌس هرڏي جي تارن کي لوڏائين ٿيون، ۽ هو پنهنجي جنگ جي تارن سان پرڪرتيءَ جي وشال هرڏي جي تارن ۾ اهي لرزشون اُٿاري ٿو. جو آسمان جا ستارا آنند ۾ ٽمڪڻ، حرڪت ۽ جهومڻ لڳن ٿا، ۽ پنون ۽ ٻڪي مست ٿي اردگرد، ڪنهن ازغيبي اثر هيٺ آڻيو مڙن ۽ سر لوڏيو بيهن. ساڳيائي لڪت مسڪي رهيا آهن: انسان جي ٻوسيءَ تي!

راڻڪماري پار، هو هڪ جارڻ جي جوان جماڻ ڏيءَ سان لاڏون لهي ٿو. سادي سوڍي دهقاني ليکڪر جنهن جي دل سنڌس جنگ جي جنڪ هيٺ مٿس مفتون ٿي آهي. بيجل جو ڦولنڊڙ جوڀن هنديءَ ڀالي ڀولي حسن ڏي جهڪجي ٿو، ۽ ٻئي گڏجي، هڪ ننڍڙي پر نهايت وشال دنيا. پريم جو آنند ۽ سنسار رچن ٿا ۽ ڏاڍو مزي سان الهي جي ڪنڊڙ هڪتر ٻه، جنهنجون جدون جيئوٽڪ هرڏي ۾ ٿي پوريون ٿيون ٿين، ته ته اهي دل جي ڪنين ڪيما سان، ٻاهرين جو وستن تائين ٻاڻ پکڙيو ڇڏين، ڪتهه وقت ڪائين ٿا. ساڳيائي لڪت مسڪي رهيا آهن: انسان جي ٻي وسيءَ تي!

هڪ ڏينهن، سنجها ٽاڻي، جڏهن راءِ ڏياچ، گرنار جو گهوٽ، پنهنجي محل جي دريءَ وٽ ويٺي، اوله طرف اُفق تي رنگن جي روپ. قدر جي رمت ڏسي رهيو آهي، تڏهن سنڌس ڪنن تي شرنائين ۽ دهلن جو آواز ٿو پوي. پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿو ٿئيس ته سنڌس راڄ جو رتو ڪنير پنهنجي ڏيءَ سورٺ کي راجا انيراءِ سان شادي ڪرڻ لاءِ وٺي وڃي رهيو آهي. راءِ ڏياچ پنهنجا ماڻهو موڪلي ٿو، جي رتي ڪنير ۽ سورٺ کي سنڌس حضور ۾ اچيو حاضر ڪن. رتو، ”مهراج جي جيءَ جتي“، نمسڪار ٿو ڪري. پر راءِ ڏياچ ڏيئي ڪيس ... ٿو: ”اڙي رتا! اهو سچ آهي ته تون سار، اڄا انيراءِ سان پرڻائي رهيو آهين؟“

سيان ڪسڻ لڳي ٿو، ۽

راجا ڪن پل لوسي چوي ٿو: ”اسان ڇا ڇيءَ؟ اسانکي ڇڏي
پنهنجي ڏيءَ ڏاڍين ۽ پرائڻ جي همت ٿي اٿئي؟“ قصو ڪوتاه
اهيءَ رات ٿي سورت راءِ ڏياچ سان ست ڦيرا ڦري، سندس راڻي
ٿئي ٿي. اڄ به ساڳيا نکت ڳگن جي اپار وشالتا ۾ مشڪي رهيا
آهن: انسان جي بيوسيءَ تي!

راجا اُنيراءِ گرنار جي ڪوٽ تي ڪاهي ٿو اچي، پر شڪست
کائي واپس ٿو وري. پوءِ نه پنهنجي راڄ ۾ رتن ٽڪن جي تالهه
سان اڏيو ٿو گهماڻي نه جو راءِ ڏياچ جو سر وٺي ايندو تنهن کي
نه فقط هي رتن ٽڪن جو تالهه ڇڙندو، پر ڪيس هر ڪنهن نموني
مالامال ڪري ڇڏبو.“

روڙي، بيجل جي لاءِ لڏي، ٻنيءَ جي ساز جو راز، چنگ
جي ڇيڪ، ياد ڪري اهو رتن ٽڪن جو تالهه وٺي رکيو.

سانجهيءَ ٽاڻي، جڏهين بيجل گهر موٽيو تڏهين آڪاس ڪارن
ڪڪرن سان ستيو پيو هو. نکٽ ۽ تارا اُپي ۽ آهستي آهستي
لڪنا ۽ هميشه وانگر جوت جي جهڳهه مڳهه لائائون، پر پرٿويءَ تي
ٽڪي منڪن اڪي پسن سندن چمڪ ڏمڪ جو چهڪو ڏنو. ها،
ها، ساڳيائي نکت، ڪڪرن جي سياه پردي پٺيان، مشڪي
رهيا هئا: انسان جي بيوسيءَ تي!

* * *

بيجل- روڙي، تو هي ڇا ڪيو؟

روڙي- ڇا راءِ ڏياچ جو سِرُ تنهنجي سُرَ جي ست سڙي سگهندو؟

بيجل- پرجا پريه ۽ پراڪرمي راءِ ڏياچ جو سِرُ! اهيءَ جو سِرُ
جنهنجي آتما سدائين سنگيت آهي ۽ سنگيت ئي جنهنجي آتما
آهي! منهنجي چنگ چرڻ سان ئي، هن دل وڏيءَ داتا جو روح
ريلو ڏيندو، هيءُ نه ڏنو وائنو خون ٿيندو، روڙي! نرڏوه آتما
جو خون! (بيوسيءَ مان) مونکان اهڙو ڪم ڪئن ٿيندو؟“

گڻن هي گهور ألڪار مسان هيءُ لنوليءَ جو آواز ڪير ٻڌو ڪري؟...... سوڪر، آڪاس ڪان سوڪر آواز؟

• • •

تسمسه، لبت، مامي ۽ پاڻيچي ڪي منهن مثاثل ڪيو. پيحل، چنگ ڪلهي ڪري، راءِ ڏياچ جي واح دوار لي آچو سهي، ۽ پنهنجي ساز سان آهي سر ۽ مرڪون ڪڍي چوڻ-

راجا ولگ محل ۾، حاڪم سر زمين،
حا هنباني هٿن سچن، سا ستي ٻالا سن،
حمه آجن نه اردابڪيون امه ڪولاٻو آمن،
”تازي ڏبوس لڪڙو جوهر ٻالي زبن ۽“
پيو مڱي ڪين، ڏاران سر، سيد چي.
راجا جو راضي لسو، لنهن ڏنا وڏا ڏان،
موني ڪاوا مڱڻي، طرح لسي ني تان،
”مون وٽ مال متاع جي ڪمي آهي ڪان،
ڪارڻ وسه رحمان، سر ڏيدي، سلطان! ڏي.“

پيحل پنهنجي ڪلا جي الاحي ڏاسه سان، راءِ ڏياچ کي اهڙو مدهوش ۽ مفتون ڪريو ڇڏي، جو هڙ الي آمد رابهي، الي لود:

”متي الي منهنجي، جي ٿڻ سر سو هزار،
نه لنهنجي لند لنوار، هر هر وڏيان هيڪڙو.“

بوءِ نه ڪنارو ڪند رو وجي، تيءَ ڏسن جو ڏاڻان، پنيحه مٿيادار متو ڪجي، ڪيس ڏني نو.

راسه جي سنائي ۾ پيحل جي سار جي لار ٽنيو ٻوي. سنگهه هيو وڃي.

جي آناه، سرد ڊهه ۾ ساڳيالي لکت نمڪ نه
اڄ سدن نمڪ ۾ رقلنا جو چهه ڏيکاري پيو ڏلي

٥. ڪشمير

[پرنسپال ٽلومل ميگهراج آڏواڻي]

ٻائيتاليهه سال اڳي جڏهن مان بي- اي ڪلاس ۾ پڙهندو هوس، تڏهن عرفي جو مثنوي جو شاعر هوندو هو، تنهنجا قصيدا پڙهندس. انهن مان هڪڙو هو ڪشمير جي وصف ۾؛ جنهن ۾ ڏيکاريل آهي ته ڪشمير اهڙو ملڪ آهي، جنهن ۾ جي ڪباب تيل پکي اچي، ته اهو به تازو اوااو تي پوي.

قصيدي جو پهريون بيت هي آهي:-

هر سوخته جاني که به کشمير در آيد
گر مرغ کباب ست، که با بال و پر آيد.

منهنجي دل اندر ته جنبش جاري ٿي، ته هيڪر ڪشمير جو سير ڪريان. اُن وقت ڪير ڄاڻي ٿي پير، ته ڪڏهين منهنجي من جي مراد پوري ٿيندي. پر هينئر منهنجو اعتقاد آهي، ته ڪوبه انسان جيڪڏهين سچي پاوا، ڪنهن به شيءِ لاءِ، ڪندو آهي ته سندس اها پاوا اڙخود اڳيان ملندي آهي.

چند سال گذري ويا. سنه ١٩١٣ع ۾ لاهور ڪاليج ۾ پروفيسر هوس ته اوچتو اچي موقعو پيدا ٿيو ۽ مولڪي ڪشمير جي سري پرتاپ ڪاليج ۾ پروفيسري ملي. ڪشمير جي حسن جي هيڪار پهرين تڏهين ماڻيم. انهيءَ ڪاليج به مان ست اٺ پيرا ڪشمير ويو آهيان؛ پر جيڪي پهرين پور ڏٺم وائنس ۽ جا دل اندر لرزش لڳي، سا رهجي. رهاڻ وري ڪاله پڙهي آئم. اهو هنڪري آهي ته پهرئين پيري من جي آسرتا ۽ اڪير سجان اکنديون اکين ۾ هرڪا چيز وڌيڪ سهڻي ۽ سندر پاسندي آهي؛ تڏهين به ڪشمير جو جلوو ۽ جديدي لت نوان آهن. ڪشمير جي سولهن ۽ نزاڪت اصل ميهار جي مهيءَ والگر آهي، جو پيان نه ڏاپان ۽ پيتي پاڻ اچ لڳي. بهشت جي باغ مان ڪير ورچندو؟ ڪشمير جو رنگ ۽ رونق،

خوشنما نظارا، قدرت جو گوناگون جوڙ جڪ، منڊن جي عبرت ناڪ قبرگهر، ڏکيا ڏونگر، ولڪي وراڪا، دلپسند آبشارا ۽ سرسبز چراگاه پسي ڏسندڙ جو من "مطلق حسن" ڏانهن کيسجي ٿو وڃي ۽ هو هر چيز ۾ خالق جو جمال پيو پسي.

پهرين پيري مان جڏهن ڪشمير جي زيارت لي ويو هوس، تڏهين حالتون ٻڻ اهڙيون هيون جي جيڪي مان اُن پيري ڏسي سگهيس سو وري ڪونه ڏسي سگهيو آهيان. هڪڙو ته زماني ۾ هيتري لکي تبديل آئي آهي، ۽ اَج ڪالهه "ٽرئڪر" جو ديوتا آساني وهموار ۽ ورلـڻا لي راح ڪري رهيو آهي. اڳي سڀ ڪم ساڻه ستيءَ ۽ آهستگيءَ سان ٿيندو هو. هيتري سڀ ڪم ڪريون آسن لڪڙو. هيتري آهي زمانو هوائي جهاز جو. هوائي جهاز ۾ ڪشمير ڏانهن وڃڻ ۾ شايد نرالو مزو اچي، پر موٽر ۾ وڃڻ ته جنسي آزار آهي. وقت سو جان ٿان ٻڃي ٿو، باقي سو ٿيو پلو. انهن ڏينهن ۾ هڪڙي خاص "ٽانگا سروس" هوندي هئي جنهن کي "ڏاڪ ياڻي سروس" سڏيندا هئا. سنا ڪشادا ٽانگا هوندا هئا، جن کي ٻه مضبوط خالو خچر ڇڪيندا هئا، ۽ اهڙو ته سٺو بندوبست رکيل هوندو هو جو پنجن پنجن ميلن خچرن جي مٽ سٽ ٿيندي هئي، جيئن اڳي انگلنڊ ۾ "سٽيج ڪوچ" ۾ ٿيندو هو. اهڙي ٽانگي ۾ مسافري ڪرڻ مان ڏاڍو آنند ايندو هو. قدرت جا نرمل نظارا، پرڪرتيءَ جا ناز ۽ انداز، جهرجهنگ ۽ گهاٽا ٻيلا، ساوڪ سبزي ۽ پکي پرندا، انهن مڙني جو نا فرصت ديدار ڪري روح کي راحت ايندي هئي. پر هيتر ته پڪ جڙهل موٽر ۾ ايچ پيچان لڳي بڻي آهي. اڳيان ۽ پٺيان ڏڏڙ.

منهنجي نظر ۾ سڀ کان سٺو وقت سرشتيءَ جي سونهن سونها ڻ لاءِ آهي سارو جي پڇاڙي ۽ بهار جي اڳياڙي، جنهن کي "شگوف" جي موسم. انهيءَ وقت سيءُ ڏاڍو ٿو پوي.

انهن ڏينهن ۾ هوا ۾ عاشق جيان ٻورالي، بعضي تکي تبري اُس، بعضي ککر کارو نيار؛ بعضي تہ طوفان جهڙا لڳي، بعضي تہ وجون وارو ڪن. انهيءَ وقت چوڏس چوڏار تمام عمدي گلڪاري لڳي ويندي آهي. سڀ ميوي وارا وڻ ٻُور جهلين. اکروٽ، صوف، چيري، بادام، انهن جو ٻُور تئي گل. سڄي ڪشمير جي ماڙي انهن گلن سان ڇانئجي ويندي آهي. مون اهڙا رنگون رنگيني رونق حياتيءَ ۾ هڪ ڀيرو ڏٺي آهي، جا قيام ڪانہ وسرندي. ڪشمير کي انکري ”پرين جو آستان“ چون. آهي ۾ لاشڪ ائين. شگوفہ يا ”ٻور جي وقت“ ۾ وڃڻ سان معلوم ٿيندو تہ ڪشمير سچ پچ فردوس آهي. مان جڏهين ڪشمير ڪاليج ۾ پروفيسر هوس تڏهين اتي جا وديارٿي ڦلارئي ڦاڳہ جو اُنسو ملهائيندا هئا، پر جهنڊن جهنڊن جي ٽڪسات بدران سڄو سينگار وڻن جي ٽارين، گلن ۽ پنن سان ڪندا هئا. سونهن سان گڏوگڏ سڳند جو ٻڻ ساڻ ايندو هو. مولکي ۾ خاص گلدستي ناهڻ جو ضرورتي ڪونہ ٿيندو هو؛ رڳو رستي تان هڪ ۾ چيري يا صوف يا بادام جي وڻ جون ٽاريون پٽي ايندو هوس؛ اعليٰ درجي جو گلدستو ٿي پوندو هو.

راولپنڊيءَ کان ٣٥ ميل پري آهي مري. مريءَ کان (٢٨) ميلن جي مفاصلي تي کوهالا جي منزل آهي. کوهالا جهلم نديءَ جي ڪناري تي مريءَ کان پنج هزار فوٽ لاهيءَ تي آهي. ستن هزارن فوٽن جي اتاهين تان لهي اچبو ٻن هزارن ۾ پهچبي. جهلم نديءَ واري پل لتاڙڻ ڪانپوءِ ڪشمير رياست ۾ پير پائجي ٿو. ان کان پوءِ اٽڪل سؤ ميل مسافري نديءَ ڪناري ڪرڻي پوي ٿي. ٻنهي پاسي اُوچا جبل اُوچي ڳاٽ بيٺا آهن؛ ڏائي پاسي آهي ندي، جا ڪڏهين ويجهي تہ ڪڏهين پري. رستي تي پائنت پائنت جا نظارا آهن. ندي ڪناري هلندي پنهنجي ٻر ٻرئي ککر نهندا ڏسبدؤ. پاڻيءَ مان جو غبار ٿو اکري، سو

سنڌ جا ڏکيا وڻ آهن، جنهن ڇولبون هڪ ٻئي سان ٻون ڪراڙيءَ پائين. ٿوري هير لڳي ته ڇيڇ هڻن. منهنجو دوست پروفيسر ڪرپالاڻي جنهن ڪيترن ئي پهاڙي آستانن ۽ ٽلڪن جا وڻن ڪيا آهن، سو چوندو آهي ته اهي ۽ بارامولا جهڙو ڪاٻان ٻيئي هند ڪوله ڏٺو آهي. ڪن جو چوڻ آهي ته اها وڏراه اورجهان جي چوڻ تي جهانگير بادشاه رکائي هئي. بارامولا کان ولر ڍنڍ جي رستي سرينگر ’ٻيڙي-گهوڙ‘ ۾ وڃي سگهجي ٿو.

اپريل مهني ۾ سرينگر جو آسپاس ڏسڻ وٽان هو. لڳهن ونه بنسه سڪن وڻن ۾ ساه ڦوڪيو ۽ چوڏس چوڏار وڻن لوان لوان ورن ڪري نئين روح ڀڄهايو. گل ڦل جڻ گورستان مان اٿي ته ته ڪري ٽڙڻ لڳا. هرچيز ۾ نئين جوبن، ٽون نمر ڦوڪجي ويو. سڀ مائري مخملي غاليچي سان ڍڪي پيئي هئي. لنڊي هوندي مون شمليءَ جي ڪوٽا انڊولز ۾ بهار جو الولو سان پڙهيو هو سو مون هتي پرسڌ ڏٺو. سڀڪا شيءِ روحاني رنگ ۾ رڱي پيئي هئي. مولڪي ڪاليج ۾ ڪم ٿورو هوندو هو. لنهنڪري هر روز ڇه ستن ميل الي پسڪرداليءَ ۾ پنڌ ڪندو هوس، ۽ وردسورٿ جو طبعي شعر جو هيلتالس مون دماغي طاقت ۽ خيالي قوت سان پڙهيو هو، سو قدرت جي مڪتب ۾ مجازي اکين سان جاچي پڙهيم، ۽ ان مان اُلي آنند حاصل ڪيم.

سرينگر ۾ رستو همسه متي ڪولهي. گهڻا ساوا چراگاه ۽ واه آهن. هڪڙو لنڊڙو پهاڙ آهي، جنهن کي مسلمان سڏين ”تخت سليمان“ ۽ جنهن جي چوٽيءَ تي شري شنڪر آچاريه جو مندر آهي. سال مان الي هوس ته هر آرتوار صبح جو انهيءَ مندر جو ڻ ويندو هوس. اتان چوٽيءَ تان سڄي شهر ۽ آسپاس ڏسڻ ۾ ايندو هو، خاص ڪري ڊل ڍنڍ ۽ لنڊيءَ جي جهلم نديءَ جو بند بلڪل شاندار نمونو ۾ لهي

آهي ۽ ڪيترا ماڻهو جهلم ندي ۾ ٻيڙين ۾ رهندا آهن.
ٻيڙين ۾ رهڻ جو مزو تڏهن آهي جڏهن ماڻهو پنهنجو سمورو سامان پاڻ سان کڻي ويندو آهي ۽ جتي دل چاهي ٻيڙي ڏيهي ڇڏي.
اصل طلسم لڳو پيو آهي. پر اهو طلسم رڳو وڏڻ وارن جي
ڪري پاسڻ ۾ ايندو آهي.

ڪشمير ۾ مسافرن کي آبي حياتي ڏاڍي وڻندي آهي،
خاص ڪري سج لهڻ وقت ڊل ڍنڍ ۾ شڪاري (ننڍي ٻيڙي) ۾ سير ڪرڻ ٺهندي آهي. ڊل ڍنڍ جو پاڻي بلڪل صفا ۽ اوجل آهي، سو آسپاس جي جبلن جا پاڇا ان ۾ بلڪل چٽا ڏسڻ ۾ ايندا آهن؛ ۽ پسگردائيءَ جا ساوا وڻ ٽڻ ڏاڍي رونق ڪندا آهن. تنهن کان سواءِ ڊل ڍنڍ جي قسمين قسمين سهڻي رنگ وارن ٻڪين جون اليون، الهن جون پاڻيءَ ۾ اڀيون به دل کي فرحت ڏيندڙ آهن. پر مونکي شڪاري ۾ سير ڪرڻ کان وڌيڪ مزو پنڌ ڪرڻ ۾ ايندو هو. اڪيلو هوس. شڪاري ۾ ڪير ساٿي.
اڪيلائيءَ ۾ مزو آهي پنڌ ڪرڻ ۾. هڪڙو رستو جنهنکي نشاط باغ رستو چوندا سو خاص ڪري منهنجو دلخواهه ڏيک هوندو هو.
سڄو رستو ميوي جي گلن سان ڇانيل پيو هوندو هو ۽ جيڏانهن نهار اوڏانهن سونهن سڳنڌ، اگر ڪتوريءَ جي خوشبوءِ. انهي نشاط باغ رستي تي هڪ منوهر مڪان آهي جنهنکي ”پري محل“ ڪري ڪوٺيندا آهن. ڪن ڏينهن ۾ اهو پرين جو آستان هو، پر هينئر ته رڳو ٻڙ ٻانگ ۽ ويران. وري آهي چشمه شاهي، جتي هڪڙو عمدو پاڻيءَ جو چشمو آهي. هن چشمي جو پاڻي بلڪل صفا ۽ هاڪو سڄي ڪشمير ۾ مشهور آهي. اڳيان ڪشمير جو اڳوڻو مهاراجا پنهنجي لاءِ پاڻي گهرائيندو هو. هينئر به ڪيترا ماڻهو خاص پاڻيءَ لاءِ انهي منزل ڪندا آهن ۽ آسپاس تنبو هڻي رهندا آهن.
ٻيو ڏورو اڳيرو آهن دنيا پر مشهور ”نشاط“ ۽ ”شالا مار“ باغ. اهي

سفيدا ڄڻا ڍڳها وڻ آهن، جنجون چوٽيون هڪ ٻئي سان ٻيون
ڳراٽڙي پائين. ڏوري هر لڳي ته ڇپ هڻن. منهنجو دوست
پروفيسر ڪرپالاڻي جنهن ڪترن ئي پهاڙي آستانن ۽ ٽڪرن جا
ڏَٺا ڪيا آهن، سو چوندو آهي ته اِهي ۽ بارامولا جهڙيون جايون ٻئي
هند ڪونه ڏٺو آهي. ڪن جو چوڻ آهي ته اها وٽراه نورجهان
جي چوڻ تي جهانگير بادشاهه ٺڪائي هئي. بارامولا کان ولر ڍنڍ
جي رستي سرينگر 'ٻيڙي-گهر' ۾ وڃي سگهجي ٿو.

اپريل مهيني ۾ سرينگر جو آسمان ڏسڻ وٽان هو. ٽلهين
وڻ بسنت ٽڪن وڻن ۾ ساهه ڦوڪيو ۽ چوڌاري وڻن نوان
نوان ورن ڪري نئين روح ڀرجهايو. گل ڦل ڄڻ گورستان مان
اٿي نڪري ٽرڻ لڳا. هرچيز ۾ نئين جيوت ٿيڻ لڳون دم ڦوڪجي
ويو. سڀئي مالهري مخملي غاليچي سان ڍڪي پيئي هئي. ننڍي
هوندي مون شملي ۽ جي ڪوٽا الدوليز ۾ بهار جو الولو ٻيان پڙهيو
هو سو مون هتي پرسڻ ڏٺو. سڀڪا شيءِ روحاني رنگ ۾ رڱي
پيئي هئي. مولڪي ڪالبج ۾ ڪم ٿورو هوندو هو، تنهنڪري
هر روز ڇه ستن مل الي پسگرداليءَ ۾ پنڌ ڪندو هوس، ۽ ورڊسورٿ
جو طبعي شعر جو خلتائين مون دماغي طاقت ۽ خيالي قوت سان
پڙهيو هو، سو قدرت جي مڪتب ۾ مجازي اکين سان جاچي
پڙهيم، ۽ ان مان آلي آنند حاصل ڪيم.

سرينگر ۾ رستو هست مٿي ڪونهي. گهڻا ساوا چراگاهه ۽
واهه آهن. هڪڙو ننڍڙو پهاڙ آهي، جنهن کي مسلمان سڏين "تخت
سليمان" ۽ جنهن جي چوٽيءَ تي شري شنڪر آچاريه جو مندر آهي.
جنهن سال مان الي هوس ته هر آرتوار صبح جو اُهي ۽ مندر جو
ويندو هوس. اتان چوٽيءَ تان سڄي شهر ۽ آسپاس
پيدو هو خاص ڪري ڍل ڍنڍ ۽ ندي ۽ جي
ڪلم ندي ۽ جو نند بلڪل شاندار نموني ۾ نهل

آهي ۽ ڪيترا ماڻهو جهلم ندي کي ٽيمس ندي سان ڀيٽيندا آهن.
ندي تان ڏسڻ ۾ مزو ڪهڙو جو سج ڪنهن وقت ساڄي پاسي سڌمڪ
نه ڪنهن وقت رلل راڻيءَ جيان منهن موڙي ڏاڍي پاسي تي بيهي.
اصل طلسم لڳو پيو آهي. پر اهو طلسم رڳو وڏن وراڪن جي
ڪري پاسڻ ۾ ايندو آهي.

ڪشمير ۾ مسافرن کي آبي حياتي ڏاڍي وڻندي آهي،
خاص ڪري سج لهڻ وقت ڊل ڍنڍ تي شڪاري (ننڍي ٻيڙي
ٻيڙي) ۾ سير ڪرڻ ٺهڪي آهي. ڊل ڍنڍ جو پاڻي بالڪل صفا ۽ اوجل
آهي، سو آسپاس جي جبلن جا پاڇا ان ۾ بالڪل چٽا ڏسڻ ۾ ايندا
آهن ۽ ڀرسان گرداڻيءَ جا ساوا وڻ ٽنجا ساوا ڏاڍي رونق ڪندا
آهن. تنهن کان سواءِ ڊل ڍنڍ جي قسمين قسمين سهڻي رنگ
وارن پکين جون لاٽيون، انهن جون پاڻيءَ ۾ ٽٻيون به ڊل کي
فرحت ڏينديون آهن. پر مونکي شڪاري ۾ سير ڪرڻ کان وڌيڪ
مزو پنڌ ڪرڻ ۾ ايندو هو. اڪيلو هوس. شڪاري ۾ ڪپي ساٿي.
اڪيلائيءَ ۾ مزو آهي پنڌ ڪرڻ ۾. هڪڙو رستو جنهنکي نشاط
باغ رستو چوندا سو خاص ڪري منهنجو دلخواه دڳ هوندو هو.
سڄو رستو ميوي جي گلن سان ڇانيو پيو هوندو هو ۽ جيڏانهن نهار
اوڏانهن سولهن سگند، اگر ڪٿوريءَ جي خوشبوءِ. انهي نشاط باغ
رستي تي هڪ منوهر مڪان آهي جنهنکي "پري محل" ڪري
ڪوٺيندا آهن. ڪن ڏينهن ۾ اهو پرين جو آستان هو، پر هينئر
نه رڳو ڀڙڀانگ ۽ ويران. وري آهي چشمه شاهي، جتي هڪڙو
عمدو پاڻيءَ جو چشمو آهي. هن چشمي جو پاڻي بلڪل صفا ۽
هلڪو سڄي ڪشمير ۾ مشهور آهي. اليان ڪشمير جو اڳوڻو
مهاراجا پنهنجي لاءِ پاڻي گهرائيندو هو. هينئر به ڪيترا ماڻهو خاص
پاڻيءَ لاءِ اتي منزل ڪندا آهن ۽ آسپاس تنبو هڻي رهندا آهن.
ٿورو اڳيرو آهن دنيا ۾ مشهور "نشاط" ۽ "شالا مار" باغ. اهي

جهلم درياهه اِلهيءَ قدرتي چشمي مان نڪري ٿو. اهو چشمو نهايت شاهي ۽ اُوچو آهي ۽ هڪ آنائين پهاڙ (جو ڇپل جي وٽ سان جهنجهيو پيو آهي) جي ڇرن مان ڏاڍي ويگ ۽ جوش سان اڇالنگ ماري ٿو نڪري. جهانگير بادشاهه اِلهي چشمي لئي ايترو تہ عاشق هوندو هو جو اُتي ٿورو جهان ۽ پنهنجي عيش عشرت لاءِ هڪ سندر چمن ٺاهيو هوائي. چوندا تہ جڏهن جهانگير بادشاهه لاهور ۾ مرڻ‌گهڙيءَ حالت ۾ پيو هو، تڏهن عزيزن ۽ خويشن کي چيائين تہ ولي هلو ويري ناگ ۾. جڏهن سندس پالڪي ”واري ناگ“ ۾ ولي آيا تڏهن اُتي ساس سڪالا لڌس. جهانگير بادشاهه اِلهي آبشار وٽ پٿر جي ديوار تي هيٺيون سٽ اُڪرائي ڇڏيو آهي، جو اڄ ڏينهن تائين قائم آهي.

”اي جوي داده است ز حوري بهشت ياد،
زين آبشار يافت ڪشمير آبروي،
تاريخ جوي آب بگفته سروش غيب
از چشمه بهشت برون آمده است.“

مون مٿي مختصر نموني ۾ ڪشمير جي حسن جي هيڪار جو وستار ڪيو آهي. مولڪي پڪ آهي تہ اِلهيءَ مان پڙهندڙ پوريءَ طرح سمجهي سگهندا تہ ڪشمير جي سوالهن ۽ سگهڻ جو موليٰ ۽ تين شانتن لئي ڪيڙو منه منديال هوندو. جو طلسمي اثر ڪشمير موتي ڪيو آهي، سو ساڳيو اثر جنمس بري انگلنڊ جي ناميارِي نثر نويس پنهنجي ڪتاب ’ميري روز‘ ۾ ”قدرت جو آواز“ ان عنوان تحت ڪيو آهي. جڏهن قدرت جو سيڙو سڏ ٿو ٿئي تہ هرڪو نوجوان ۽ پب“ ٻاري ۽ جستائين عاشق کي اهو خمار آهي ته نيو توالو ۽ زواليت جي الرڪان آجو رهندو. سچ پچ آبشار حوالي جو اڪسير آهي. مارڪ ٽئين امريڪا منجهو آلبس جبل جي ديدار ڪندي جي نازڪ

خيال ظاهر ڪيا آهن، اهي بنهه منهنجي خيالن ۽ ويچارن، اُمنگن ۽ جذبن جي تصوير آهن. ڪشمير ۾ ڪو اهڙو افسون آهي، جو هيڪر ڪنهن ڏسيو ته وري نه وسرندو. پسڻ پڇاڙي ٻره جي ٻاهه پيئي دکندي ۽ "هلو درشن ڪرڻ ڪشمير اديون" وارو سُر هميشه پيو آلاپبو. اها اڪير، اها آتش مارئي جيان ماڳ موٽڻ جهڙي مٺي آهي. اهو سوز، اها سڪ ڀريون منٿ ميڙ ڪندي آزي نيزاري ڪندي، پر ليٽ تائي تپائي ڪڍندي، جيسين سندس من مائي مراد پوري نه ٿي آهي. ماڻهو اتي ڀريائين سندس وصف ٻڌي ايندو آهي، پر گهر ڪانه هوندي اٿس ته هڪڙو ڀيرو آيو ته وري وري پيئو اچڻو پوندس. ڪي انسان ڪشمير جي لاڳاپن لاهڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪندا آهن، پر سڀ اجايو. ڪن کي ته وري لاڳاپن لاهڻ جي تمنائي ڪانهي. منجهيل من کي ٻئي ڪنهن به هنڌ اهڙو آرام ۽ شانتي نٿي ملي. ڪشمير جي اعليٰ پهاڙن جي حضوريءَ ۾ انسان جي پريشاني، غم، چنتايون ۽ رنج سڀ الوپ ٿي وڃن ٿا. ڪشمير جي جبلن جو روح دکي دل ۽ مايوس من تي خاموش ۽ آرام جو سحر ڦوڪي انسان کي صحت تو بخشي. اتي الاهي تخت جي اڳيان ڪوبه بُرو خيال يا ڪو نيچ ۽ ڪڌو ڪم ڪري نٿو سگهجي. "جڳ هند"

---

٦. حافظو يا يادگيري

[شري چيلارام کيمچند آڏواڻي]

هرڪو انسان حافظي مٿان فدا آهي. حافظي وڌائڻ بسبب ليکه پڙهندو، دوائون کائيندو ۽ هرڪا ڪوشش ولي حافظي ته وڌائڻ چاهيندو، پر کيس خبر ڪانهي ته حافظي وڌائڻ مان ڇا فائدو ٿيندو کهڙو؟ جڏهين دنيا جا گهڻا دک الهيءَ بسبب...

حافظي ڪري ٿي تا اُبرن، ته پوءِ اُنجي چاهڻا ڪرڻ موڪلا نه آهي ته ٻيو ڇا آهي؟

جيڪڏهين ڪو پنهنجي حافظي جي طاقت بسمت ڳالھ ڪري، ته ڀڪ سمجهجو ته منجهس ٻڌان ڏيڻ جي طاقت گهٽ آهي، جي ڪنهن ٻڌان ڏئي، ته حافظو پاڻکان پاڻهي سندس ڀيڙو ڪندو.

هرو ڀرو حافظي پنبان ڪاهڻ مان وڏا نقصان آهن. ڏکيءَ ويسر الهيءَ ڪري رکي آهي، ته انسان پنهنجون ڳڻتيون پلهي وجي. راس جو آرام ڪرڻ جو ٻڻ مکيه مطلب اهو آهي، ته هرروز اسين ڪجهه وقت پنهنجو ڏک دور رکي سگهون. انسان جو هڪڙو جولو لاهي ٻيو ٿو اوڍي، تنهنجو مطلب ء ساڳيوئي آهي. وچٿن عرصي ۾ هو اڳئين جنم جا ڪارناما وساري ڇڏي، ۽ جڏهن نئين جنم مان نئون مغز ٿو ليس، تڏهن اڳيون يادگيريون ڪوڏ ٿيون پونس، جنهنڪري هو اڳئين جنم جي معاملن کان ڇٽو پوي.

جيڏاهن انسان حافظي لاءِ پيو ڦٽڪي ته هوڏانهن جي نند لٿي اچيس، ته واحد ۾ وينتي ٻيو ڪري، ته شل هو سڀ ڪجهه پلي وڃي ۽ شل منٽي ٻند ڪري. پوءِ ڇي ڪو يادگيريون پلائي منٽي ٻند ڪرائيس ته اُلڪي لاٿي ٿو ڇڏي.

ڪجهه وقت اڳ ڪنهن شاهوڪار برابر ڇهه مهنا ننڊ نه ڪئي. اخبارن ۾ گيڙوئي وڃايائين، ته جو ء ڪيس اند ڪرائيندو تنهن کي ڏه هزار انعام ڏيندو. انهن ظاهر ٿيو ته ڪنهن مڙيوئي اهو انعام کٽيو.

انهيءَ مان ثابت آهي ته حافظو اهڙي شيءِ ڪانهي، جنهنکي جيڪو پاڻ چاهيون، اُئلندو ڪيس پاڻ کان پري رکون. مان ته جيڪو حافظي جي شاپڻ کان بچان ته جي جو جيترا سارا ماڻهو پاڳل ٿيا ته ٻيا پنهنجو مکيه ڪارڻ ڪهڙو آهي ته شايد ٻورو جواب ڏيئي ٻرو ٻورو جواب لهڻ ڪا مشڪل ڳالهه ڪانهي.

انهن مان ڪجهه حصو ڪي دک پيدا ڪندڙ ڳالهيون پنهنجي دل جي پٽيءَ تان ميساري نه سگهيا آهن، ۽ ڪپ ڪپ ڪندي پنهنجو مغز ٽپائيندي اچي پاڳل خاني ۾ وارد ٿيا آهن.

وري آپگهات ڪرڻ جو سبب به ته ڪن ۾ ڪک ۾ حافظو آهي. انهيءَ نامراد حافظي ڪري ئي ته انسان سندس حياتيءَ ۾ ٿيل خوفناڪ وارداتن کي وساري نٿو سگهي. پوءِ اهو حافظو وڏيو زور سان کيس موت جي ساگر ۾ ٻوڙي؛ يعني هو خودڪشي ٿو ڪري.

درحقيقت جنهنجي يادگيري ٿڪي، سوئي وڏيڪ ڏکي. انهيءَ باري ۾ اڻ پڙهيل پڙهيلن کان وڌيڪ سکي آهن، ڇو جو اُنهن ۾ ڌيان ڏيڻ جي طاقت گهٽ آهي ۽ انهيءَ ڪري سندن حافظو به گهٽ آهي. پڙهيلن کي انهيءَ ڪري پڙهڻ ۾ وڪ وڌائڻ سان گڏ من تي ضابطي رکڻ جي ڏس ۾ پڻ وڪ وڌائڻ گهرجي، نه ته نتيجا اهڙا سٺا ڪونه نڪرندا.

وري اِها ڳالهه به غلط آهي، ته هڪڙي انسان جو حافظو ٻئي جي حافظي کان ڇائي ڇم کان وڌيڪ ٿو ٿئي. مائٽن جي من جو اثر اولاد جي من تي اوس آهي، پر بلڪل ٿورو يا نه جهڙو. وڏو اثر آهي آسپاس وارين ڳالهين جو. حافظي جو گهڻو ڪري سارو دارومدار آهي توجه تي يعني ڌيان ڏيڻ تي. مثلاً ڪنهن شاگرد کان پڇو، ته مغل گهراڻي جا ڪهڙا بادشاه هئا ۽ اُهي سلسلي وار ٻڌايو ته پيو منجهاندو پر جي پڇوس ته فلاڻين فلاڻين فلمن ۾ ڪنهن ڪنهن ڪم ڪيو هو، ته ڏسو ته ڪهڙيءَ نه چٽيءَ طرح بيان ڪري ويندو. ائڪٽرن ۽ ائڪٽريسن جا ته نالا ٻڌائيندو پر ڊائريڪٽرن جا پڻ. نه رڳو ايترو پر سون راڳن مان سهي ڪري ويندو ته فلاڻو راڳ، فلاڻي فلم ۾ ڳايو ويو هو.

حافظي جي اُڻ تڻ رکڻ بدران انسان کي آرام جي اون رکڻ گهرجي. رات جي ننڊ آرام لاءِ ضروري آهي ۽ اُها ننڊ نسيت

هڪڙ گهرجي يعني من ني ڪونه بار يا چيتا نه هڪڙ ڪبي. انهيءَ ملي لاءِ هيٺيون ڳالهيون ضروري آهن:-
(١) ڪاڌو سادو ۽ جهڙو هضم ٿيندڙ کائجي.
(٢) هر روز گهمڻ ڦرڻ، ني ميل چستيءَ سان پنڌ ڪجي.
(٣) سمهڻ مهل ايشور جو ڌيان ڌري ڪائنس ڪيل ڀُل چوڪ معاف ڪرائي سمهجي.
(٤) ٻردوش ني سمهڻ سان ماٺهوءَ کي اوس ٻردوش وانگر يعني بارن وانگر ڳهري ننڊ ايندي.
(٤) ٿولڻ ٻر نه ٿاٺي هرڪو شپ ڪرم لاڪرکي ارٻڻ ڪجي. ٻوءِ جي سهرو بار مٿس پيو نه آهو ٻاري بار هلندو، ٻر ٻاڻ ڌرڙو ٻه سهاري نه سگهنداسن.

٠٧ ٻريت جي ريت
(ٻن چڪرن ٻر سڌڙو ناٽڪ)

چڪر پهريون
[پروفيسر منگهارام آڏارام ملڪاڻي]

(هڪ اهي سنگاريل ڪمري ٻر هڪ جوان مرد پيهنجي ٽين پرليل زال جي خدمت ڪري رهيو آهي، جا ڳري ساٺي ني ويٺي آهي، رکي رکي کنگهي پيئي ۽ ڊشو مٿان وجهيو هڪ آرام ڪرسيءَ تي ليٽي پيئي آهي. مرد هڪ ٿرماميٽر چندي هٿجي زبان هيٺان رکيو ۽ ٿوري وقت کان پوءِ ٽيمپريچر جاچي. ٿر منهن لٿل، پاسي کان پيل دوائن واريءَ ٿيائيءَ وٽ وڃي ٿو ۽ هڪ نشي ني ٽيمپريچر داخل ڪريٿو. زال ٿولنين ٻر اُلي پڇيس ٿي.)

زال- اڄ ٽيمپريچر ڪيڏو آهي؟

مرد- ڪجهه ڪونهي، نارمل ڪن ٿيندو.

زال- گهڻا ڏينهن مون کان لڪائيندين؟ مان ڪا ٻار آهيان ڇا؟

مرد- ٻر لارمل کان ٻ ٽي پائنٽون مس مٿي هوندو، تنهنجي ڪا ٻرواهه ڪانهي.

زال- مونکي ٻريائين ڇو پيو؟ مونکي سڌ آهي ته صبح جوٽي تپ لارمل کان ڪجهه مٿي هوندو آهي ته ڏينهن چڙهئي ڪيترو وڌي ويندو آهي. تنهن کان سواءِ هيءَ کنگهه جا ٻهي ويئي اٿم.

مرد- ٻر مان خاطري تو ڏيان ته توکي ڪو خطرو ڪونهي. مون ڪيترن ڊاڪٽرن کان پڇيو آهي: فقط ضعف چڙهي ويو اٿيئي.

زال- ٻر مان ٻ ٻڙهيل ڳڙهيل آهيان، مان سڀ ڪجهه سمجهان ته هي ڦڦڙن جي سلهه جون اوائلي نشانيون آهن، جنهن کي ڊاڪٽر ٿائيسس چوندا آهن. اڃا وڌيڪ ٻڌايانءَ ڇا؟

مرد- تڏهن ته توکي اها ٻ سڌ هوندي ته ائيسس ۾ ڪو ٻولو ڪونهي، بشرطيڪ اُنجي ڪچيءَ ۾ ئي پاڙ پٽي ڪڍجي.

زال- ته ٻوءِ ڇو نٿو مونکي ڳالهه کولي ٻڌائين ۽ هن لڪائي ٻدران ڇو نٿو مولکي ٻ چتاءُ ڪرين ته ٻئي گڏجي انهيءَ مرض کي منهن ڏيون؟

مرد- پياري مون برابر چوڪ ڪئي. مونکي ٻپ تيو تہ توکي ٻڌي مٺان دڪو پهچي ويجي، ٻر مونکي سڌ ڪانہ هئي تہ تون اهڙي بهادر آهين. چڱو هاڻي اچ تہ کلي ڳالهه ڪريون. توکي سڌ آهي تہ شروعات ۾ اهو مرض سولائيءَ سان روڪي سگهجي ٿو. صاف هوا، سٺي خوراڪ ۽ ٻوري ورزش سان سؤ مان نوانوي ڪيس ڇٽي ٻوندا آهن.

زال- مونکي سڌ آهي؛ ٻر سڀ کان مکيه ڳالهه آهي صاف سؤکم ۽ اوچاهينءَ جي هوا.

مرد- الهيءَ ڳالهه لي اطمينان آئين ٿي. ڊاڪٽر مولکي
خاص صلاح ڏني آهي ته يڪدم ٽڪرن لي ولي وڃيس، ۽ مون
اڳواٽ ئي ڪيترن ڀاڙن لي هڪ هوادار جڳهه لاءِ تارون ڪري
ڇڏيون آهن.

زال- ۽ مولکي سڀ ڳالهه کان غيرواقف رکيو اٿئي!
جيتوڻيڪ منهنجي ڀلي لاءِ اٿين ڪيءَ، ته به ڪيڙي نه غيرواجب
ڳالهه آهي! غير لهيو، پر مولکي ڪهڙي مشڪلات لي لسڻ
پر اچي: وبچاريءَ امان کي ڪيئن اڪيلو ڇڏي هلنداسون؟

مرد- امان وٽي پيڙاوت ٽڪندي. وقت پئي اتا لڪليف
ضرور ولندي. اسان ٻنهي کي ڪترو نه پالهندي آهي!

زال- ها، توکي نه گهڻولي پالسندي آهي، پر مولکي پالسندي
آهي يا نه سا مولکي پڪ ڪانهي.

مرد- جري آهين ڇا؟ ٻڌايو ڪين ماءُ نه اسان جي شاديءَ
کان اڳ ڪيئن نه پئي لولاءِ سڪندي هئي.

زال- پٽ جي ڪنوار لاءِ برابر سڪندي هئي پر لنهن لاءِ
ڪانه سڪندي هئي.

مرد- لنهن پر لشاوت ڪهڙو؟ توکي نه سڌ آهي ته بي-اي
پاس ڪرڻ کان پوءِ مان بيءَ جي ماليءَ جي آذار لي شادي ڪرڻ
جي برخلاف هوس جيستن پنهنجي پگهر جي پورهئي مان نه ڪمايان،
پر امان اچي ضد ٻڌو ته مرڻ کان اڳ پٽ جي ڪنوار ڏسي وڃان،
جا اچي منهنجو گهر سينگاري. لاچار مولکي مڃڻو پيو. لڪي
کي ان ڪري پڇايو اٿم (ڳراهڻيءَ پائيس تو).

زال- نه مان ته اٿين ئي جوان نه هن-کي مان ڪانه ڪهندي
هس پر پٽ جي جوءِ، جنهن سان به چار هٿا لاڏ ڪوڏ ڪري
ن ڪٽي لي پئي.

مرد- تون اڄ جوين ڇا پئي؟ تون سمجهين ئي ڪا اڄا.

سال مس شاديءَ ڪئي ٿيو، اٽئون تہ امان جو توکان پيار لهي ويو آهي؟

زال- مان اڪيون ٻوري ڪانہ ويٺي آهيان. جي تو نہ جاچيو آهي، تہ مان جاچيندي اچان تہ هن جو مونسان ڪيترو پيار آهي؛ ۽ تون جو مونکي پيار ڪرين ٿو ۽ جو وقت مونسان گذارين ٿو سو هوءَ ڪيتري قدر سهي سگهيتي.

مرد- ڇا! تون سمجهين ٿي تہ هنجي توسان ايرکا آهي؟ اها تہ چريائي آهي.

زال- ڇو چريائي آهي؟ تون سمجهين ٿو تہ ماءُ جو پيار اهڙو بي غرض آهي جو ايرکا کان آجو آهي. تون سمجهين ٿو تہ ماءُ انسان نہ آهي پر ڪو فرشتو آهي؟

مرد- سچ پچ مونکي اهڙو خيال اڳي آيو ئي ڪونهي. پر ڪيئن بہ هجي هن حالت ۾ هوءَ اوس سمجهندي تہ تنهنجو هوا بدلائڻ لاءِ وڃڻ بلڪل ضروري آهي ۽ خوشيءَ سان اسان کي موڪل ڏيندي.

زال- تون روز سالجهن جو ڪيس اڪيلو ڇڏي مونکي گهمائڻ تو هلين، تنهن بابت رات جيڪو جهيڙو مچايائين، سو وسري ويو اٿيئي ڇا؟ منهنجي تہ مرضي آهي تہ ٻہ چار ڏينهن رکي ٻوءِ اها ڳالهہ ڇوريئس.

مرد- پر توکي تہ خبر آهي تہ دير پوڻ مان خطرو آهي. مان اڄ ئي تو ڳالهہ ڪيانس، بلڪ هينئر ئي تو ڪونيانس.

زال- جيئن وڻيئي تيئن ڪر. پر مان چتاءُ ٿي ڪريانءِ تہ گهر ۾ ڇوڪرو ٿو وڃهين، جو مان سهي ڪانہ سگهنديس.

مرد- ڪجهہ بہ ٿي پوي مان ڪنهنجي بہ غير واجبي هلت ڪري هيسجي ڪونہ ويندس ...... تون وڃي صفحي ۾ ليٽي پؤ.
(ڪيس ٻانهن کان وٺي هڪ پاسي اماڻي ٿو، ۽ پڇي پاسي

واري دروازي ڏانهن وڃي کولبيو: امان! امان!! هيڏانهن نه اچجانءِ).

ماءُ- (اندران) پٽ ڇا آهي؟ (اچيئي) سڀ سک آهي نه؟

مرد- امان مونکي نوسان کا خاص ڳالهه ڪرڻي آهي. ويهه (هڪ ڪرسيءَ تي ويهي) نوڪي نه ٺهر آهي نه منهنجي زال مهني ٺن کان خوش ڪانه ٿي گذاري.

ماءُ- هائو ٺوري ڪنگهه جي ٺواڪار ٿي پئي اٿس. سا نه ماڻهن کي لڳي پيئي.

مرد- نه امان انهيءَ کان وڏي تڪليف اٿس. ڊاڪٽر صاف ظاهر ڪري ويو آهي نه ڦڦڙن جي بيماري اٿس.

ماءُ- اهي ڊاڪٽر وري ڪيڏا آهن! رڳو ماڻهن کي ڊيڄاري پيسا ڦري ڄاڻن ۽ مٿان انهن جي ڳالهه تي ويسهه ڪو اٿئي.

مرد- توکي ڪيڏي ٺهر ڊاڪٽرن ۽ بيمارين جي؟ هنکي ضرور هوا بدلائڻ لاءِ ٽڪرن تي وٺي وڃڻ کپي.

ماءُ- ڏري تي بيماري ٿئيس نه نون وڏابو وڃ ڪوچڻين. ڏوءِ رڳو اورو ڳالهه ٿئي لٿهن ڪري ضعيف ٿي ويئي آهي. سارو ڏينهن پيئي وڃي پيرڻ ۽ نوسان گهمڻ ڦرڻ جا خيال ڪندي نه تادي تي ڪيڏو ڏيان ڏيندي؟

مرد- اهي ٻارڙن ڳالهيون ٺٿيون ڪر. مون هنکي ٻاهر وٺي وڃڻ جو بندوبست ڪري ڇڏيو آهي. هيءَ مدد وڃي ڪجهه پياڙ تي رهاڻندو سانس.

ماءُ- پر مونکي ڪيڏانهن ڪندين؟ هتي اڪيلو ڇڏي ويندين ڇا؟

نو پريءَ زال کي ڪيڏنهن اڏيءَ لمبيءَ مسافريءَ تي ؟ نون وڃي پنهنجي پٽ جي گهر رهڻ ٿيو ڇا؟

... پنهنجو گهر ڇڏي وڃي پيٽ تي ٺاو پري ٿي ٻوان.

مرد- ڪنهن ڊاڪٽر وٽ تي وڃي رهين ڇا؟ سڀئي پيس
اتيئي، انهيءَ ۾ ڪهڙي گهٽتائي آهي.

ماءُ- گهٽتائي مون لاءِ آهي، توکي ڇا آهي؟ تون ته
سمجهين ٿو ته ڪنوار سخت بيمار اٿم، سو ٻار پلي پيا ٻهاڙ گهمندا
۽ ماءُ کي ٻنيان ڦتو ڪري ويندا ته پل پيٽي ٻراون ڏرن تي
ڌڪا کائي.

مرد- امان تون ته تمام غير واجبي ۽ خود غرضيءَ جو رخ ٿي
وٺين. ٻڌاياڻ وينو ته تنهنجي ڌيءَ سمان انهن کي سخت بيماري
آهي، تڏهين به تون ٻار تي ڪجهه مشڪلات ڪٽڻ نٿي چاهين؟

ماءُ- ڇا جي سخت بيماري! ڇڻ ته مان الذي آهيان جو
اهي انڪلون ڏسي نٿي سگهان. مان توکي ڪلي تي ٻڌاياڻ ته
هن جيئن گهر ۾ پير پاتو آهي، تيئن اُنهن تالن تيتالن سان پيٽي
توکي ماءُ کان ڌار ڪري. اها بيماريءَ جي وري لٿين انڪل
ڪيڏي اٿس، ته نجو مڙس ماڻم.

مرد- امان اها ته اجائي تي ڳالهه ڪرين. اهو ته هنتي
ڪوڙو نڪر تي پيين. تون ٻار چوندي هئينءَ ته هوءَ تنهنجو
ڪيترو ويچار ڪندي آهي، ڪيترو تنهنجي چٽي ۾ رهندي آهي.

ماءُ- اهو رڳو توکي خوش ڪرڻ لاءِ ٻاهريون ڏيکاءُ. پر
هاڻي سڌ پيٽي اٿم ته هيءَ اصل کان سٿون سٽيندي اچي ته
ڪيئن مڙس کي ڏوريءَ ۾ ٻڌي ڇڏيان.

مرد- ائين ته ائين ئي سهي. انهيءَ ۾ ڪهڙو گناهه ڪيائين؟
لنڊڙي ڇوڪريءَ کي ٻالڪپڻ واري گهر ۽ پيءُ ماءُ مائٽن کان
هڪڙيئي ڏڪ سان ڌار ڪري هڪ ٻنهه ڌارئي ۾ ڌارين جي وچ
۾ اچي ٿو اُڇلجي. اهڙيءَ حالتم مڙسئي هنجي اُميد ۽ آڌار آهي.
اُن ۾ ئي هنجو سمورو پيار وڃي ڪپندو. پوءِ ڪهڙو گناهه ڪيائين
جي مڙس کي پنهنجو ڪرڻ چاهيائين؟

ماءُ- ڏٺم! مون اڳيئي سمجهيو ته توکي موهي پنهنجي

جار ۽ ڦاسائي ڇڏيو اٿس...... ڏٺو، جنهن لاءِ تون سنڌس لاءِ سڀ ڪجهه آهين، تنهن هوءَ به تولاءِ سڀ ڪجهه هوندي.

مرد- ضرور. زال مرد دنيا ۾ هڪ ٻئي جا حصه ۽ ساٿي آهن، سي ضرور هڪ ٻئي لاءِ سڀ ڪجهه ٿيندا.

ماءُ- يعني ته ٻارڙا ڪان پوءِ مٽن، ماٽن، پيءُ ماءُ سيئي سان لڳ لاڳاپا ٽوڙي ڇڏن؟

مرد- بلڪل نه. مون سمجهيو ته تون ڪتان تي اچين پر تون ڀل ٿي ڪرين. پيار اهڙي چيز آهي جو وڌندي وڌندي سگهجي ٿي جو نه هوءَ گهڻين صورتن ۾ ظاهر ٿيندي. ساڳي وقت ساڳيو ماڻهو جدا جدا نمونن ۾ پيار ڪري سگهندو. مون جڏهين زال کي پيار ڪرڻ شروع ڪيو تنهنجي معنيٰ اها نه آهي ته ماءُ تان پيار لهي ويو.

ماءُ- پر ڳالهه آهي ته وڏيڪ ڪنهن کي پيار ڪرڻ گهرجي. ماءُ جنهن جنم ڏنو ۽ پالي وڏو ڪيو تنهنجو ئي حق ته وڏيڪ حق آهي.

مرد- پر ماءُ جو پيار ۽ زال جو پيار هڪ ٻئي کان اهڙا نرالا آهن جو ڀيٽ ڪري نٿي سگهجي... پر هر ويرو ڀيٽ ٿي ڪرائين ته مان اوس چوندس ته ماءُ پٽ جي ناتي کان زال مڙس جو ناتو وڌيڪ گهرو ۽ حياندار آهي. جو نه زال مڙس جسم توڙي جان ۾ هڪ ٻئي جا آهن ۽ جيون جي مسافريءَ ۾ هڪ ٻئي جا ساٿي آهن.

ماءُ- هان! تون اهڙو سخت دل ٿيو آهين جو منهنجي منهن ۾ اهڙا اکر اچاري ڪڍين. اڃا ڪهڙو نه منهنجي پنيان اکين ڇڪن هوندو هئين! ۽ هاڻي منهنجيءَ پيريءَ وڏوا ماءُ کي ليکين به ڪون. تو ۽ مرگو ستائين پيو. اهي اُنهيءَ ڏائڻ جا ڪم آهن، جنهن جادو ... ٿيئي (روئڻ لڳندي).

مرد- هاڻي صبر ڪر، روئڻ بند ڪر. تون آهين جنهن

اسالکي هي مهنا پٽي سنايو آهي، پر وڏيڪ سنائڻ مان ڪو نه ڏيندو سانءِ. توکي اجائي ابرڪا وڌڻي ويٺي آهي، تڏهين مون کي زور ڪري پرڻائڻ چوٽي؟ مان نه شاديءَ جي برخلاف هوس. ياد اٿيئي نه جنهن رات بيمار اچي بيٺي هئينءَ ۽ مون کي چيئه نه اها منهنجي پڇاڙيءَ جي مراد پوري ڪر ۽ مان بـ لاچار توکي ناهين ڪري ڪين سگهيس؟

ماءُ- مون سمجهو نه مران ٿي تڏهين چيم نه پٽ کي شادي ڪرائي ناڻيڪو ڪري وڃان نه مون کي ڪو آتت اچي. مون سمجهيو نه منهنجي پٽ جي ڪنوار پڇاڙيءَ جي ڏينهن ۾ اچي سس جي شيوا ڪندي ڪين مرڳوئي اچي پٽ مون کان کسيندي ۽ مون سان جنيون ڪرائيندي!

مرد- توکي پڪو لڳو نه پٽ پرڻايان، نه اُنجو اُجورو نـ ڏيندينءَ؟ مونتي زور رکي زال گهر ۾ آڻائڻ پوءِ بـ سمجهيئه نه مان سمورو پيار توکي ڏيندس! بنهه غير واجبي گُهرَ چئبي.

ماءُ- (خارن ۾) ۾ اهو نهيٺو جڙي ٿو، جو ڏينهن رات منجهس موڙهو پيو آهين؟ صبح جو وڃو شابون پڪڙ سالجهي جو سينما تي يا موٽر ۾. رلڻ. پنيان پوڙهي ماءُ پيٽي اڪيلي گهر جي پورهئي ۾ گهي.

مرد- پوءِ اهڙو چوچ مان پٽ پرنايئه چو جو هاڻي ڪيس زال سان جيوت جي خوشي ماڻيندو ڏسي سهي لئي سگهين؟ مان چوان ٿو نه تون بيهودي چڪ تاڻ تي ڪرين. توکي ايرڪا جي آگ وڌڻي ويٺي آهي. تنهنجي خود غرضي انسانيت کان ٻاهر لنگهي ويٺي آهي. تون پائين نه نئهن جي حياتي پلي چٽ تي وڃي؛ باقي پٽ تنهنجو پاسو ڇڏي نه هليو وڃي. پر هاڻ اهو بلڪل ڪين سهندس. اسين هينئر تا ٽپڙ بڌڻ شروع ڪريون ۽ تار جو جواب اچڻ شرط بيءَ گاڏيءَ ۾ چڙهي پونداسين. (ڏوڪيندو اندر وڃيٿو- ماڻس ٽپرس ۾ رهجي وڃيٿي.)

چڪر ڀيــون

ٻ سال گذري ويا آهن سالجهن جو وقت آهي. سانجهي ڪمري ۾ هڪ ٻارائو ٻسکهو ٻسو آهي ۽ ٻارانا ڪپڙا ۽ راندڪا ٻکڙيا ٻيا آهن. زال هاڻي تازي توانی ۽ تندرست ٻيٺي لڳي ۽ سڄ واريءَ مشن لي هڪ ٻارائو هول وٺيَ ٻيٺي. هڪ لوليءَ جي لڪ ٻيٺي اُچاري. مڙس ٻيهنجي ڏاڍي ٽان موٽي ٿو، ڪيس ٻيار مان ٿيري ٿو ۽ ٽوپي ڪوٽ لاهيندي چوي ٿو:-

مرد- اڄا ٻيٺي ڪر ڪرين! شمشه در ڪرين. مان ڪم تان موٽان ٿهن کان اڳيٺي چولا سيري ويهن؟ هاڻي ڪلاڪ وليدڻ ڪپڙا ٻائڻ ۾ ٿهن کانپوءِ مس گهمڻ هلي سگهو.

زال- مان اُج گهمڻ ڪا ڏ لي هلان. ڪڪي کي ٽوري ٿڏ لي ٻيٺي آهي، سو چمر ڏ ويهي هڪڙو هول سمي ڪڏهن ڏ رات هو متو گرم وهيس.

مرد- ٻر اُج رات هو ڪري ڪيهن گرم ڪپڙي جي ٻورڪي ٻڌجانس. اهيءَ ڪري عروبرو سالجهي جو وجايون؟... ٻر ڪڪو آهي ڪٿي؟

زال- آندر ڏاڏيءَ وٽ آهي. ڏاڍو لي ٻاتيبس ۽ ٻاڻ ڏ هن ٻليان چريو آهي.

مرد- چڱو هاڻي وڏيڪ وقت ڏ وڃاء تورو وقت ڳاڙيءَ ۾ تهمي ٻوءَ هلنداسون هن ڏيسي ٻڪيرلي، جا چهومانءَ ڏ ضرور ڏنڪاربيدو سانءَ.

زال- ٻر ڪڪي کي ڪارانئو ليندو، ڏ ڏ جيڪر سويل لي سنهاري چڏ ٻانس.

مرد- آبا تڏهن چا لاءِ رکي اُليٺي؟ ٿهن کالسواءِ اَمان ويني ... ڏ ڏاڍو لي ٻاتيبس. هاڻي شاباس، لهه ٻهه ڪري وٺ. ... عروبرو زور جو ڪلي ٻڌو اُليٺي؟ هڪڙو ڏيهن گهمڻ ... نوندو؟

مرد- رڳي هڪ ڏيهن جي ڳالهه ڪانهي، ويڇڙائيءَ ۾ هڪ
نه ٻئي ٻهالي گهٽيون سالڃهيون گسايون آئيئي. توکي خبر آهي ته
چنڊ ڪاپوءَ ۾ ڪليل هوا تنهنجي لاءِ ڪهڙي نه ضروري آهي؟ بيماريءَ
جي اٿلڻ جو خوف هميشه رهي ٿو.

زال- هاڻي ڪڏهن ڪري ڪا سالڃهي ۾ گسايم ته بيماري
اٿلي ڪا نه پولدي. گهر جي ڪم ڪاج ۾ آهڙو ته غلطان ٿي وڃجي
جو گهمڻ ڦرڻ جي چاهنا ئي ڪانه......

مرد- ها، چاهنا! اها ڳالهه ڪر نه! اڄ ڪلهه جيڪي مان
چاهيان اوڏانهن تنهنجي چاهنا ٿئي ئي نٿي. تنهنجي چاهنا خود
مونڏانهن ڪانه ٿي ٿئي.

زال- تون چوين ٿا پيو! مان ته توکي جيترو اڳي پائيندي هيس
اوترو ني هاڻي ۾ پالبان ٿي. ٻر ٻئي ۾ سدائين ڪونه ڪو ڪم ڪار
پيو نڪري، جنهنڪري اهڙو تڪجي بيزار ٿو تجي......

مرد- اهائي ته ڳالهه آهي جو وقت پٺي تنهنجو پيار به تڪجي
بيزار ٿيو پوي. ڏيهن جو اهڙي رڌل هجين جو چار منا اڪر به
مونسان ڪونه ڳالهائين. رات جو اهڙي تڪل هجين جو لنڊ ۾ پيئي
اجهڙين ٿڏهين چٿبو ته حياتيءَ جو رنگ ۽ چمڪو لهي ويو آهي،
۽ روزمره جي اُپوڳائي ۽ بي جسائي رهجي ويئي آهي.

زال- چوتو هرويرو دل ڪوڙي ڪرين؟ گهر ۾ جيڪا گهل
گيندار تي ٿئي سا تون سمجهي نٿو سگهين. خاص ڪري ڪڪي
جائي ڪاپوءِ......

مرد- ليڪ سچي ڳالهه سلي اٿيئي! ڪڪي جائي کان پوءِ
مان ۽ چاهيندو اچان ته ڪيئن ڪڪو توکي آهستي آهستي مونکان
ڏار ڪندو وڃي، تنهنجو پيار مونکان کسيندو وڃي. هاڻي تنهنجو
پيار مون ۾ سمايل ڪولهي ۾ ورهائجي ويو آهي. روز بروز تون
ڪڪي کي وڏيڪ پيار ڏيندي وڃين ٿان جو ليڪ مون لاءِ ذرو
به نه بچندو جنهن تي تڳان.

زال- ٻارا لوڪ ڇا اچي ٿيو آهي! اڄڪلهه ڇيو ٻالڪي لٻائين. مان ڀڪ ٿي ڏيانءِ ته اهي آهيئي ڪين. البت اوائل وارو اُتساهه ۽ جوش ٻار مان لڪري ويو آهي ۽ پر اهو ته سياڻپ آهي. انجي بدران اسانجو ٻار ٻالڪ گنڀير ۽ اولهو ٿيو آهي.

مرد- اهي فقط بحث مباحثي جا دليل آهن. حقيقت ۾ پيار ڪو آهي اُتساهه وڃان ۽ جي ته ته نهه ته...... ڪنهن ٿي ڄالو ته منهنجو ٻالڪ منهنجو ويري ٿي پوندو ۽ تنهنجو پيار مون کان کسي ونندو! تنهنجي ساري دنيا انهيءَ ٻار ۾ سمايل آهي. سمورو وقت پيئي کيڏائينس ۽ کڏائينس ۽ ٿئي ڪنهن جي لوڪ ٽانگهه تي ڪاٺهي.

زال- اها ته اجائي ڳالهه ٿو ڪرين. پنهنجي ٻار پنهنجي جان جي فڪر لاءِ لوڪ حسد ٿو ٿئي.

مرد- اهائي ته دردناڪ ڳالهه آهي. (ٻاهر ڏ) منهنجو ٻار جو، سمجهه ته اسان ٻن جي وچ مطلب جو ڪڙو ٿي پوندو، سو مورڳو هڪ ٻاڙي آڏ ٿي بيٺو آهي، ۽ اسانکي هڪ ٻئي کان ڇني ڌار ڪري رهيو آهي.

زال- ماڙ، هيءَ ته حد ٿو ڪرين! ويچاري ٻار ڪهڙو گناهه ڪيو جو لوڪ اُن لاءِ ايڪا ٿي ٿئي؟ ائين ته پنهنجي دل ئي اُنهيءَ اُنهه لاءِ ڪت چڙهندي ويندي.

مرد- منهنجو وس ڪونهي. مان قبول ٿو ڪريان ته پنهنجي ٻار سان منهنجو ايترو پيار ڪونهي جيترو هئڻ کپي. پر مان ٻار کي ڏوهه ڪونه ٿو ڏيان. مان لوڪ ٿو ڏوهه ڏيان جا منجهس ئي غلطان ٿي پيئي آهين ۽ مونکي پنهه رڻئي ڇڏيو اٿيئي.

زال- تون سمجهين ٿو ته اسين ڪي اڃا تازا پرڻيل نوجوان آهيون ڇا جي سڄو وقت پيا هڪ ٻئي کي چنبڙيا هونداسون؟ تو ڀروڀرو وڃان ڳالهه کي وڏائي ڪٺي ورتو ڪو آهي. اها ته ڇريائي ڇئي.

مرد- (ڪاوڙجي) ڇريائي! تنهنجي اُڪاسي ۽ لئه دل لاءِ اها

چريائي هوندي پر مون لاءِ اها ساڳيا ۽ سنوائي آهي. تون جي منهنجي دک تي ننولي تي ڪرين ته مان به پنهنجو پيار مٿائي ڏڪار ڪري ڇڏيندس. اسين هڪ ٻئي کان ٻه گهڙو لڙهي پري تي ويا آهيون ۽ مان هن گهر ۾ وڏيڪ گهاري نٿو سگهان. اُسان کي ڇنڃاڻ ته منهنجي ماني نه ڪري ۽ نڪي منهنجو اوسيرو ڪري.
(ڪوٽ ٽوپي پائڻ شروع ڪري ٿو.)

زال- هاڻي نهيوءِ توکي ڪاوڙائڻ جو منهنجو مطلب ڪونه هو...... اڇا هٿ منهن ته ڪونه ڌوتو اٿيئي. گرم چانهه تاهي آڻي ڏيانءِ ته فرحت ۾ اچين.

مرد- نه مهرباني، پڇاڙيءَ ۾ مڙس جي بزگهور لهڻ شروع ڪئي اٿيئي، تنهن مان ڪي ڪين ورندو. مونکي هٿ منهن ڌوئڻ جو ضرور ڪونهي ۽ مان چانهه وڃي ٿو ڪنهن هوٽل ۾ پيان. مان اڪيلوئي ٿو هليو وڃان گاڏيءَ ۾ گهمڻ ۽ ڪنهن جهنم جي هوا کائڻ.
(جوش ۾ هليو وڃڻ تي آهي، ته ماءُ اندران اچي اڳيان تي بيهي ۽ چويس:)

ماءُ- پٽ شانتي! مون ڪڪي کي ويٺي ننڍ ڪرائي ته اندران اوهانجو جوشيلو آواز ٻڌي ورتم. هاڻي ويهه ۽ مون کي توسان ڪي ڳالهيون ڪرڻيون آهن.

مرد- ڳالهيون وري ڪهڙيون ڪنديءَ؟ ۽ اُنهن مان ڪڙ تيل ڪهڙو نڪرندو؟ اڳيئي دير تي ويئي آهي، مونکي گهمڻ وڃائڻو ڪونهي.

ماءُ- (حشمت سان) هاڻي هتي تي ويهه ته انهيءَ ۾ تنهنجو ڀاو آهي. (هو مجي ٿو ۽ سيء وهن ٿا) توکي سڌ آهي ته دنيا ۾ هرڪنهن خوشيءَ جو ڏنڊ ڏيڻو ٿو پوي؟ توکي پٽ ڄمڻ جي خوشي تي ته اُن جو ڏنڊ ضرور ڀرڻو پوندو.

مرد- مان سمجهان ٿو ته تون ڪٿان تي اچين. مون اڳي چيو هو ماءِ ته تنهن آڻڻ جي اِيمان جو ڏنڊ ڀرڻو پولدءِ سو مهڻو موٽائي

تي منهن ۾ ڏيو. ۽ تنهنجي ۽ منهنجي حالت ۾ زمين آسمان جو فير آهي. تون پنهنجو خود مطلب هٿ ڪر، پر مان نه پنهنجو حق ڇڏيندي.

ماءُ- نه نه پٽ ساڳيو حڪم ٿيو آهي، ساڳي حالت آهي. اڳيئي هڪڙين اندران ڳوهانجو ٻئي وڃي پر تنهن اها مشابهت دل سان لڳي آهي ۽ منهنجي دل کي آهرين آئت اچي وڃي. هاڻي ٻئي زمان اهو آئت لوڪي نه ڏيڻ تي چاهيان ته ٻوڪي مون جيترو دک نه سهڻو پوي.

مرد- پر مون دل جي آئت جي اُميد لاهي ڇڏي آهي. شايد جڏهن پيري اچي ويندي ۽ دل ٺري ويندي تڏهن از خود آئت اچي وڃي، تنهن کان اڳ چاڙهو ڪونهي.

ماءُ- من کي ٿوري لاءِ ڏيهي مونکي صبر سان ٻڌ. پوءِ پاڻهي پرسن ماءُ کي سدائين پيو دعا ڪندين.

مرد- پر توهان ڪيئن هن مولڇهاري مان مونکي ٻاهر ڪڍي سگهندين؟ جنهنجو مرڪ آهي سا سؤلد پاڻي ڪند پر ويٺي آهي ۽ هوڏ وڃان جيسين نه لٿي چوري. توهان ڇا ڪندين؟

ماءُ- انهيءَ مولڇهاري کي سمجهائڻ لڪو منهنجي وس آهي لڪو هنجي وس آهي. اهو مولڇهارو خود توهر آهي ۽ تنهنجي مئورليءَ ۾ آهي. هاڻي اچ نه مان تنهنجي من تان ٿورو جارو هٽايان پوءِ ڏس نه ڪيئن تو لاءِ دنيا جي صورت ڦري ٿي پوي.

مرد- پر منهنجي من تي جارو چڙهيل آهي تي ڪوڙ. پنهنجي زال جو پيار گهرجي، سو نه منهنجي مئورليءَ ۾ مولڇهارو ٿيو!

زال- مان پنهنجي پيار ڏيڻ ۾ انڪار ڪريان تي ڪا نه تي پر تنهن سان گڏ پنهنجي ٻار کي نه ضرور پيار ڪنديس جو اسان ٻنهي جو ٻار آهي، جنهن لاءِ لوڪي به پيار هئڻ گهرجي.

ماءُ- اهوئي ڳالهه جو مول آهي. (پٽ کي) لوڪي زال جي پيار لي بلاشڪ حق آهي، پر نه هنجي سموري خلاصي پيار لي. ون اهائي پل ڪئي هئي جو تنهنجو خلاصو پيار گهرجي ۽ هار ڪاڏيو.

ڳالهه هيءَ آهي تہ اسين ڪجهہ وقت اڳي پيار ملڻ تي اهڙو هُري
تا وڃون. ماءُ پٽ وڃن، مڙس زال وڃن. جو ساري جمار پيا اُن
لاءِ چڪ تاڻ ڪريون. پر اها اَڻ ٿيڻي آهي. هاڻي منهنجي ۽
پنهنجي خود غرضيءَ ۾ ڀيٽ سمجهي سگهين ٿو ڪين اچا نہ؟

مرد- (هٻڪي) خير، ڪجهہ ڀيٽ ڏسڻ ۾ اچي ٿي پر صاف
سمجهي نٿو سگهان تنهن ڪانسواءِ مونکي ڊپ پيئي ٿئي.

ماءُ- پٽ باقي ٿورو تحمل ڪر (آساه وجان) پريت جي
ريت نرالي آهي. خلاصيءَ مالڪيءَ لاءِ چڪ تاڻ موهہ ڪندو آهي.
پريم اهي خود غرضيءَ جا حق چڪي ئي ڪين. پريم سيکاري ٿو
تہ نہ رڳو پنهنجن پيارن کي پيار ڪريون پر اُنهن کي بہ جن کي
اسانجا پيارا پيار ٿا ڪن. پريم پنهنجي روشني چوڌاري ڦهلائيو
ڇڏي، جا روشني پري پري پکڙلدي وڃي، پنهنجو گهيرو وڌائيندي
وڃي، ۽ مڙيئي پنهنجا پيارا ڀاڪر ۾ سمائيندي وڃي. (مرد جي
من تي تاثير ٿيندو ٿو وڃي) اهو سڀاويڪ آهي تہ پٽ پنهنجو پيار
ماءُ کان ڊگهيري زال کي ٿو ڏئي تيئن زال بہ پنهنجو پيار مڙس کان
ڊگهيرو ٻار کي ٿي ڏئي. آد جڳاد کان اهو سرشٽيءَ جو نيم آهي
۽ ڪنهن کي اُن سان ناراض ٿيڻ نہ کپي ڇو تہ اُن کي ڪو بہ اَڏو
اچي نٿو سگهي. انهيءَ اُتم پکڙلدڙ پريم تي ئي ساريءَ سرشٽيءَ جو
مدار آهي ڇو تہ اُن ڪري انسان ذات وڌي ويجهي ٿي. (پڌاندڙ
پئي ڀال تي ويا آهن مرد اُمڪ مان زال جو هٿ پنهنجي هٿ
۾ وٺي چوي ٿو:)

مرد- امان تو مونکي پنهنجي پيريءَ جي سياڻپ سيکاري
آهي ۽ منهنجي دل کي درد کان بچايو آهي. ڀڳوان توکي ڀاڳ ڏيندو.

ماءُ- سچو پريم سون رپو نہ آهي جو ونڊڻ سان کسجي وڃي يا کُٽجي
وڃي. پريم سان تہ اهو ڀاڪو خاص لاڳو آهي: "ونڊ وراهہ سک پاءِ".

---

٨. ڌري ۽ پلي جي پيٽ

[ڪماري ليلاوتي ووڄرام]

دنيا ۾ عجيب نظارا نظر ٿا اچن. انسان ۽ انسان جي وچ ۾ جو اينترو سارو تفاوت ٿو ڏسجي ۾ اچي سو نه ساڳين منش جون وايون ۽ ولهيرون ڪيو ٻڌي. ٿورو به ڌيان ڏيو ته هن ٻالڪن ۾ زمين ۽ آسمان جو تفاوت. ٻه ساٿي، ماءُ ساڳي، پيءُ ساڳيو، مت مانت ساڳيا، پوءِ به اهڙو تفاوت آهو ڪيئن؟ غور ۾ ٿي ڏٺو سان هڪڙولي جواب ملي ٿو سگهي، ته اهو تفاوت سندن جدا جدا سنسڪار ڪري آهي.

هو انسان سڀڀتي ڀلائي ۽ سان سڀڀتي ۽ سنسڪار لوڪري ٿو نه ڏي ته هو انسان ماءُ پيءُ جي وچ، يارن دوستن لاءِ داغ ۽ ٻين لاءِ ڪارڻ جو دکو آهي. ڪمزوري، دراجاري ۽ منافقي سدائين سڀڀتي ماڻهن جي اوٽ ٿو وٺي ۽ ٿي ڪي ان ... ٻالڪن جو سڀڀتي ٻالڪ جي ڀاڳن لاءِ هي ان جي روح جو زيان ٿو ته ڇو؟ اهڙي ۽ ٻالڪ جي اوتار ڪان ٻاسو ڪرڻ ٿي ٻيو آهي.

ساڳين جو آهي ته ماءُ جا مٺي ٻان آهي، ٻر ڪي ٻاسر ان جي وڏي ڪي اثرا آهن. سنسان جي ماءُ ۾ ڀليتا ڀعني ٻه جو ... وڏو ماءُ سڀڀتا ۾ ٿو اچي، ٻر ٻلڪني ٻالهين ۾ ڪرڪيتا ڀعي ماڻهون گذاري ۽ ٻيو ٻان ڪوڻي. ڪيڪي ماڻهو ۽ ... جي ٻماب لڳل هجي، ۽ جو ميرٻالن موٽالڻ جي ... ڪرڻ دوران جي انڌو مدد ڪندڙ شڪ ڪي چڪ ٻالڪا ... ڪري، ته شيطانيءَ جي ڪنهن ٻڪي. شاسترن ۾ ... اچن لهون سنڌ جو سوڌ ڏوڻي ماتا ڪرلڳهتاني ... ۽ ڪرلڳين انسان اڳر ڪيڙي ٿي ٻورجو وڃي.

اِنسان کي الهيڪري هيناهين هلڻ گهرجي جنهن ۾ سندس ڀلو آهي. وڏيءَ علميت، وڏي عهدي ۽ گهٽي ڏن سان گڏ جي انسان ۾ هيناهين نه آئي، ته ٻوءِ اهي سڀيئي ڏيکدار شيون چرڻ نه فقط اهڙي اطلس برابر آهن، جو ڪنهن گڏهه تي پيل هجي.

نمرتا ڀاو ۾ سيڪڃهه آهي، همت جي ليت هار آهي. جو به ڪي هڪ کي ڀلو ٿو سڏائي ۽ ٻئي کي ٻرو، سو آهي حليمائيءَ جو هڻڻ يا نه هڻڻ.

ٻر جي ٻري کي ڀلي تيرڻ جي ڪنهن مهل دل ۾ تي وڃي نه هينيون، ڀلي ماڻهوءَ جو ذڪر، دل لائي پڙهي ڏسي.

هڪڙي بالا آفيسر جي من ۾ سچي دوست جو ڏيرو هو. هو هر ڪنهن کي ايشور جو آستان ڄاڻي ساڻس بلڪل سٺي هلت ڪندو هو. بيائيءَ کي ٻن هٽڻ هر ڪنهن انسان جو ساڳيو حق ڄاڻي هڙ سڀني سان ٻرابر جو رستو رکندو هو ۽ وس ٻڌندي ڪنهنکي به ڏکوئيندو نه هو. هر ڪو منجهانئس خوش هوندو هو. جيڏانهن هي انسان وڃي اوڏانهن خوشبوءِ ئي خوشبوءِ.

آفيسر جي درجي هوندي به هو ڪڏهين ڪنهنکي ڏکوئيندو ڪونه هو. اُلٽندو پنهنجن زيردستن جي ڏک ۾ ساڻن همدردي ڪندو هو. آفيس ۾ عدل انصاف ۽ پيار ڪان ڪم وٺي هن پاڻ کي سڀني جو لاڏلو ڪري ڇڏيو. اهڙو ڪو به ڇٽل ڪونه هو، جنهنتي هن يار جون مهربانيون تيل نه هجن. سڀيئي منائنس ٻلهار ٻيا ويندا هئا ۽ ڀڳوان در وينتي ٻيا ڪندا هئا ته سندن آفيسر جي آورجا وڏي ٿئي، عهدو وڏو ٿئي، هو سدائين شاد ۽ آباد هجي.

ٻر ٻندي جي من ۾ هڪڙي ته صاحب جي من ۾ ٻي. ڇو نه ڪنهن ڏينهن اوچتو خبر اچي ته سندن صاحب جي بدلي تي

٨. بري ۽ ڀلي جي ڀيٽ

[ڪماري ليلاوتي روچيرام]

دنيا ۾ عجيب نظارا نظر ٿا اچن پر انسان ۽ انسان جي وچ ۾ جو ايترو سارو تفاوت ٿو ڏسڻ ۾ اچي سو ته ساڌارڻ منش جون وايون به ولهريون ڪيو ڇڏي. سو ته جڏهن ٻن ڀائرن ۾ زمين ۽ آسمان جو تفاوت. پيءُ ساڳيو، ماءُ ساڳي، گهر ساڳيو، مٽ مائٽ ساڳيا، پوءِ ڀلا ايڏو تفاوت آيو ڪٿان؟ غيب ۾ ٽٻي ڏيڻ سان هڪڙوئي جواب ملي ٿو سگهي، ته اهو تفاوت سندن جدا جدا سنگت ڪري آهي.

هر انسان پنهنجي ڀلائيءَ سان پنهنجي ته سنڀال ٿو ڪري پر ٻين جي به. هر انسان ماءُ پيءُ تي بوجهه، يارن دوستن لاءِ داغ ۽ سنگت لاءِ ڪارنهن جو ٽڪر آهي. اهنڪاري، دراچاري ۽ مٿاڇاري سدائين پنهنجي فائدي جي اوٽ ٿو رکي ۽ ٻين کي پاڻ جهڙو پائڻ ٿي ٿو، پنهنجي پائيءَ جي فائدي لاءِ جي ٻين جي روپين جو زيان ٿيو ته ڇا ٿيو؟ اهڙيءَ ٻانيءَ جي اوتار کان پاسو ڪرڻ ئي ڀلو آهي.

سياڻن جو چوڻ آهي ته پاپ مڙيوئي پاپ آهي، پر ڪي پاپ ٻين کان وڌيڪ اُگرا آهن. گيان جي ٻار ۾ پهتا يعني؛ دپ جو پاپ بلڪل وڏو پاپ سمجهڻ ۾ ٿو اچي، پر پنهنجي ڳالهين ۾ ڪرتگهنتا يعني ناشڪرگذاريءَ جهڙو پاپ ڪونهي. ڪنهن ماڻهوءَ لي مهربانين جي جاب لڳل هجي، ۽ هو مهربانين موٽائڻ جي ڪوشش ڪرڻ بدران جي اُلٽو مدد ڪندڙ هٿ کي چڪ پائڻ جي ڪوشش ڪري، ته شيطانيءَ جي حد ٿي چڪي. شاسترن ۾ چيو اٿن ٿيون جڏهين خود ڌرتي ماتا ڪرتگهنتائي ليو پوي ۽ ڪرتگهن انسان اُلير جيجري ٿي پورجيو وڃي.

اِنسان کی الهيڪري هيناهين هلڻ گهرجي جنهن ۾ سندس ڀلو آهي. وڏيءَ علميت، وڏي عهدي ۽ گهڻي ڌن سان ڳالهه جي انسان ۾ هيناهين نه آئي، ته ٻوءِ اهي سيئي ڏيکدار شيون ڇڙ ته ڦٽل اهڙي اطلس برابر آهن، جن ڪنهن گڏهه تي پيل هجي.

نرتا ڀلو ۾ سيڪجهه آهي، همت جي ليڪ هار آهي. جو ڪي ڏاڪ ڪي ڀلو تو سڏائي ۽ ڀڄي ڪي ٻرو، سو آهي حليمائيءَ جو ڏنڙا يا نه ڏنڙا.

ٻري ڪي ڀلي تيڻ جي ڪنهن مهل دل ۾ تي وڃي نه هنيون، پلي ماڻهوءَ جو ذڪر، دل لائي پڙهي ڏسي.

هڪڙي ڀلا آفيسر جي من ۾ سچي دوست جو ڏيرو هو. هو هر ڪنهن کي ايشور جو آستان ڄاڻي سائنس باڪل ستي هلت ڪندو هو. بيائيءَ کي پڻ هٿيڻ هرڪنهن انسان جوساڳيو حق ڄاڻي هو سيني سان برابر جو رستو رکندو هو ۽ وس پڄندي ڪنهنکي به ڏکوئيندو نه هو. هرڪو منجهانئس خوش هوندو هو. جيڏانهن هي انسان وڃي اوڏانهن خوشبوءِ ٿي خوشبوءِ.

آفيسر جي درجي هوندي به هو ڪڏهين ڪنهنکي ڏکوئيندو ڪونه هو، اُلٽو پنهنجن زبردستن جي ڏک ۾ ساڻن همدردي ڪندو هو. آفيس ۾ عدل انصاف ۽ پيار ڪان ڪم وٺي هن ڀاڻ کي سيني جو لاڏاو ڪري ڇڏيو. اهڙو ڪو به ڇڙل ڪونه هو، جنهنجي هن يار جون مهربانيون تيل نه هجن. سيئي منائنس ٻلهار پيا ويندا هئا ۽ پڳوان در وينتي پيا ڪندا هئا ته سندن آفيسر جي آورجا وڏي ٿئي، عهدو وڏو ٿئي، هو سدائين شاد ۽ آباد هجي.

پر بندي جي من ۾ هڪڙي ته صاحب جي من ۾ پي. ڇو ته ڪنهن ڏينهن اوچتو خبر اچي ته سندن صاحب جي بدلي ٿي

آهي. هلڻ واڱر ڪمر ڍهاجي وڃي ۽ ماڻهن جون شڪليون لهي وڃن، پر اڄ ڪي ڪمر ٽارين. ڏيهن وانگر پولڙو وٺي آخر اچي ڪنڌ تي ڪڙڪيو. جنهن وقت اُڌرڏستن پنهنجي آفيسر ڪان موڪلايو، پر آفيسر جي منهن پر ساڳيائي مرڪ هئي. اوهين جو تا من لاهيو، من کي مضبوط رکو، جيڪي نه مون دنيا ۾ برابر آهي، سو اوهان کي سوکڙيءَ طور ڏيڻي آهيان.

ڏسو هي جو ماڻهو تندرستي قائم رکڻ لاءِ ڪيترو ڪاڏو ڪائيندا آهن، سنو پاڻي پيئندا آهن، سٺي هوا کڻندا آهن، مٺي ننڊ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن، ڪسرت ڪندا آهن وغيره وغيره. سو سڀ چڱو، پر ڪنهن اهو نه خيال ڪيو آهي ته تندرستيءَ لاءِ انهن کان به وڌيڪ ڪا شيءِ آهي؟ اُها آهي من جي پرسنتا. جو پنهنجو من هر حال ۾ پرسن رکي سگهي، سوئي تندرست آهي. ڇو تا ڪپ ڪپ ڪريو؟ سڀڪجهه پيا ڪريو، پر ڦل مالڪ کي ارپيو. انسن ورتڻ ڪري اوهانتي ڪرڻ يا نه ڪرڻ جو بوجو ڪونه پوندو ۽ اوهين ساديءَ دل سان آرام ڪندا رهندا. اڄ اوهانجي اکين پر آنسون آيل ڏسي مونکي خوشي نه ٿئي ٿي ۽ غم نه. خوشي انهيءَ ڪري ته اوهان مالڪ جي وڏائيءَ جو قدر ڪيو آهي جو نه جيڪي مون پر تا ڏسو سو آهي مالڪ جي مهربانيءَ ڪري. ڏک انهيءَ ڪري اٿم جو اوهان ايڏيءَ عمر پر ايترو نه گيان حاصل نه ڪيو آهي جو ڏک وقت پنهنجي من کي ڏڍ ڏيڻي سگهو.

هاڻي پرتا مالڪ کي جو سڀني جو سهارو آهي. مان نه سندس پيرن جي خاڪ آهيان، جيڪي هن ڏني ڏسيو آهي سو مون ڏني ڪيو آهي ۽ مهنجي اچا هنجي اڇا پرماڻي ٿي ٿي آهي، سڀ وڏائي هنجي آهي.

۹. سوامي وويڪانند

[شري تيرٿ سياڻي]

گذريل صديءَ جي وچ ڌاري جڏهين ڀارت ورش کي ووڃ سنتتر ڪرڻ لاءِ ڀرين پٽ (جنهنکي انگريزي ليک ۱۸۵۷ وارو ٻاور ڪري سڏيندا آهن) جو آرنب ٿيو ۽ سرڪار جي اڻ ڏني ۽ اڻ ٻڌي دٻاءَ ڪري عام جنتا هيسجي ويئي هئي، ۽ جڏهن انگريزي راڄ ڪري هندوستان جا نوجوان انگريزي تعليم ۽ انگريزي سڀيتا ڏانهن مائل ٿي مغربي رنگ ڍنگ جون پوشاڪون پهرڻ ۾ فخر ۽ ناز وٺي پنهنجي ديش جي پراچين سڀيتا ۽ اعليٰ آدرش کان منهن موڙي رهيا هئا، تڏهين هن ”پڇ ڀوميءَ“ ۾ هڪ بي مثل جوت جڳي، هڪ اَنمر هستي پيدا ٿي، هڪ مهاپرش جنم ورتو، جنهن پنهنجي ديسواسين ۾ قوميت جو جذبو ڦوڪيو، قومي سؤمان لاءِ ڪين اُلساهت ڪيو، ڪين ڀارت ورش جي اوچ سڀيتا جي يادگيري ڏياري.

ان مهاپرش جو نالو نريندرناٿ هو، پر ديسان ديس، ملڪان ملڪ سوامي وويڪانند جي نالي سان پرسڌ آهي. هنجي نالي گنهندي نه صرف هندواسي پر انگلنڊ ۽ آمريڪا جا ايڪ رهواسي به پنهنجو سيس لوائيندا آهن. سندس جنم ڪلڪتي جي شهر ۾، ۱۲ جنوري ۱۸۶۳ ۾ ٿيو. هو جمندي ئي جام هو. فرانس جي مشهور گرنٿ ڪار رومن رولينڊ پنهنجي ڪتاب ۾ لکيو آهي، ته
"Swami Vivekanand was a born king."

پرنسيپال وليم هيسٽي، جنهن وٽ هو ڪاليج ۾ پڙهندو هو، سو چوندو هو، ”آءٌ به گهڻيئي ديش گهميو آهيان، هزارن شاگردن سان لهه وچڙ ۾ آيو آهيان، پر نريندر جهڙي اعليٰ شخصيت ڪٿي ڪانه ڏٺي اٿم.“ سري رام ڪرشن، پرمهنس ديو، جنهنجو هو شش ٿيو، تنهن هڪ پيري درشيه ڏٺو، جنهن ۾ ٻاڻ ٻالڪ جي روپ ۾ ۽ نريندر رشيءَ جي روپ ۾ وينا هئا.

سوامي وويڪانند ليہ سڌ برش هو ۽ لوڪن جي ڪلياڻ ڪارڻ هيءُ جنم ورتو هئائين. سندس جنم بہ اهڙي گهر ۾ ٿيو، جتي سندس ڏاڏي درگاچرن دت، پنجويهن سالن جي عمر ۾ سنسار تياڳي سنياس اختيار ڪيو. سندس ماءُ وڏا ڌرمشت هئا. سندس ماتا کي رامائڻ ۽ مهاڀارت برزبان ياد هوندو هو. انجو اثر اهو ٿيو جو ننڍڙي سيتارام جي مٽيءَ جي مورتيءَ جي گلن سان پوڄا ڪرڻ لڳو. رامائڻ ۽ مهاڀارت گهڻي قدر ياد ٿي ويس. جتي بہ رامائڻ جو پاٺ ٿيندو هو، اُتي ضرور حاضر هوندو هو ۽ گهر ۾ وَرِي ورندو هوس. بالڪ اوستا ۾ ڌيان ۾ ويهڻ، راند ڪري سمجهندو هو. ڪڏهن تہ ڌيان ۾ اهڙو مگهن ٿي ويندو هو جو مائٽ زوريءَ در ڪولي وچي کيس اٿاريندا هئا. رات جو اکيون بند ڪندو هو تہ ڀِرڪٽين جي وچ عجيب روشني ڏسڻ ۾ ايندي هئس ۽ جنهن ۾ ڏسندو هو تہ سندس سارو سرير ان سنان ڪري رهيو آهي.

ٿورو وڏو ٿيو تہ ڏيهن جو پڙهڻ ۽ راند روند ۾ وقت گذاريندو هو تہ رامع جو وچي ڌيان ۾ وهندو هو. سنياس ڏانهن بہ ڪل لاڙو هوندو هوس، جو جڏهن بہ سندس مائٽ سادن مگهڻ جي ڳالهہ جوريندا هئا تہ ڪن [illegible] ڪري ڇڏيندو هو. ديون ديوتائن لاءِ الي نيم هوندو هوس. انهن جي ڌيان ۾ بہ ڪلاڪن جا ڪلاڪ [illegible] هو. ڪالبج ۾ جان سٽوئرٽ مل، هربرٽ سپينسر ۽ ٻين مغربي [illegible] ڪتاب پڙهڻ بعد، انهن بابت سندس دل ۾ ڪي شڪ [illegible]. شرڌا ۽ وشواس بہ [illegible] هوس، تہ بہ دلين [illegible] بابت تسلي ڪرڻ [illegible] ڦرڻ لڳس. اُن جاڻ کي [illegible] بيان ڪرڻ [illegible] لڳو.

[illegible] جي لتائي ڪيشب چندرسين ۽ مهارشي ديوندرناٿ [illegible] سندس [illegible] تہ بہ سندس دل [illegible] ڪا [illegible] ڪا نہ ملي.

هڪ ڏينهن پرنسيپال وليم هيسٽيءَ جي واتان سري رامڪرشن بابت ساراهه جا اکر سندس ڪن تي پيا. ان ڏينهن ئي سري رامڪرشن سان گڏجڻ لاءِ دڪشنيشور ڏانهن ڪُڙي ڪنيائين. اتي هن ٻه پيچرن ڳاڻايا. رامڪرشن سماڌيءَ ۾ اچي ويو. پوءِ نارين (نريندر) کي پاسي واري ڪمري ۾ وٺي ويو، جتي آنند جا لڙڪ لڙي آيس. ٿورڙها ڳالهايندي نريندر کي چيائين: "گهڻي عرصي کان تنهنجي واٽ نهاري رهيو هوس." نريندر سمجهيو ته هيءَ ڪو ديوانو آهي. ڪائنس سڌو سوال پڇيائين "توهان ايشور ڏٺو آهي؟" رامڪرشن اُمالڪ اُترڏنس: "هائو، مون ته ايشور ڏٺو آهي؛ پر توکي به ڏيکاري سگهندس. تون هن سان ائين ڳالهائي ٻولهائي سگهندين، جيئن آءٌ پيو توسان بات چيت ڪريان."

سري رامڪرشن جي اکرن ۾ اهڙي ته صداقت هئي، جو نريندر اعتبار ڪرڻ کانسواءِ رهي نه سگهيو. مهني ماس کانپوءِ نارين وري سري رامڪرشن وٽ ويو. رامڪرشن کيس پنهنجي پاسي ۾ وهاري، سندس ڇاتيءَ تي هٿ گهمايو. نريندر اُمالڪ ئي ٻاهرينءَ دنيا کان بي سرت ٿي ويو. ان واقع جو ورنن ڪندي، نريندر پاڻ لکيو آهي ته "اکيون کليل هئم. ڏٺم ته ڪمري جون ديواريون ۽ ٻيون شيون هيٺ مٿي ٿي رهيون هيون. نيٺ ڏسندي ڏسندي اکين اڳيان اهي غائب ٿي ويون. پينڪر دپ وڪوڙي ويم. موت اکين آڏو اچي بيٺم. رڙ ڪيم ته: "توهين مواسان ڪهڙي ويڌن ڪري رهيا آهيو؟ ۽ ماءُ پيءُ جيئرا اٿم." رامڪرشن وڏو ٽهڪ ڏنو. منهنجي ڇاتيءَ تي وڏو ڌڪ هڻي چيائين 'چڱو، حال بس، سڀڪجهه مهل سارو پاڻهي ٿيندو'. آءٌ وري سرتيءَ ۾ آيس."

جڏهن رامڪرشن سان وڌيڪ ڏيٺ ويٺ ٿيندي ويس، تڏهن نريندر کي وڌيڪ تصديق ٿيندي ويئي ته هو سچ پچ ايشور جو اوتار آهي ۽ ايشوري شڪتي ٿي ڪيس هلائي رهي آهي. پر سري رامڪرشن جلدئي پرلوڪ پڌارجي ويو. جنهنڪري پنهنجي گروڀائن جي سار سنڀال لهڻ جو بار نريندر تي اچي پيو. سيني گروڀائن کي گڏي رامڪرشن مٺ استاپن ڪيائين. سڀ سارا ٻه سال ڀارت ورش جي شهر شهر، ڳوٺ ڳوٺ جا چڪر لڳايائين. بد ڀڳوان واڳ ڇوٽ لڳي ويس ته ماڻهو ڪيئن غريبيءَ ۽ مفلسيءَ ۾ ٻڏجي رهيا آهن، مرض ۽ بيمارين ۾ ورتي رهيا آهن، ۽ دک ۽ بيروزگاريءَ ۾ ڦٿڪي رهيا آهن. سندس اکيون کلون. پنهنجي گروءَ جا هي لفظ ”ڌرم خالي پيٽ وارن لاءِ نه آهي،“ ياد آيس. پنهنجي گروڀائن ۽ شسن کي چيائين ته ”ساري هندوستان جو چڪر لڳايو اٿم. عام جنتا جي غريبي ۽ مفلسي، دک ۽ درد ڏسي، دل کي ڀاري چوٽ لڳي ويئي اٿم. اکين مان ڳوڙها ڳڙي ويندا اٿم. هيئنر پڪو نشچو ڪيو اٿم ته عام ماڻهن جي غريبي ۽ سندن دک سور دور ڪرڻ ڌارا کين ڌرم جو پرچار ڏيڻ بيسود آهي. غريبن جي اڌار ڪاڻ، ڌن دولت ڪٺي ڪرڻ لاءِ آمريڪا ڏانهن وڃڻ جو ويچار ڪيو اٿم. ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته چڪاگو آمريڪا ۾ سيني ڌرمن جي هڪ پارليامينٽ ٿيڻي آهي، ان ۾ شريڪ ٿي مغرب کي ويدانت جو سنيهو پهچايان.“

سال ١٨٩٣ ۾ هو چڪاگو پهتو. معلوم ٿيس ته پارليامينٽ سيپٽمبر ۾ شروع ٿيندي. پارليامينٽ ۾ سندس شريڪ ٿيڻ جي ... شرطي آئي. جولاءِ هڪ ته ڪيس ڪنهن سنستا جي ... هئي، ٻيو ته ڪاٺ جو مٺو پورو ٿي ويو هو. واپون ... ٿيا ۽ اچي خالي پيٽ تي پيا هئس.

... ۽ هڪ آمريڪن استريءَ ساڻ واقفيت ٿيس،

جا سندس اعليٰ شخصيت ڏسي متس موهت ٿي پيئي ۽ کيس پارليامينٽ ۾ شريڪ ٿيڻ جو پربند ڪري ڏنائين.

پارليامينٽ ۾ هڪ ٿي تقرير سان سوامي ويويڪانند ورڻ وڃائي ڇڏيا. چؤگرد واه واه پئجي ويئي. اخبارون ساراه جا ڍڪ ڀرڻ لڳيون. ”نيو يارڪ هيرلڊ“ اخبار لکيو ”پارليمينٽ ۾ لاشڪ سوامي ويويڪانند اعليٰ ۾ اعليٰ شخصيت آهي.“ ڪن اخبارن ته ڪرسٽ ۽ ٻڌ سان سندس ڀيٽ ڪئي.

چار سال آمريڪا ۽ انگلنڊ جو چڪر لڳائي، پنهنجي ديس واپس وريو، جتي کيس شاندار مرحبا مليو. راجائن سندس گاڏي هڪلي. يورپ جي ملڪن کي پارت ورش جي اُتم سڀيتا ۽ ويدانت مت جو پيغام ٻڌائڻ ۾ ڪاميابي بيشڪ پراپت ٿيس. هندستان جو ناو به واه جو مٿي ڪيائين، پر پنهنجي ديس جي غريبن لاءِ مالي اِمداد پسنديءَ جيتري همت ڪري ڪين سگهيو. انڪري پنهنجي ديس کي پاڻ تي پاڙڻ جو سنيهو ڏنائين. چيائين ”هندوستان کي ڪو بيو ملڪ مدد ڪري ڪونه سگهندو. هندوستان پاڻهي پاڻکي زنده ۽ جاڳرت رکي سگهندو.“ وڌيڪ چيائين ”آءٌ سنياسين جي نئين سنستا اُستاپن ڪرڻ ٿو چاهيان، جنن اُهي سنياسي پين جي رکيا ڪرڻ لاءِ، ضرور ٿئي ته، ترت ڏانهن وڃڻ لاءِ به تيار ٿين.“

پنهنجي ششن کي چيائين ”شو ڀڳوان جي پوڄا غريبن، بيمارن ۽ نبلن ۾ ڪريو. اوهانجي مڪتيءَ جي ڪنهنکي پرواه آهي؟ آءٌ هزارن دوزخن ۾ وڃڻ قبول ڪندس، جيڪڏهن رڳو پنهنجي ديسواسين ۾ پنهنجي پيرن تي بيهڻ لاءِ شڪتي ڦوڪي سگهان ۽ منجهن ڪرم يوگ جو جذبو اُڀاري سگهان. سنسار جو دک متائڻ لاءِ هزار جنم وٺڻا پونم تہ وٺڻ لاءِ تيار آهيان. اوهين

جيڪڏهن پنهنجيءَ مڪتيءَ لاءِ يتن ڪندا ته ترڪ ۾ ويندا. ٻين جي مڪتي لاءِ ئي ڪوشش ڪريو. ٻين لاءِ ڪم ڪندي جيڪڏهن ترڪ ۾ وڃڻو پوي ته اهو پنهنجي مڪتيءَ لاءِ سرڳ پراپت ڪرڻ کان صدبار بهتر آهي. هيئريءَ تپسيا بعد، اهوئي گيان آيو اٿم ته آئم ۾ آئم سنبڌ هيءَ آهي ته ايشور سڀني ۾ وياپڪ آهي. هي سڀ ايشور جا روپ آهن. ٻئي ڪنهن ايشور جي ڳولها جو احتياج ئي ڪونهي. جو سڀنيءَ جي سيوا ڪري ٿو سوئي ايشور جي پوڄا ٿو ڪري. جيستائين منهنجي ديس ۾ هڪ به ڪاڏي ڪانسواءِ هوندو، تيستائين منهنجو ڌرم آهي انکي کارائڻ. سڀئي غريب، دکي ۽ ڏبل ئي ديوتائون آهن. غريب ۽ دکي ئي اوهانجا ايشور آهن.“ سندس سڀ ڳرڀائي ۽ شش عام جي سيوا ۾ جنمي ويا. ۽ سوامي وويڪانند گهڻو وقت زنده ڪونه رهيو. اڃان سندس عمر ٣٩ ورهيه مس ٿئي ته هو پرلوڪ پڌارجي ويو. انهن پاڻ جيڪا اڳڪتي ڪئي هو ته ’پنهنجا چاليهه سال اڪئين ڪونه ڏسندس‘ سا پوري ٿي.

غريبي ۽ مفلسي، ظلم ۽ ستم، بي علمي ۽ جهالت، حسد ۽ ايڪا کي مٽائڻ لاءِ، سوامي وويڪانند جو هڪڙوئي سنيهو هو ته اسين پاڻکي ايشور جو روپ سمجهون. محسوس ڪريون ته ساڳيءَ ايشور شڪتيءَ جي ڌارا اسان سڀني ۾ وهي رهي آهي. انهن اسين جيڪڏهن ٻين کي پنهنجا روپ سمجهنداسون ته ڪنهنکي ٻئي لاءِ حسد ڪونه ٿيندو. هو رڳو پنهنجي ڀلي لاءِ يتن نه ڪندو، ۽ پنهنجي فائدي لاءِ ٻين کي هرج وسائڻ جا گهاٽ ڪين گهڙيندو. آئين شاهوڪار ۽ غريب، راجا ۽ رعيت، زميندار ۽ هاريءَ جي وچم ڀيد دور ٿي ويندا.

١٠ شري رامڪرشن پرمهنس جو جنم

[نارائڻ - ب - ٻناڻي]

شري رامڪرشن جي ماتا پتا جو ۽ سندس جنم ۽ ٻالڪ اوستا جو ذڪر

اٽڪل ڏيڍ سؤ ورهيه ٿيا جو بنگال جي هڪ ننڍڙي ڳوٺڙي ۾ هڪ برهمڻ رهندو هو. نالو هوس کديرام. ٻر کوڏپي ته ذري ۽ منجهس ڪا ٻي ڏسڻ ۾ آئي. بلڪل اشراف، سچو ۽ دياوان هو. ٻاڻا ۽ سندس زال، چندرمڻي، پنهنجو وقت زمين ٽڪر جي سنڀال، پنهنجي گهر ۽ ٻارن جي ڪم ڪار ۽ ڀڳوان جي ڀڳتيءَ ۾ گهاريندا هئا. دنيا جي ٻئي ڪنهن اُجائي ڪم ۾ سندن ڪوبه واسطو ڪونه هوندو هو. ليڪ ليت ۽ ڏيڍ وارا انسان هئا. پنهنجي پاڙيسرين ۽ ٻين کي جيترو ٿي سگهندو هون اوترو مدد ڪندا هئا. ڪنهن وقت، ڳوٺ جي هڪ شاهوڪار زميندار پنهنجي ڪنهن دشمن تي ڪوڙو ڪيس ڪيو. تنهن ۾ ڪوڙيءَ شاهديءَ جي ضرورت هيس جا کديرام کي چيائين ته تون ڏي. کديرام ٻارو ماڻهو ڪوڙي شاهدي ڪيئن ڏيندو؟ سو هن بلڪل انڪار ڪيو. نتيجو اهو اڪتو جو زميندار جي ساڻس آڻبڻت ٿي. ايتري قدر جو نيٺ ڳوٺ ڇڏڻو پيس.

زال ۽ ٻڙس، ٻنهي جي پرميشور جي پريم سان دل رتل هئي، سو ڪين دک ۽ سک جا ٿيندا آهن تنهنجي ڪابه ڪل ڪانه هئي. دنيا جي لاهين ۽ چاڙهين جي ٻ بوجهه ڪانه هئن. سو زميندار سان ڪو تين رنج اڪا ڪاوڙ. ڪنهن ٻر واري ڳوٺ مان هڪ سنگتيءَ کديرام کي هڪ ٻنيءَ ٽڪر آڇيو. اُنڊي جهوپڙي ۾ رهڻ لاءِ منجهس هئي. چيائين ته هتي اچي رهو. سو هڪڙي ڏينهن ساڻجهين جي وقت کديرام ۽ چندرمڻي ٻئي اُتي پند پيا الهيءَ ڳوٺ ڏي. هڪ ٻيجي گاڏي هٿ ڪري، اڳيان ٻاڻا ۽ سندن ٻه ٻار ۽

هڪ ٻيو ڏهن ورهين جو؛ ٻه ڪڪي ڇهن ورهين جي، ۽
ٻنهي پاسي ٻنهي جي باقي ٻچل ملڪيت رکي آلي هليا. انهيءَ
زماني ۾ رستن جو حال نه هوندو هو ٻرو. سو ڏڪا ڏوها ڪالبعدا،
اچي ڪامار ٻوڪر ۾ پهتا.

انهيءَ وقت ڄڏيرام اٽڪل ٤٠ ورهين جو هو. ٻنهي ۾ سگهو،
ڪنهن به ڪم ڪي اورچ لي لڳي ها ته جيڪر اتري ڪمائي سگهي
ها جو سارو ڪٽنب آسودگيءَ سان گذران ڪري سگهي ها. پر جو
ته جيڪو زمين جو ٽڪر سنگتيءَ وٽان مليو هوس، تنهن لي ته
جيڪي بلڪل ضروري هو تنهن کان وڌيڪ محنت ڪانه ڪندو هو.
جيڪو وقت بچندو هوس سو گذاريندو هو ٺاڪرن سان. جهوپڙيءَ
جي ڀاهران باغ ٽڪر هوس تنهن ۾ هڪ ننڍڙو مندر ٺاهيو هوائين.
اُلي پڪتيءَ ۽ شبوا ۾ رڌو ويلو هوندو هو. چندرمٽيءَ نه ٻنهنجي
جهوپڙيءَ ۾ هڪ ننڍي ڪوٺي ٻنهنجي ٺاڪرن لاءِ ٺاهي هئي.
ڪوٺيءَ کي ڏاڍو صفا رکندي هئي. ٻچنديءَ آهر ڪوٺي سينگاري
به چڱي هئائين. اُلي ڏينهن رات جو گهڻو حصو ڪاٽيندي هئي.
گهر جو ڪم ڪار جلدي لاهي وڃي ٺاڪرن جي پوڄا ۾ گهاريندي
هئي. ٻنهيءَ مان ڪمائي اتري هئي جو ٻارن کي سو به وقت ڪارائي
سگهندا هئا، باقي ٻاڻ هڪ ويلو. سو نه جي وري ڪاڏي جي وقت
کو سادو، فقير يا غريب اچي نڪتو ته انهن کي کارائي ڇڏيندا هئا.
گهوٽ ڪا رهاڪو مٿن ڀيا چٿرون ڪندا هئا. "ٺاڪرن اڳيان
گهنڊيون وڄائڻ ۽ گيت ڳائڻ سان ته ڪي دنيا جا ڏنڌا وڃا آهن!
وڃي ڪنهن ڪم کي لڳي ته ٻاڻ نه ٿڪي وڃي، ٻارن کي به سکي رکي."
پر ڄڏيرام نه شايد ٻڌندو به ڪونه هو ته ڇا ٿا چون ۽ جي ڪري
ڪن سان ٻڌندو نه هو ته ڪٿن کان ٻڙي، اندر، آواز پهچندو تي
ڪونه هوس.

ي دفعي ڄڏيرام کي ٻنهنجي هڪ ويجهي عزيز وٽ
هو اٽڪل ١٦ ميل پري رهندو هو. باقي ميل ڪن پند جو

هو ته هڪ ٻيل جو وڻ ڏنائين جنهن جا پن ساوا، سهڻا ۽ تازا،
سندس ٺاڪر لي چاڙهڻ الئق هئا، سي ڏسي خوشيءَ ۾ مست
ٿي ويو. عزيز ته ويس وسري. ٻئا ٻيهي پٽڻ لڳو ۽ ڪجھ ڳڏ ڪري
ٻڌي ورتو. پنهنجي مندر ڏي. جيسين آهي اچي ٺاڪر جي اڳيان
ته رکيائين تيسين سک نه آيس. اها ڳالهه ٻڌي ڳوٺ جا رهاڪو
وائڙا ٿي ويا. عمر اچي وين. مارا! هن انسان لاءِ تـڏهين ٺاڪر
هڪ سچي شيءِ آهن! اهڙو پيار جو سڀ وسري ويس! الهي ڪانپوءِ
ڇٽرون ڪرڻ بند ڪيائون ۽ منجهن خدابرام لاءِ بلڪل عزت ٿين.
ڳڏ ٿا هئس ته ڏاڍو مان ڏيندا هئس. پڪ ٿي وين ته هيءُ انسان
ٻيءَ ذات جو آهي، دنيا جي ماڻهن مان ڪينهي. چندرمٽي ته اهڙي
سادي هئي جو اها به خبر ڪانه هيس ته انسان کي سادي ڪاڏي،
سادي ڪپڙي ڪانسواءِ ڪا ٻي ڳهڙ ٿيندي آهي. هڪ دفعي
سندس ڪيٽلگهرو ڪو ويو ٿي ڪنهن ميلي تي. تنهن پڇيس ته
تنهنجي لاءِ ڇا آڻيان؟ ته منجهي ٻيٽي، چوي: موڪي ڇا کپي؟
سڀ ڪجھ آهي.

انڪان پوءِ ورهيه الهيءَ ريت ڪامارپوڪر ۾ ڪاٽيائون.
ست ورهين جو هو ته خدابرام کي اچي دل ٿي ته تيرٿن تي وڃان.
ليڪن ضعيف ته ٿي ويو هو ته به پنڌ وڃي گيا تائين لڪتو. نڪي
کي چندرمٽيءَ ني چيس ته تون هن حالتراءِ وڃ. اس ۽ پکن ۽ رستي
جي ٻين ڏاکڻن جو خيال ني ڪوءِ تيس. اُتي گيا ۾ هڪ مندر ۾ هڪ
پٿر آهي جنهن تي چولدا آهن ته سري ڪرشن مهراج جي پيرن جو
نشان آهي. سو ڏسي ٻي سرت ٿي ويو. ڏسي ته هڪ سهڻي
صورت سندس اڳيان اچي بيٺي آهي جا سري ڪرشن مهراج جي
هئي جا ڏسي مورڇا ٿي ويو. رات جو وري ننڊ ۾ ڏٺائين ته ساڳي
صورت اچي اڳيان بيٺي آهي ۽ پاڻ آڳي ڪان به وڌيڪ سهڻي!
چوي ٿي ته: ”مان تنهنجي گهر جنم وٺندس“. الي ننڊ ۾ پاڻ

جواب ڏنائين ته: ”ناٿ، مون وٽ ڪٿي جڳهه ولنديون؟ مان غريب ماڻهو! مان توهنجي ڪهڙي خدمت ڪري سگهندس؟ منهنجي جهوپڙيءَ ۾ ڪهڙو سک ملندءِ؟ ڪٿهن ڏئوان وٽ توهنجو جڳهه بيتر لڳندو.“ پر سچ شايد اٿين ته ڏسجي ”نه لائق آهن تي آهي هنڪي پنهنجي لائقيءَ جي ذري نه خبر ڪالهي، جن جو من پنڪي اٿو هنڪي سادا سوڌا آهن، جن جي من ۾ منشا ڪي ڪانه لي رهي، هن جو من مونڻي وچي دل جي دليءَ ۾ ڦاٻؤ تو ٿئي. دل نه ان جي سالم، صفا ۽ معصوم رهي لي هتن خاوند آئي واسو ڪري سگهي.

موٽي آيو ڪاماربوڪرين، پنهنجي جهوپڙيءَ ۾، الي چندرمڻيءَ پڏايس ته ڪڙي ڏيهن پنهنجي مندر ۾ ٺاڪر جي اڳيان ويٺي هيس ته ڏسان ته پڻ جي ٺاڪر مئان، حيٿرن مائين والڪر سچو پچو ٺاڪر ڪري آيو ۽ وڏلو آيو مون ڏي. باه والڳي تجلو هوس ۽ باه ... منهنجي سه ڪي اندر باهر چوڌاري وڙهي گهڙي ويو. ... ٺاڪر اڳيان ڪري ييس، بن ڪي خبر ٻيٺي جن ... جهوپڙيءَ ۾ ليٺايم. سامت ۾ اچي ڪالهوءَ اٿين پالمر ته ... ۾ ڪو ديوتا پرش واسو ولي ويٺو آهي. هديرام ... ڳالهه پڌايس: ٻهي ڪي پڪ لي ته ڪو ... ڀڳلو اسان وٽ حمر ڏسو ولي. الهيءَ ڪالهوءَ ته ... وڃلا هتا، ۽ اڳين ڪان ۾ وڌيڪ لهنا ۽ ...

١١. اڪبر جو جنم

[پروفيسر چيتن ماڙيوالا]

حليم همايون، منهن ڪُنڊرو ٿي، راڄ جون واڳون پاڻ ۾ ورتي
ورهائي ڇڏيون. ڪيس اها سمڪ ئي نه رهي ته الهيءَ ورچ جا
ڪهڙا اُلٽا نتيجا ۽ اڳرا اگور نڪرندا. شير خان افغان ته بنگال
مان واجهه وجهيو ويٺو هو ته مغل انتظام ۾ ڪيڏانهن ڪجهه ڍرا ٿيون
ته آءٌ چال ماري وڃي مٿن ڪڙڪان. همايون اڳي ئي هو عيش
عشرت جو ڪوڏيو، تنهن کي گاديءَ کان ٻاهر ڪڍي ڪيس جڙتو
فتح ڏياري، عيش ڪرڻ جو موقعو ڏئي، پنيءَ وارو ٻاسيرو هٽي،
ڪانئس رهيل کهيل راڄ کسڻ ڪا خاص ڪٺن ڳالهه ڪانه هئي.
شير خان مغلي حڪومت جي پوربي حصي تي هلان ڪري اهڙو
ته ماڻهن ۾ هراس ڦهلايو، جو همايون لاچار لڙائيءَ خاطر سندرو ٻڌو.
حالتن ڪيس عيش آرام کي ڇڏڻ لاءِ مجبور ڪيو. شير خان حرفت
هلائي همايون کي ماکي مَلهه جي ڀڙين وار ۾ جاٽي ٻڇهي سوڀ
ڏياري. همايون فتح پائي ائين سمجهڻ لڳو ته هي افغان مغلن
جي سامهون ڇا بيهندا! تنهنڪري وايو منڊل جي ٽڪور ڪرڻ
بنا لڳي ويو موج ماڻڻ ۾. ڪل تان پيس جڏهن شير خان قنوج
وٽ اچي مٿانس ڪڙڪيو ۽ اهڙو سوگهو گهيرو گهٽيائينس جو شهنشاه
پاڄ کائي ٻخال تي جمنا تري سر بچايو. پر هاڻ شير ٽرسڻ وارو
ڪين هو. پنهنجي پوري لشڪر سان سندس پيڇو ڪيائين ۽
ڪيس دلشڪستو ڪري آگري مان دهليءَ ۽ دهليءَ مان لاهور
ڏي لاڏاڻو ڪرايائين. اُتي به شير جي شڪاري ڪٺن سک
۽ ساميت جو ساهه پٽڻ ڪين ڏنس. همايون لاهور ۾ پاڻ ۽
سردارن سان صلاحون ڪيون ته اڪمشت ٿي ڪٺن راڄ وري
هٿ ڪجي؛ پر خود غرضي مٿن اهڙو غالب پئجي چڪي هئي،
جو تباهيءَ جا آثار چٽو ظاهر ڏسندي به پنهنجو پلو پرو وساري،

منٿن نہ ٿيا. سڀ الله جي گهوڙي لڳي سوار، تن کي سمجهائي
ڪيرا! اِلي همايون سخت ششدر ٿيو نہ پاڻ پراين ٿي نہ ڪالہ ٿي
هليو، پر اهڙو پت نہ ڪبهمر خو دل پرپائي. ڇا مغلن جي اسل
جي عاقبت لڳي ڪئي! اهڙن اڀتن خيالن همايون کي وڏو
دلگير ٿي ڪيو. پر ليڪ غيب مان آواز آيس تہ دل نہ لاهہ،
سڀ ڪجهہ سٺائو ٿي پوندو. خواب ۾ احمد جام زنده فيل دلداري
ڏيندي ٻڌايس، تہ جلد منهنجي اسل مان تو وٽ فرزند ايندو، جو
تنهنجي حيوت ۾ قبرو آڻيندو. خواب ڏسي همايون سرهو ٿيو.
سندس سڀي گواؤر پرين مهين سان هئي. ڪ ٿيس نہ پت
ايندو، پر آئي دختر ۽ خواب خوانہ ٿي ويو.

همايون کي هاڻ وري شر جي موڪلل سردارن ٿنگ
ڪيو ۽ ٻيو ڪو چاڙهو نہ ڏسي رخ رکبائين سنڌ ڏي. سنڌ ۾
الهيءَ ٽاڻي ارغونن جو راڄ هو ۽ شاه حسين سنڌ جو حاڪم هو.
هونءَ تہ همايون جي تخت لڳي وهڻ ويل کيس مبارڪن ڏيڻ
خاطر شاه حسن خاص ايلچي چاڙهي مڪو هو، پر حقيقت ۾ مغلن
۽ ارغونن ۾ قومي ۽ ڪٽنبي ضد ۽ متيهد هئا ۽ هيءَ ٿي ارغونن
کي وجهہ لهي آيو هو جو ٽالهي ڀدو وير پاڙين. شاه حسين جار
پڪڙي، همايون کي ربهي ربهي لاڙ ۾ آڻي، سوڙهو گهڻو ڳي
چاهيو پر همايون ڪين هرڪيو. حالتن الوسار هو وچ سنڌ ۾
ڪجهہ وقت لاءِ روڪجي پيو. عبشي جبوڙو بہ اڳي ئي هو، وٽر
جو علي اڪبر جي سولهن سير ليئگر حميده ٿي نظر چڙهيس تہ ويو
عشق ڪمائڻ، دشمن جا ليزا چيڻ وسري ويس. حميده همايون
سان نڪاح وجهڻ قبولي نہ پيئي. همايون کي اڳهر ڪافي راٺيون
ٿيون. تنهنڪانسواءِ سندس قسمت نہ پڙ ڪئي پيلي هئي. همايون
ڪئي مٿي چڙهيو هو، تنهنڪانسواءِ آفيم ۽ شراب جون علتون
پڻ جهڪيون هيون. اهڙو ور ڪير قبوليندو؟ اهڙو

سگھ چوڄ پئي ڪير ڪندو؟ حميده کي تنهنکانسواءِ گهر وارو
چوندڙ بنسبت پنهنجا خيال هئا. ته ”مرد ثاني شريڪ حيثيت
وارو هئڻ گهرجي ۽ نه اهڙو جنهنجي ڀرياڻ جي پلئو کي به آءٌ
ڀيڄي نه سگهان“. حميده کي ناهڻ البت ڪنن هو. هوڏانهن
همايون هنيون هاري وياڪل ٿي رهيو هو. نيٺ همايون جي
ماٽيلي ماءُ دلدار بيگم همٿ ڪري ڳالهه ڪئي ۽ همايون حميده
سان شادي ڪئي. تنهنءَ شاديءَ جو سک همايون پوريءَ ريت
مس ونديو هو ته ڪيس شاه حسين جي چالبازين خلاف ڪڙي ڪلهي
ٻيٺي. ٿوري وقت ۾ همايون جون رهيل کهيل آسون اُميدون به
ويندي يون رهيون. شاه حسين ڪيڏاري نڪتو. همايون کي حالتن
وري روهڙيءَ اچڻ لاءِ مجبور ڪيو. سندس ڪُجهه سردار ته ڪانئس
ڪڏهونڪو ڪنارو ڪري ويا هئا. باقي ٻچيلن مان به ڪجهه
همايون جون رانديون نه سهي کسڪي ويا. هاڻ جيڪي سندس
حمايتي وچي رهيا هئا سي اينترا ۽ اهڙا ڪين هئا جن دواران
حڪومت همٿ ڪري سگهجي. جنهن ڪري همايون ڪنهن آگهائي
جي ناٽي ويچار ڪيو ته حياتيءَ جا باقي ڏهاڙا بهتر ته دنيا ترڪ ڪري
مڪي شريف وڃي گذارجن. انهيءَ ارادي تان حميده ئي ڪيس
باز آندو. همايون جي هيءَ نؤورني ۽ نوجوان عورت جيتوڻيڪ
عمر جي ننڍي هئي ته به تيز فهم ذاتي، تنهن ڪيس دليل ڏيئي
دلداري ڏني ته ڪن ڪن جي الڳ گهٽنا آهي ۽ پوءِ آسرو اصل لاءِ
ڪيئن پلبو؟ تنهنکانسواءِ حميده اميدواري به هئي، تنهنڪري
همايون مڙيو. انهيءَ ويل همايون لاءِ هڪ ٻنهيءَ آزمائش منهن ڪڍيو.
راجا مالديو جودپور جي مالڪ، همايون کي نوتو موڪليو ته جيڪڏهن
منهنجي ماڳ ايندين ته آءٌ تنهنجي دل گهري مدد ڪندس. پيو
ڪو چاڙهو نه ڏسي همايون ۽ سندس انالو جودپور ڏي وڌيو.
مگر مالديو جي من ۾ مچاٽا ڪا مدائي تي ڏني. سندس مطلب

ٿو تہ همايون کي هٿ ڪري شر ڪان سندس سر سالڪي آهر
ڪمايان. پر همايون جا ڪٿا اڃا پورا ڪين ٿيا هئا، جيئنڪري
وقت سر ڪيس مالديو جي دولاب جي ڪُڙڪ پئجي ويئي. پر هاڻ
ڏؤ وڃي ڪيڏي پَر؟ سنڌ تہ موٽي نٿي سگهيو جو رستي ۾ مڙئي
دشمن واسو ڦاڙيو ويٺا هئا. ٻين طرفن ۾ ساڳي ڪار نظر پئي آئي.
فقط ٿر ڏي رستو صاف هو. پر ٿر هلي ڪبو؟ ڪس آٿالڪا،
ملڪ ويران وارياسو، ويتر جو هو اونهارو تنهن ۾ هو ڏکيڙي ۽
بهادر جي دل ڏهلجي وڃي. مالديو ڪيس اڙي ڪوڙڪي ۾
ڦاسايو هو، جنهن مان جند ڇڏائڻ ٿي محال. پر لاچاريءَ جو ڪيڙو
آچار؟ لنڊڪل جو ٿرهو هڏي همايون ريگستان جهاڳڻ لاءِ اٿي
وڌو. مالديو شڪار هٿن مان وڃندو ڏسي، همايون کي لنگ ڪرڻ
۾ وسون ڪين گهٽايو. هڪ ملڪ ويران ويتر جو پوپان پرپان ڪوئيل
ڪوهون ۾ مالديو ڏنائي ڇڏيون، تن مڻن کي ٻيهر پيو ڪيو. ماڻهو
وقت سر جيڪل جي ڏند ڏولڙي لي نہ حالي وڃي، پر پاڻيءَ
بنا سٿر ڪرڻ، سو بہ سخت گرميءَ جي موسم ۾، تنهندو
محال ٿي جهڪر مڙس ماڻدا ڪري. اڃ وڳهي همايون جي آتالي
۾، ماڻهن لوڙي جانورن ۾ ڪتر پوڻ شروع ٿي. لاچار همايون
کي ڪجهہ وقت پورين پنڌ هلڻو پيو. حميده وارو گهوڙو بہ پرائو
هو. همايون کي هاڻ اڃيءَ ويچار اچي ورايو تہ جڏهن صورت ۾
حميده پنڌ ڪرڻ کان مٿي ٿي چڪي هئي ۽ ڏينهن بلڪل اچي
پرا هئس، تنهن ڪري سخت لي ڪنهن وسيلي پڙو ٿجي تہ ٺهڻ.
تنهن ٿولڍي نہ همايون همت نہ هاري. گهوڙي جو لغام هٿ
۾ ڪيو همايون پنهنجي ڪنوار کي ڪاهيندو هلنو ۽ رکي رکي
[illegible]ن مٺڪي ٻياري ڪس دلداري پئي ڏنائين تہ جاڻ پهتاسين.
[illegible]ـہ حد سياڻي هئي. سمجهي ويئي تہ همايون کي سندس
[illegible]آنارلو ۽ پريشان ڪري چڪي هئي. هوءَ ۾ جيتوڻيڪ

آلي هئي ته جلد هلي ڪنهن هنڌ تائيڪو تجي، پر مسڪ جو جواب رئي پنيان مرڪ سان ئي تي ڏنائين ته دلبر دلگير نه ٿيءُ، سائين سڀ چڱي ڪندو. قضا سان ڪنهن سردار جو گهوڙو گرميءَ سبب ساٿ تي پٺتي رهيو. سندس پيو گهوڙو حميده جي سواريءَ وارو هو. ڪيس خبر هئي ته حميده کي سواريءَ جي ڪيتري قدر گهرج هئي. ٿر رڻ پٽ جي وچ ماڻهن جي رهيل کهيل شناخت به ختم ڪري ڇڏي ۽ هو بي قدريو سردار همايون اڳيان گهوڙي لاءِ سين هٽي اچي بيٺو. آلي پئي هڪ جو روح رليو جنهن ساڃهه ڏاري پنهنجو سواري اُٺ شاهه کي سواريءَ لاءِ ڏنو ۽ پاڻ پيرين پنڌ هلڻ لڳو. آخر اَج ۽ بک ۽ پاهه تيندڙ قافلو اچي امرڪوٽ کي ويجهو رسيو. ويهن ميلن جي مفاصلي تان همايون پنهنجا قاصد سوڍي راڻي ڏي چاڙهي مڪا، پر الدر ۾ اها آئد مائد ته ٿي سڍيو سردار الائجي سندس ڪهڙي آجيان ڪندو! راڻو پرساد همايون جي اچڻ جي خبر سڻي سرهو ٿيو ۽ سندس خاطر خواهه سواڳت ڪيائين. همايون جي آڻالي جي امرڪوٽ پهچڻ شرط راڻي پنهنجو ڪوٽ خالي ڪرائي مغلن جي ضعفائن جي رهائش لاءِ ڏنو ۽ پاڻ پئي هنڌ پيڙو ٿيو. مغلن سامت جو ساهه پريو.

پارمار ڪُل جو سوڍيو راڻو پرساد، اُمرڪوٽ جو خاوند به، اَرغونن مان سڙيو ويٺو هو، جو سندس پتا کي ارغونن راهه گهاهه پنهنجو بک بڻايو. هيئر پرساد جو وارو وربو ٿي، جو هو شهنشاهه همايون جي واهر ڪري پنهنجو وير پوريءَ ريت پاڙي تي سگهيو. اُمرڪوٽ ۽ راڻي جو سارو عملو مغل جي خدمت ۾ حاضر هو. مغل سپاهه به ڏاڍي گهڻو خوش هو. رڻ ۽ ريگستان جي اَڻالگي عرصي کان پڪدم بوءِ هيءَ سگهي جيوت سُڌن لاءِ سرڳ موافق هئي. امرڪوٽ شهر ڪشادو، جتي هرڪا شيءِ مٺي ۽ سستي ملي ٿي سگهي، جنهنڪري مغلن هتي چڱا چشڪا ورتا ۽ چاوا ڪيا. ڪيترن ته پنهنجي لاءِ نوان وهت ورتا. مگر شاهي خزاني ۾ اها ڪوڏي ڪا نه جڙي جو

شهنشاه پنهنجي مهماندار کي سوغات ڪري ڏني! مگر هڪ رمز سمجهي آيس جنهن جي مدد سان واڻي کي ٻه ٻجهايائين ۽ سباهه کي ڏيائين، جنهن ڪري منجهن شهنشاه لاءِ انساه وري اُٿڻ لڳو. ڪجهه ڏينهن ساهي پٽي همايون دشمن کي منهن ڏيڻ لاءِ خيال ڏيکاريو، جنهن لي راڻو ۽ پنهنجا ٽي هزار سوڍا ساهي تيار ٿي ويو. هوڏانهن حميده بانو جا ڏينهن اچي بلڪل پريا هئا. مگر شهنشاه کي وڏيڪ لرسڻ واجب نظر نه آيو جنهنڪري مغل حرم پنهنجي سالي جي نظر هيٺ امرڪوٽ ڇڏي شاه ١١ آڪٽوبر ١٥٤٢ع جي اڳني وڌيو. همايون جو ٽارن جي حساب ۾ خاص ويساه هو، جنهنڪري مولانا قند، شاهي هئبتدان کي نه امرڪوٽ رهائي ويو، جتي هو بالڪ جي جنم جي پوري ويلا وٺي سندس بخت جو پورو تخمينو لڳائي سگهي. مغل شهنشاه کي امرڪوٽ ڇڏي ٽي ڏينهن مس ٿيا ته ملڪه پنهنجي نازڪ ويل ويجهو آيل محسوس ڪئي. سج لهي سانجهي ٿي ته مغل زناني ۾ اُج وڃ شروع ٿي ويئي ۽ ويرجو وقت ڇن پل لي اچي پينو. مولانا قند پنهنجا ڏيڙ سنواري تيار ٿي ويٺو ۽ وير ٿئي ۽ تارا چڪاسيان. ڇنڇر پورو ٿي چڪو هو ۽ اڌ رات جي نوبت نه گذري ويئي. آرتوار جي ويلا چالو ٿي. ويرجو انسانت تيار هو. دائي ۾ اچي سهڙي هئي. مگر نه ملڪه کي آرام نه وري ملڪه کي لطيف ننڊ. انهن رات آلاني ڇو همايون کي پنهنجي منزل لي لند نه آئي. اوچتو هن محسوس ڪيو ته هڪ سهڻو ستارو اوير ڪان اسري آسمان ۾ مٿي چڙهندو هليو ۽ جتن مٿي ٿيندو ويو تئن سندس روشني ۽ تيزي وڌندي ويئي ٽانجو تارو شهنشاه جي منزل مٿان چمڪندو رهيو ۽ اهڙو روشن جو ساريءَ پرٿويءَ لي سندس پرڪاش نظر آيو. هن خوش خوابي محسوسات بعد مس شهنشاه کي ننڊ ... ٿي. ليڪ اڃا تاطي ملڪه حميده اکيون پٽيون ... بيٺل ٻڌايءَ دائيءَ لي پيئي، جنهنجي هيبتناڪ

بيهڪ ملڪه کي ٻ پچاري وڌو ۽ کيس ٽڪڙا سور ٿيڻ لڳا. مولانا قند
کي حالت جو اطلاع ڏنو ويو. هو ٻارا ٻاري ٽپڙس ۾ پهچي ويو.
چي: "جمر کي هن ويل روڪيو، ڪٿن ٻه روڪيو! هيءَ لحظو ئي
بد بختيءَ جو آهي." زنان خاني ۾ هرڪنهن کي فڪر ويڙهي ويو،
مگر هو ڪري ئي ڇا ٿي سگهيا؟ وسا ٿي ويٺا رهيا. مگر مالڪ
جي مهر ٿي. ٽڪڙ ٻيڙي ٿي. حميده تڪليف سبب پنڪيون کائڻ
لڳي. اڃا تورا منٽ ئي مس گذريا ته مولانا ٽڪڙ شروع ڪئي. چي:
"هاڻ جمر ٿيڻ گهرجي، ههڙو لحظو صدين ۾ ٻه مشڪل اچي." مگر
ان ويل ته ملڪه آرام ۾ هئي. ڪير کيس جاڳائي؟ مولانا بي فائدو
بحث ڪرڻ لڳو ته ڪٿن ٻه جمر هيئنر ڪرايو، جنهن ئي زالن ۾
اچي نهڪڙو بيو. اينري ۾ اوچتو حميده اکيون پٽيون ۽ ٻار نڪري
باهر ٿيو.

ڇوڪري جي جمر تي شادمانا شروع ٿي ويا. بادشاه سلامت
کي پڻ هن مبارڪ خبر کان واقف ڪرڻ واسطي تازي تيار ڪرايا
ويا جن جي دز همايون پريان ئي سهي ڪري اچي ڪچهريءَ ۾ وينو،
جو کيس خوش خبريءَ جا پرون خواب رستي اڳيئي پهچي چڪا هئا.
جلد سوارن اچي کيس مبارڪ ڏني. ساريءَ ڪچهريءَ ۾ سرهائي
ڇانئجي ويئي مگر همايون کي اها سمرتي نه هئي جو پنهنجي اميرن
کي ڪٿي خلعت ٻڪائي. يا ته مغلن ۾ اها توفيق هئي جو سڪيلڌي
شهزادي جي جنم تي اهو رنگ ٿي رچايائون جو فرشتا ٻه جيڪر مٿن
ريسون ڪن؛ يا ته همايون جي حالت هن وقت اهڙي ڏتڙيل هئي جو
هو ڪجهه ڪري ڪٿي خوشي منائي! امير امرا جڏهين شهنشاه کي
مبارڪ ڏيئي چڪا ۽ مغل بادشاه موٽ ڏيڻ لاءِ بي سود واجهائي
رهيو هو ته سندس خاص خذمتگار جوهر مشڪ جو ڏيدو بسيءَ ۾
آڻي اچي شاهه کي ڏنو. همايون گد گد ٿيو ۽ مشڪ کي ٽوڙي
ساريءَ ڪچهريءَ کي هبڪاريو ۽ اميد رکي ته نئون جاول نينگر ٻه

ساڳيءَ ريت پنهنجي راڄ کي وڌائي واڳيالي معظم ۽ مالا مال ڪندو.
پورن پنجن سالن جي عرصي بعد لاهور وارو خواب سچو لڳو ۽
سالن لوڪ جي هدايت موجب چوڪر جو نالو اڪبر رکيو ويو.

اڪبر جي جنم پنهنجي پيءُ ۽ خاندان جي قسمت پر قيرو
آندو. جلد شاهه حسين، سنڌ جي حاڪم کي باز آندو ويو،
جنهن جي مدد سان همايون هندستان ڇڏي ايران ويو، جتان
وقت سر مدد وٺي هن هندستان پر مغل شهنشاهت واپس هٿ
ڪئي. اڪبر به وڏي ٿيندي پنهنجي عقل ۽ توفيق سان خاندان
جو نالو چاڙهيو ۽ هتا کي سکي وڪرا جي ترقي ڪوشش ورتي.
الهيءَ ريت هن پنهنجي جنم واري ملڪ جي عبڪار جي پوريءَ
ريت پٺ پرائي ڪئي.

۱۲. پوڄن وديا

[شريمتي ڪرشنا ٻائي لاڪرداس گيانائي]

شاسترن ۾ آيل آهي ته استرين به ولپن جو ڪم ڪري ڪون
سکهن، يعني گيان ۽ چترائيءَ سان، ڪاڏي جي شين جون خاصيتون
سمجهي، جنهن وقت جيڙو ڪاڏو مناسب هجي، تنهن وقت اهو
ڪاڏو چڪيءَ طرح ڏاهي، ٻارسان پيرن پالن کي کارائي کين تندرست
رکي ڪون سکهن.

رسوئيءَ جي وديا استرين جو مرڪ آهي، جنهنجي سنڪرت
۾ کين ڪابه دليلي ته ڪرڻ گهرجي. جنهن استريءَ کي جدا
جدا پدارٿن جي پوري پوري ڄاڻ آهي، اهائي انهن پدارٿن
مان نانا پرڪارن جا طعام تيار ڪري سگهندي. ساڳي سامگري،
ساڳيو مڙي مصالح، ساڳيا برتن ۽ ساڳي باهه، ته به ڪاڏي جي
سر ته ڏسو ڪيڏو پٽجيو رهي. جهڙيءَ طرح چون ٿا ته

”سرمون ۽ هرڪو ڪو ٻالي ۾ اڪ اڪ جو ڦير آهي“ ٺهڙيءَ طر
رڌڻ پچائڻ جي ٻاري ۾ ۽ ڄڻي ٿو سگهجي ۽ مال مصالح ۽ هرڪ
ڪو واپرائي، پر هٿ هٿ جو ڦير آهي.

ٽن آهن اهي ٻرش جنکي اٿر، وِدوان ۽ پوڄن وديا ۾ ڪشل
استريون نصيب ٿيون آهن؛ ڇو ۽ شاريرڪ چڱڀلائي کاڌي تي گهڻو
مدار تي رکي ۽ وري اهڙيءَ چڱڀلائيءَ ڪري ئي ماڻهو ڌرم، ارٿ،
ڪام ۽ موڪش پراپت ڪري ٿو سگهي. ”ڪايا راکي ڌرم“ جو
مطلب بہ ساڳيو آهي؛ ڇو ته جو ماڻهو پنهنجو سر پرتي سگهيو نٿو
رکي سگهي ۽ سدائين ڪنهن نہ ڪنهن بيماريءَ ۾ مبتلا آهي تنهن
کان بين جو ڀلو ڪيئن ٿي سگهندو؟ نہ ڌرم يا فرض پالي سگهندو،
نہ ارٿ يعني ٻئي ڪنهن کي فيض رسائي سگهندو؛ نہ ڪام
يعني پنهنجون شيون اڇائون پوريون ڪري سگهندو ۽ نہ موڪش
يعني اهڙو ڪجهہ ڪري نہ سگهندو، جنهنجي وسيلي پاڻ سچائي
مالڪ ۾ لين تي وڃي.

هڪ ڀيرو تندرستي بگڙي ته وري جاءِ تي اچڻ ۾ ويرم
تي لڳيس. انهيءَ ڪري تندرستيءَ تي پورو ڌيان ڏيڻ گهرجي.
سادي، سٺي ۽ سوچ کاڌي کائڻ کانپوءِ بہ پاڻيءَ ۽ هوا جو خيال
رکڻ گهرجي. جنهن بہ پاڻيءَ ۾ ذري ماتر شڪ شبهہ هجي تنهن
کي ٺهڪائي ٺاري ڪتب آڻڻ گهرجي. صبح جو روز ٻاهر نڪري
وڃڻ ۽ صبح جي هير جو فائدو وٺڻ تندرستيءَ کي هٿي ٿا ڏين.

وري ڏسو ته کاڌي جو پنهنجي من تي ڪيڏو نہ اثر ٿو
پوي! سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”جهڙو اَن تهڙو من“ نہ رڳو سرير
جو اثر من تي ٿو پوي پر سڌو ئي سڌو کاڌي جو اَثر بہ من تي ٿو
پوي. جيئن ڪيترين ئي ڳالهين جا ٽي درجا رکيا ويا آهن:
ساتوڪ، راجسڪ ۽ تامسڪ، تيئن کاڌا بہ ٽن قسمن ۾ ورهايل
آهن. ساتوڪ کاڌن ۾ کير، ۽ ٻيو جهٽ هضم ٿيندڙ طعام، ساڀون

ڀاڄيون ۽ ڦل مول اڇيو وڃي. رڳو ڪاڌي ۾ مصالحيدار طعام، مٺايون ۽ ٻيا اهڙا اوکا دير هضم ڪاڌا اچيو نه وڃن، جن لاءِ ٻانهي پيٽ کي خرچ ڪرڻو نه پوي. ۽ رڳو ڪاڌي ۾ ماس مڇي، وڪيل ٻاروليون شيون، جيئن ته سڪل مڇي ۽ نشيدار شيون اچي نه وڃن. رڳو ڪاڌو ماڻهوءَ جو من نرمل نه رکي. رڳو ماڻهوءَ جي من ۾ گهڻي چستي نه آڻي، جنهن ڪري هو وڏا وڏا ڪم سو بسڪ نه ڪري، پر ٻري ۽ پلي جي پرواهه نه ڪري. باقي رڳو ماڻهوءَ جو من اهڙو سٽل نه ڪري جو هو سست ٿيو پوي ۽ ٻڌي اهڙي هٽي نه وڃيس جو ڇڪي ۽ منهن جي پوري سمجهه ڪانه ٿي پويس، جنهنڪري گهڻي ڪڏا ڪم ڪريو وڃي.

ڪاڌو سادو، صحت بخشيندڙ ۽ صفا هئڻ گهرجي. ڪاڌي جا وقت به لهراٻل هئڻ گهرجن ۽ ڪاڌو پيٽ ڀري نه کائڻ گهرجي. هرڪنهن وقت گهرج کان اورو کهڻ کائڻ تندرستيءَ لاءِ بلڪل مفيد آهي. ڪاڌي جي وچ اورو پاڻي پلي پيئجي، پر ڪاڌو پورو ڪري سمورو پاڻي پيئڻ تندرستي جي لحاظ کان برخلاف آهي. البت ڪرڻ ڪري آنڊا ڪمزور ٿا ٿين ۽ ڪاڌي هضم ڪرڻ جو ڪم پليءَ پيٽ نٿا ڪري سگهن.

ڪاڌو کائڻ نه هرڪنهن کي نه اچي، پر ڪاڌو کائڻ ڪنهن ورلي کي. ڪاڌي کائڻ جو هنر ڪنهن نه هنر کان گهٽ ڪنهن. جيڪڏهن ڪو ڪاريگر ڏيهن ۾ ڏهه ويهه رپيا پيهنجيءَ ڪرت مان ڪمائي نه سگهي ته روڊ ٻچائڻ ۾ ٻه زال يا مرد نه هوشيءَ سان اپٽرو ٻلڪ اڄ ڪاڻ نه وڌيڪ ڪمائي نه سگهي. ڪي زالون ڪي ڪنهن ۾ مٺا نه ڀاڄيون وڌي ڏيئي اهن ۽ ڪي وري صحيح حد ڪري ڏيئي اچي ته نه سيکڇه ملن. پر جي پيهنجو ڪجهه ۽ بلڪل جڳي ڪاڌي کائڻ ڪري ڳچ وڪرو ٿا ڪن، تنهنجي ڪي حد ڪانهي.

• کو ماڻهو سوادي شيون ناهي سنهين، پوءِ ڏسو ڪتان ڪتان گراهڪ ڪاهيو اچيو وڃن ٿا. ڪنڌ ڪنهن جي فرصت ڪانهي تي تئيس ۽ پنجن جي ٽنگسال لڳيو وڃي. انهيءَ باري ۾ هڪ حلوائيءَ جو مثال سونن اکرن ۾ لکڻ لائق آهي. ڇٽن جو تالهه کلهي تي ڪٺي ڦيري ڪندو هو، ننڍو دڪان به پوءِ ورتائين. جڏهين دڪان ورتائين تڏهين پڪوڙا به ناهيندو هو. ڏيري ڏيري وڏو دڪان ڪيائين ته پڪوان، پاڇي ۽ مٺايون ناهڻ لڳو. آخر ڪم وڌائي اهڙو وڻ ڪيائين جنهنجي ڇايا هيٺ، گهٽ ۾ گهٽ هڪ سؤ ٻڪيا ڏکيا آرام وٺندا هئا. ڪراچيءَ جي رهاڪن کي چڱيءَ طرح ياد هوندو ته انهيءَ حلوائيءَ جي دڪان جي سامهون، فقيرن جون قطارون لڳيون پيون هونديون هيون جنکي هو هر روز ڪجهه نه ڪجهه ڏيندو هو. ڪراچيءَ واري هڪ ٻئي حلوائيءَ جي سوچ گيهه مان مٺاين جو سواد گهڻن ونبي ڏنو هوندو. سندس ڌيان هوندو هو چڱي بناوت تي. ڪاريگر ڪيترو به ڪٺي ونن، پر سنا ڪاريگر سندس قبضي هيٺ ڪيا. لک ڪمايائين. سندس مشهور حلوو نه رڳو ساري هندستان ۾ ويندو هو، پر لنڊن ۾ به. هينئر به چولتا ته بمبئيءَ ۾ ڪٿ دڪان کوليو اٿس ۽ ڏاڪو چمائي وينو آهي.

اِها اَٿو چڱي ڪاڏي جي مهما. منهنجي سيني پيدرن کي اِها صلاح آهي ته جيئن ٻين ڪمن ۾ نپڻ ٿيڻ ٿيون چاهين، تيئن پوڄن وديا ۾ نپڻ ٿيڻ جو چاه به ڪن ۾ ضرور اچڻ گهرجي، جنهن مان پس پيش فيض رسڻو آهي.

---

١٣. ڪنور ڀڳت

[شري ٽيرٿ وسنت]

چارڻ چوري جنگ کي جڏهن ويهي وڄايو،
شهر سڄو اني سنگتا! تنهنجي لئي ڌن لٽايو.

٢ نومبر ١٩٣٩ع سنڌ لاءِ ماتمي ڏينهن هو. انهيءَ رات رڪ اسٽيشن تي هڪ اهڙو واقعو ٿي گذريو هو، جنهن جي پٺيان مٺا پولٽيڪس سان ڪري ٿي سگهجي. ڪڪائين ٻاهه ولگر ٿهلجي ويئي ۽ ملڪ ڇرانجي ويو. ڪشمور کان ڪراچيءَ تائين دلين کي ڌڪو آيو ۽ بي اختيار لڇڻ مان، لڙڪ لڙي پيا. گهرن ۾ واويلا ۽ گهٽين ۾ هٽ تار ٿي. هاري هُر، مزور نعاري، واڻيو ناراضي چڙهي، مٿي پيرن اگهاڙا ماتمي جلوس ۾ اچي شريڪ ٿيا. ڪن پاڻ رڪايا، ڪن لرجل واري، ڪن مٿا ڪوڙايا. اهڙي عالمگير عورت جو دک جي ليکو هن ملڪ نه ڪڏهن ڏٺي نه سڻي.

هن کان اڳ ملڪ ۾ ڪيترن ڏکيا سہايو تو آهي. ڪيترن امر شهيد، محب وطن، جانباز راهه رباني وٽي راهي ٿي ويا آهن. هرتالون ۽ اسيمبلي آلدولي بعد عام جام ٿيون آهن، پر جو حڪري حولان، غم جو طوفان هن واقع سبب ازخود نمايان ٿيو، سو بي نظير بي مثل هو. اهڙي مظاهري کي خاص اهميت جيئي، چو ته انجو تعلق انساني دل سان آهي. انجي ڪاماڻيءَ لاءِ لکي آهي اشاري پرچار ۽ پروسٽر جي ضرورت، لکي جڙتو جوش ڏوڪڻ جي حاجت.

ذرا سوچيو! هيڏي همدردي، هيڏي واويلا ڪنهن لاءِ؟ هي شخص جنهن لاءِ هندو مومن زار زار ٿي رنا، جنهن جي چڪيا نسي جام، نڌي، ڀوزدار جاگيردار ناواڪيون موڪليون، جنهنجي اعرا پرسيءَ ني رهڙ ڪيتي ۽ جي تا معلوم ڪوٺ ۾ هزارين شخص شمشان ڀوميءَ ۾ آيا، جنهنجو نوٽو سنڌين جي سڀني گهرن ۾ رام، نانڪ جي مورتن جي وچ براجمان هوندو، سو ڪير هو؟ اهو شخص جنهنجي آواز جهڙا لاءِ هميشه نه ڪمي

ڪوڙ رکي ۽ بروچ کهاڙين جي ڳن تي نيڪ ڏيئي، پاڻ وساري، وچ بازار ۾ "ڪيئن رلجهايان ڪيئن پرچايان" جو رڪارڊ وڏي ترب سان بڌيئو؟

هُو هڪ غريب پورهيت هو، مسڪين ڪٽنب ۾ ڄائو ۽ مسڪين زندگي گذاريائين. سندس جنم ٿومل جي ديس ۾ ٿيو، جتي زمين پلي، ملڪ ٿوچارو آهي. سوين ميلن ۾ ڪٽڪون ٻيون لڏن لمن، پٽاريون ٻيون گهمن ڦرن ۽ چٽون چيها پيا چونگارين ڇڳن.

سندس پتا تارارام کي اولاد ڪين ٿيندو هو. ۽ فقير پيٽيائين، اُکا وڏائين، باسون باسيائين. نيٺ پڳت ستړامداس جي آشيرواد سان ٻئي ضعيف پٽ ڄائس، جنهن تي ٽالو ڊريائين ڪنور. هو سندس اکين جو تار ۽ گلي جو هار هو، پر درويش جي سوغات پاڻوت امانت سمجهي گرن کي اُرپي ڇڏيائين. ڪن سالن بعد سؤ رپيا پينا ڏيئي ٻالهن واپس ورتائين. صدق سمجهو يا سنسو، پر گرن ۾ اُٽل وشواس هڪ وڻندڙ وهم آهي، جو فقط ڳوناٽن ۽ اَڻ پڙهيلن تائين محدود ناهي. هرحال تارا رام جي پيرم ڪنور جي هردي ۾ ستړامداس لاءِ اِهو ڀاو اُتپن ڪيو جو دل پگهاري ۽ دماغ رجائي ڇڏي. ستړامداس ڪانئس وڏو هو، پر سندس دل جو سردار هو. هن عاشق صادق جي محبت اهڙي اَڏول هئي جو جڏهن پيريءَ سندس معشوق جي محبوبي مهانڊي سان وٺي وهايا ۽ ساڏپٽي چپر ڏاڙهي، اُگهاڙي ٽنگ ۽ روڏپٽو آندو تڏهين به زندہ پير جي جوت وانگر ڪنور جو قرب دائما ٻهڪندو رهيو.

راڳ جي ڏات، غريب پروري، نهٺائي سندس ٽيج ٻيج جي چندرما وانگر وڌايو ۽ لوڪ کيس زاهديءَ جي رستي ۾ ٻرڪ سمجهڻ لڳا، پر هن درويش جو ڪنڌ دوست جي در تي سدائين جهڪيل رهيو. تحقيق ڪنور جي حياتي پنهنجي محبوب سان عمر وفائيءَ ۽ جان نثاريءَ جو هڪ بي نظير مثال آهي.

ڪنور غريب پرورهيڻ جو ٻت هو، پر دانار ڪيس گنج ڏنا، پڳتين مان لک ڪمايائين، پر هڪ ٽامي جي پائي به پاڻ تي نه خرچيائين. وڪر وڪڻي روزگار ڪندو هو، رب چڪو ڏيڻي پٽ چڪو ولندو هو. پرمارٿ جو پڻو سوارٿ بلي لڳائڻ پاپ سمجهندو هو. پڳت جي ڪمائي جي پاڻ تي خرچي ها نه ميار ڪاڻ هيس، پر اهو ناڻو امانت سمجهي غريبن کي وراهي ڏيندو هو. ڪوهيون کٽائڻ، تباڻن کا ڪارج ڪرڻ، گئوشالائن کي سهايتا ڏيڻ، اُنهن مندرن جي آجوڪا جو پرٻند ڪرڻ فرض سمجهندو هو. ڪيترا هندو مسلمان ڪنب سندس دان تي پلبا هئا. مسلمانن سان اهڙي محبت هيس جو وڏ وڏيرا گهرو اختلاف لسرڻ لاء ونس ايندا هئا. هندو مسلم اتحاد جو مجسمو هئڻ سبب گورنر ١٩٣٧ع ۾ کيس لولکي عطا ڪئي. غريب مسلمانن کا قرض لاهيندو، ڪورٽن مان کيس ڪڍائيندو هو. چوندو هو ويچارا زميندارن جي ٽنن ۽ شاهوڪارن جي وياجن ۾ پيڙجي رهيا آهن. وڏيرن ۽ سيٺين سان مٺ محبت جو رستو هوس، پر شاهوڪاري زميداري سرشتي جو حامي نه هو. معلوم هوس ته دولت مند جي دماغ ۾ حضرت ملوس ۽ آسهن ۾ ابليس جو اڏو آهي. پڳتين ۾ نڪبا مگندي شاهوڪارن کي چوندو هو ته ”شاهوڪار آهن ڪُڏ جتي اسباس جو ميهن وارو پاڻي اچو ڪنو ٿئي. دوستو دان آهي نيسارو، سو جي نه وهندو ته ڪُڏ اهي هيمت پوندو.

ڪنور نه ڪڏهين گهڙو رنو ڊوغو پائو، نه ڪڏهين چوڙو چاڙهيو، پر سڄي عمر ترليپ، ترموهي ٿي رهيو. دکي انسان جي شيوا سندس ڌرم هو ۽ اياڻن، مريضن، ضعيفن جي خدمت کي عبادت ڪري ڄاڻيندو هو. ڏهر ڪيءَ ۾ اُنهن معين جي دوا درمل ۾ هي سندن نورو پيشاب مٽيندو هو. جڏهين هو نه ليلائيندو، رڃهائيندو هون. هينئر به آهن

مان ڪيترا اُت موجود آهن. سندن پراڻين رلين، اڳڙين سان
تقيل سوڙين ۽ ميرن ڪپڙن، سڪل مهاندن مان پراچين سميه جي
ڌرمي مت جو وايو منڊل پيو بکي. انهن چوڏهين صديءَ جي
پرينن کي ڪنور لاءِ ازحد قرب آهي. هو سندن آرا انگل
ڇهيندو، ۽ پنهنجن ٻچن وانگر سنڀال ڪندو هو. چوندو هو "ادل
من مٿان موچڙو هڻي. اسين انهن صديءَ تا لڳون." سندس
همدردي ماڻهن تائين محدود نه هئي. الفاظ ڪٽلي ڪاغذ تي
چڙهي ويندي هيس ته لکڻ کان قلم ڪٽي روڪيندو هو، جيسين
مرضيءَ مطابق هوءَ هتان لنگهي وڃي. ماڻهن جي اوڻاين ۽ عيبن
کي به ڪرڙي نگاهه سان ڪو نه ڏسندو هو. ڏاتار انساني دل
اندر ليئو پائڻ ۽ ٻين جون تڪليفون محسوس ڪرڻ جي ڏات
ڏني هيس.

اهڙا مثال انيڪ آهن جن مان سندس همدردي، غريب پرور
نهٺي ياو جي پروڙ پوي ٿي. هو هڪ ملائم، درد مند، احساس،
هوشمند انسان هو.

اسڪولي تعليم ڪانه مليل هيس. گرمکي ۽ گرنٿ ۽ مشڪلات
سان هندي واچڻ بنا ڪو علم ڪو نه هوس. پراچين ڪتابون،
اُپي جا ٽوڪا، پنجابي ۽ جيسلميري گفتا جاڻندو هو. ڌرمي
شلوڪن جون معنائون ته اڪثر آڏ اکريءَ وانگر اڏ درجن نموني
ڪري سگهجن ٿيون، پر غزلن ۽ ڪافين جي معنيٰ ٻڌڻ من گهڙت
پڌائيندو هو. عشقي افسانا مرولي اُتمان گيان ۽ ڀڪتيءَ جا اُپديش
آڻڻ ۾ ماهر هو. پلا بت ملڪ ۾ جتي پروچ ٻي بنياد شڪ تي يا
حاسد جي طعنه تي موملون مات ڪيو ڇڏين، اُتي عشقي اُپٽار
بارود ۾ سوُسڙي لڳائڻ سمان آهي. سندس ويچار ۽ رهڻي
جهولي پراڻي نموني جي هئي. جديد خيالات ۽ جذبات کان
غير واقف هو يا جيڪڏهين ڪتان پڌا سٺيا هئائين ته اهي اهڙي

اڻ پوري، ناقص لموليءَ سنڌ س اڳيان پيش ڪيا ويا هئا، جو ڪيس انهن ۾ عقيدو آڻڻ لاءِ ڪو قوي سبب ڪونه هو. سڌارڪن جي رهڻي ڪرڻي نه اهڙي ڪا هئي جنهن مان هو جوت جهٽي سگهي. هنن جي پيت ۾ سنڌس خيالي آدرشي هئي، جنهن ڪري ڪيس شرمسار ٿيڻ جو سبب ڪونه هو.

ڪنور ڪلاونت هو. هالو چالو فوٽا نه ڪڍيٽي انس، جي شرڌالن جي اڻ ڳڻيتي مغز ڪلن، گنڌرون، تلڪن سان ٺقي، ڪاٺ جي ٺهيل ني جان بت وانگر ڪهڙي ڏياريءَ جي اوليڻ ۾ رالديڪن وانگر ناهي بيهاريا آهن. خوش لصبان ڪو معتبر فوٽو هٿ چڙهي وڃو نه سنڌس شڪل جي سهڪ ۽ لباس جاچيو. مٿي تي زعفراني رنگ جي داڻ داڻ واري جهرولي پڳڙي، ڪن ۾ ڪنڊل، بت تي سفيد ني داغ ڪڙتو جوڙيءَ جي ڌوتي، پيرن ۾ گهنگهرو، اک ۾ خمار، آواز ۾ لطافت ۽ جتي ڪوئل واري چهڪ ۽ لڪ، ناسون ڦڙيل ۽ چپ بوليا. سڄي عمر تلڪ لڳائي، ڏکڙ ڏمجر "قربون پايان آلون ڇيڙ جمڪايان" سان ماڻهن جا من موهي مست ڪري وڌائين. پرهه ڦٽيءَ ويل حذهين راس ۽ ڏيهن جاڳ ۽ لد ميزان جهلي نهن تا لڏهن "رام سمر پرياس مهري من- رام سمر- ها رام سمر- اي رام سمر" سان شروع ڪندو هو. ماڻهن جا حشام هوندا هئا. جئن پتنگ ڪنهن دلفريب چراغ تي مستان ٿي طواف ڪندا آهن، يا گره سورج جي ارد گرد ڦرڪرما ڏيندا آهن، ليڪن خالق خدا جي سنڌس ڪييدڙ موهيندڙ آواز تي ماڪيءَ جي مکين وانگر اچي مڙندي هئي.

ڪنور گوّيو يا ڪٿڪ نه هو، حياب پڻائي جي نڪاڻي . لدم، هولدي ڳائڻ ودپا سکيو، ۾ راڳ جي روح کي تازو قديمي موسيقي جي مٺهائيندڙ ۾ پنج ڳاڻ ٻري هو، لي سنڌي طرز جو راڳ ڳائيندو هو. لاهيون چاڙهيون

يا مندر مٿان تان تمام رسيلي ٽولي ڪتب آڻي، اڃائي ور ۽ ٻيهي کان ڪنارو ڪري ويندو هو. حقيقت ۾ سندس آلاپ جو اثر ڏاڻن ودّيا جي دقيق ڄاڻ تي منحصر نہ هو، پر سندس ڳلي جي سُريلي مِٺاج ۽ اندر جي تماشي روحاني پرتاپ سبب.

اهڙي هردلعزيز، فقير تن، مسڪين پرور، راڳ جي صاحب جو موت ڳوليءَ سان ٿيڻ نہ کپندو هو. هن ڪڏهين بہ ڪنهن کي نہ ڏکويو. اڀاڳو آهي اهو ديش جت وحشي خبيث طاقتون اهڙو زور ٻڌجي وڃن.

ڳالهہ ائين آهي تہ آڪٽوبر جي آخر ڌاري مانجهندن ۾ پائي امرداس جي ٻهرين ورسي ٿيڻي هئي. ڪنور جو امرداس سان قرب جو رشتو هو، سو ورسيءَ تي وڃڻ جو پڪو پهہ پچايائين. سندس گهر جي ڀاتين، ٻولڙين ۽ ڳوٺ جي نواسين روڪيس. سندس ٻياڻي ماڳهين لڙڪي پيس. هڪڙي جوتشيءَ پڻ چتايس تہ ٻنهي کان ٻاهر پير ڪڍيئہ تہ خير نہ سمجهجانءِ. پر هن يار ڪي ٽولي دوست جي چڪ تي. چيائين "وعدہ خلافي نہ ڪجي. جيڪو هجي ها تہ گُس ڪُساءَ لاءِ معافي منگجي ها، پر هنڌ هو پرلوڪ ٻڌاربو آهي ۽ آئون خسيس حياتيءَ جي خوف کان ورسيءَ تي نہ وڃان، سو مڙسن مرڪ نہ آهي. ويندس، ضرور ويندس." باقي ٻولڙين کي هدايت ڪيائين تہ هن دفعي ساڻس همراہ نہ ٿين. اڪيلو اُسهڻ جي خواهش هيس، پر هو نہ مُڙيا. مانجهندن ۾ پڳت وڃڻ ماڻهن ڪافين ڳائڻ لاءِ زور ڪيس. چيائين "دوستو! اندر وارو تو ٻولي مارُو ڳاءِ. بابا شانتي ڪري ٻڌو. هي اسانجو پڇاڙيءَ جو ويلو آهي." بس پوءِ اهڙي غيبي درد مان "مارُو" ڳائڻ ۾ اچي چڙهيو جو ماڻهن زار زار روئي نيڻن مان نيسارا وهائي ڇڏيا. رات جو رسوئيءَ وٽ هٿن مان گرہ ڪري پيس. ڪائڻ ڇڏي ڏنائين. "سيتل! اسانجو داڻو پاڻي اچي پورو ٿيو اٿيئي.

-اڻ پوري، ناقص نمونا سنڌ اڳيان پيش ڪيا ويا هئا، جو ڪيس انهن ۾ عقيدو ۽ اٿڻ لاءِ ڪو قوي سبب ڪونه هو. سنڌارڪن جي رهڻي ڪرڻي ۽ اهڙي ڪار هئي جنهن مان هو جوت جهٽي سگهي. هنن جي پيٽ ۾ سنڌس حياتي آدرشي هئي، جنهن ڪري کيس شرمسار ٿيڻ جو سبب ڪونه هو.

ڪنور ڪلاونت هو. هالو چالو فونا ۽ گهٽيتي السي، جي شرڌالن جي اڻ کهڙي مغز گلن، گنڌرون، للڪن سان ٿڦي، ڪاٺ جي ٿهيل پي جان بس والکر گهڙي ڏياريءَ جي اولڙن يا راڌيڪن والڪر ناهي بهاريا آهن. خوش نصيبان ڪو معتبر فوٽو هٿ چڙهي وڃو ته سنڌس شڪل جي بيهڪ ۽ لباس جاچيو. مٿي تي زعفراني رنگ جي داڻ داڻ واري حيرولي پڳڙي، ڪن ۾ ڪنڊل، بس ٿي سفيد بي داغ ڪڙتو جوڙيءَ جي ڌوتي، پيرن ۾ گنگهرو. اک ۾ خمار، آواز ۾ لماڻائي ۽ چتي ڪونل واري چڪ ۽ لڪ، ناسون ٿڙيل ۽ چپ پولتا. سچي عمر تلڪ لڳائي، ڏڪڙ ڏمچر "قبرادن پايان آئون چمڪايان" سان ماڻهن جا من موهي مست ڪري وڌائين. پره ڦٽيءَ ويل حڌهين راس ۽ ڏيهن جاڳ ۽ لب مزان جهلي بهن ٿا لڌهن "رام سمر پرياس مبري من- رام سمر- ها رام سمر- اي رام سمر" سان شروع ڪندو هو. ماڻهن جا عنام هوندا هئا. جئن پتنگ ڪنهن دلفريب چراغ تي مستان ٿي طواف ڪندا آهن، يا گره سورج جي ارد گرد پرڪرما ڏيندا آهن، ليئن خلق خدا جي سنڌس ڪيپيدڙ، موهيندڙ آواز تي ماکيءَ جي مکين والکر اچي مڙندي هئي.

ڪنور گويو يا ڪٿڪ نه هو، حياب پٺاڻي جي ٽڪاڻي ۾ لنڊي هوندي گائن وديا سکيو، ۾ راڳ جي روح کي تازو ڪيا قديمتي موسيقي جي منجهائيندڙ ۾ پنهنجي ڪان بري هو. لع سنڌي طرز جو راڳ ڳائيندو هو. للعيون حاڙجون

يا مند موڙهه تان لمار رسيلي لهولي ڪتب آڻي، اجائي ور
ٻيڄ تان ڪنارو ڪري ويندو هو. حقيقت ۾ سندس آلاپ جو اثر
ذاتي وديا جي دقيق ڄاڻ تي منحصر نه هو، پر سندس گلي جي
سريلي ميٺاج ۽ اندر جي لماٽي روحاني پرتاپ سبب.

اهڙي هردلعزيز، فقير تن، مسڪين پرور، راڳ جي صاحب
جو موت گوليءَ سان ٿيڻ نه کپندو هو. هن ڪڏهين به ڪنهنکي
نه ڏکويو. آيا ڳو آهي اهو ديش جت وحشي خبيث طاقتون اهڙو
زور پڪڙي وڃن.

ڳالهه ائين آهي ته آڪٽوبر جي آخر ڏاري مانجهندن ۾ ڀائي
اَمرداس جي پهرين ورسي ٿيڻي هئي. ڪنور جو اَمرداس سان
قرب جو رستو هو، سو ورسيءَ تي وڃڻ جو پڪو پهه پچايائين.
سندس گهر جي ڀاتين، پولڙين ۽ ڳوٺ جي نواسين روڪيس.
سندس لياڻي ماڻهن لڙڪي پيس. هڪڙي جوتشيءَ پڻ چتايس
ته نئين تان باهر پير ڪڍيءَ ته خير نه سمجهجانءِ. پر هن يار ڪي
قولي دوست جي چڪ تي. چيائين "وعده خلافي نه ڪجي. جيڪو
هجي ها ته گُس ڪناءِ لاءِ معافي منگجي ها، پر هنٽر هو پرلوڪ
پڌاربو آهي ۽ آئون خسيس حياتيءَ جي خوف کان ورسيءَ تي نه
وڃان، سو مڙس مرڪ نه آهي. ويندس، ضرور ويندس." باقي
پولڙين کي هدايت ڪيائين ته هن دفعي ساڻس همراه نه ٿين.
اڪيلو اُسهڻ جي خواهش هيس، پر هو نه مڙيا. مانجهندن ۾ پڳت
ويل ماڻهن ڪافين ڳائڻ لاءِ زور ڪيس. چيائين "دوستو! اندروارو
تو پولي مارؤ ڳاءِ. بابا شانتي ڪري ٻڌو. هي اسانجو پڇاڙيءَ
جو ويلو آهي." بس پوءِ اهڙي غيبي درد مان "مارؤ" ڳائڻ ۾
اچي چڪيو جو ماڻهن زار زار روئي ليڙن مان نيسارا وهائي
ڇڏيا. رات جو رسوئيءَ ويل هٿن مان گره ڪري پيس. ڪائڻ
ڇڏي ڏنائين. "سيتل! اسانجو داڻو پاڻي اچي پورو ٿيو اٿيئي.

ڪوٺ ڏني آهي. ابا! سائينءَ اسانکي سياري سڌي رهيا آهن."

مائٽن کي ڏمر ڏنو ته ڪي هيءَ وارا ڪيس مارائيندا، سو سرڪار کي زور رکي سنڌس ٻچاءَ لاءِ ٻه سپاهي بندوقن وارا ولي ڏنائونس. رات جو گاڏيءَ ۾ سوار ٿيا ٻهراڙي هلڻ لڳا ٻه سپاهي بندوقن سان وٽس آيا. ڪلي ڪمڪاري هٿ جوڙ ڪري، الڪور ۽ پيڙا ڪين سمسا طور ڏنائين. گاڏيءَ ۾ ڊريءَ لڳ ٿي ويٺو ۽ همراهن کي حڪم ڪيائين ته بندوقون پاسرو رکي وڃي آرامي ٿين. رستي ۾ سڄي رات مارو ڪايائين.

ڏهن ٻجي رات جو ڪ سٽيشن تان گاڏي ڇٽي. پاسي کان بندوق جو آواز ٿيو. سڌو ڪنڌ ۾ گولي لڳيس. سدا ڪلاڪ ڪومائجي ويو ۽ مٿي ڪلاڪ اندر هيءَ واڳ سان، درد جي لماٿي جوت اکيند عيوت جي ساگر ۾ الوپ ٿي ويئي.

اُتي جي پٽ جا سادا روح هاري ڳالهه تا ڪن ته پهرڪي ۽ ماناشار ويل اسرپل ڪڪڪن جي وڃي جهولي پکڙي، ڪنڌل، ڪڙلي جهر سان، هڪ سيٺو سدا ملوڪ شخص اوچتو پرڳهٽ اچو ٿي، ۽ عامو مهلي، اکين ۾ آب آڻي التجا پيو ڪري "خدا! ڪرم ڪجانءِ. لوڪن کي ساڃهه ڏجانءِ." هائي شل خدا ڪرم ڪري! شل لوڪن کي ساڃهه ڏي!!

١٤. ڪوي ڪاليداس جي ناٽڪ "مالوڪا اگني متر" مان هڪ ڇهڇٽو

[پروفيسر ڪلياڻ - بي - آڏواڻي]

مها ڪوي ڪالداس ٽنون ناٽڪ جوين اوستا ۾ لکيو آهي. هڪ پريم وارتا کي ناٽڪ جو روپ ڏنو ائس. راجا اگني متر پهنجيءَ راڻيءَ جي هڪ داسيءَ "مالوڪا" تي موهت ٿي لو

ٻوي- مالوڪا سچ پچ آهي هڪ راجڪماري، ڀر راجا اگني متر جي محل ۾ هڪ داسيءَ جي ويس ۾ رهي پيئي آهي. راجا ڪي پريم جي وياڪلتا ويڙهي ويئي آهي ۽ هو ودوشڪ (درٻاري مسخري) سان گڏ قلواڙيءَ ۾ من کي آنند ڏيڻ لاءِ اچيٿو ته مالوڪا به اچيو اُتان نڪري.

راجا- اي پريم جا ديوتا! منهنجو نينهن وچي هڪ اهڙي پشپ سان اَڙيو آهي، جو سراسر ڪندن سان ويڙهيل آهي. ڪيڏانهن تنهنجو اهنسڪ ڪومل ڏنش، ڪيڏانهن هي دل چيريندڙ ٻاڻ! اڄ تو اِها ڳالهه پرسڌ ڪئي آهي، ته ڪومل ۽ اَسوڪيم وستو به سائگئي وقت تيز ۽ چيريندڙ ٿي ٿي سگهي.

ودوشڪ- هن پاسي راجن! هن پاسي هلو (ٻئي ڦري هلن ٿا). ڀرن ڪئي چڻ هير جي جهوٽن ۾ جهوليندڙ مکرين ۽ پڪڙين روپي آگرين دواران اوهانکي تڪڙي وڪ، وڌائڻ لاءِ اشارو پيئي ڪري.

راجا (هير جي جهوٽي تي) سچ! بسنت کهڙي نه اُدارچت ۽ اُچت ديوي آهي! متر ڏس! ديا وچان ڪٿن نه آنند ۾ مگن تيل سندر ڪوئل پکين جي مڌر آلاپن سان سارو وايو منڊل رس ڀريو ڪري ڇڏيو اٿس! انب جي سڳنڌ سان واسيل، هن ڏاکڻي هير کي ڪيئن نه ڪٽي اُڏايو اٿس ته پنهنجي، نرمل ۽ ڪومل جهوٽن سان منهنجي سرير کي سپرش ڪري منهنجي من کي شانتي ارپي، چڻ موکان پاڇوه مان پيئي پڇي "پريم جو ٻيو سهارڻ جهڙو آهي يا نه"؟

ودوشڪ- اندر هلو ته من کي شانتي مليو. (ٻئي اندر گهڙن ٿا) متر هاڻي جاچي ڏسو ته قلواڙي ڪيئن نه اوهانکي موهڻ لاءِ جوپونت ڪامنيءَ جي سينگار کي لڄائيندڙ بسنتي پشپن جو ويس ڪري تهدل تيار ٿيو بيٺي آهي!

راجا- مان هي وچتر درشيه ڏسي اچرج ۾ پئجي ويو آهيان. اشوڪ جي لال جهلڪ ڪيئن نه سندرين جي هٿيلين لسن جي لالاڻيءَ کي لڄي چڙهيو آهي! ڪرڪ گل پنهنجي سفيد، ۽ سرخ ۽ سياه وسترن سان استرين جي ڳلن جي رنگ ۽ آب کي لڄي ڪري ڇڏيو آهي! ۽ وري ٽلڪ پشپن ڪيئن نه پنهنجي پولورن روپي ڪجل جهڙن ڀورن ۽ لروڪڙين سان سندرين جي مستڪ کي لڳل ٽلڪ جي موهيندڙ نشانن جو تاب جهڪو ڪري ڇڏيو آهي! بسنت ديوي پنهنجي الوپ سندرتا لي پڌي مهاسندرين جي رنگ ۽ روپ لي مهٽي طور پئي مرڪي. (پٺي باغ جي سوبنا پيا ڏسن ۽ پريان مالوڪا پئي اچي).

راجا- هي ڇا آهي؟

ودوشڪ- مالوڪا وٽن وڃان پيئي اچي.

راجا- (خوشيءَ مان) هاڻ ڏٺو مانس. پنهنجي پريما کي ويجهو ڏسي منهنجي اداس هردي کي هڪ اڻڀو نه آنند اچي ويو آهي، جهڙو جڏهن ڪنهن اڃايل مسافر کي ڪنهن وڻڪار وچان وهندڙ نديءَ جي اوچل چل جي سريلي گنجار ٻڌڻ ڪري پرايت ٿئي. جيئن منهنجي هردي ۾ جيڪا هڪ نئين هلاس اچي پروش ڪئو آهي. وري ڏيکاريم نه ديوي ڪٿي آهي.

ودوشڪ- اجها سامهون وٽن مان پيئي نڪري.

راجا- اچها منهنجي جيون! ڪهڙي نه سندر ڪايا! چيلهه سوڪس، لسڻ ڪامڻ پيا! چڪست لبني ڪرشودري! پنهنجي سفيد ڳل ۽ اڏورن مٺن سان جوءِ انس پئي لڳي جڻ ڪندول پنهنجن جن پادن پشپن ۽ بسنت جي اچڻ کان اڳ زرد ٿي ويل ڇٽيل ڀرسان لڳندي آهي.

مالوڪا- اڄو هي پشپ رتن ۽ آس جا لهوڙيل اشوڪ جو حال ۽ مون پريم جي مارني جهڙو ٿيو آهي.

- پڌو ڇا ڇپالين؟

راجا- رگھوايترو ٻڌڻ سان مان ڪيئن پنهنجي من کي آٿت ڏيان!
هي پاٽسان ڪريڪ جي پشپن جو ٻور ڪٽي ايندڙ مليه پهاڙ جي
هير نازڪ مڪرين جا مڪڙا ڪوليندي ۽ ماڪ جا نرمل ڦڙا اڏائيندي
نچاٽا ڇو منهنجي هردي ۾ هڪ انوکي آنند مانند اچي اُٿاري آهي!

(مالوڪا وڻ جي ڇايا ۾ هڪ پٿر تي وهي ٿي).

راجا- متر اچ ته هن وَل پنيان لڪي ويهون.

ودوشڪ- الائي ڇو منهنجي دل پيئي چوي ته اراولي آئي کي آئي.

راجا- هڪوارِي ڪنول کي ڏسي، ڪڏهين هاٿيءَ به سامهون وينل واگهوءَ ڏانهن منهن ورائي نهاريو آهي؟

(مٿين ڇهڻي مان پرسد ٿيندو ته ٻراچين سنسڪرت ڪويءَ پرڪرتيءَ جي سونهن جو ورنن ڪندي ڪيئن نه نرالن نرالن پشپن، ولين ۽ وڻن جي مهما اُچاريندا هئا. گڏوگڏ انساني سندرتا ۽ پريم جي ويچارن جو روپ به دل لڀائيندڙ پرڪار ۾ چٽيندا ويندا هئا.)

---

۱۴. هڪ آتمڪ ستارو

ساڌو واسواڻي

[پرنسيپال روچيرام گنگارام سڌاڻي]

سونهاريءَ سنڌ ۾ به ڪيئي آتمڪ ستارا اوڀر ڪان اُڀري اولهه ڏي اُلهي ويا، پر فلڪ تي ڪڙيل ستارن ۾ ساڌو واسواڻيءَ جي هستي وڏو درجو ٿي رکي. منهنجو ساٿس ۱۹۰۹ع ۾ مڪاميلو ٿيو، جڏهين هو ڊي- جي- سنڌ ڪاليج ۾ انگريزيءَ جو پروفيسر هو. ڇا سندس علميت ۽ ڇا سندس قابليت! جيڪڏهين ڪو به اهڙو ڪم هو جنهن لاءِ گهر ۾ جاکوڙ ڪرڻي نه پوي ته اُهو هو ساڌو واسواڻيءَ جو سمجهايل. اسانکي سڪات ڪويءَ جي ڪوتا "روڪجي"

پاڙهيندو هو؛ بس ڪانه ڳالهه ڪانه ڇڏيندو هو جنهن بابت من ۾
ڪو شڪ رهي. اهڙو پروفيسر سنڌ ۾ ڇڏيو، هند ۾ ڇڏيو، پر
ڪٿي به ڪو ڇڏو هوندو.

شروعات کان سنڌس دل جو لاڙو مالڪ ڏانهن هو. تن ڏينهن
۾ پنهنجو آشرم کوليو هئائين جنهن ۾ هر روز پوڄا پاٺ ٿيندو هو.
رفته رفته سنڌس من کي آتمڪ چوٽ لڳندي ويئي، تانجو ڪنهن
مهل وڏي پگهار واري جاءِ ڇڏي اچي آتما جي اُنتيءَ وارين ڳالهين
۾ پيو.

حيدرآباد ۾ ڪجهه وقت هو جنهن آشرم سان گڏ هڪ سڪول
به کولائين، جنهنجو نالو هو ميران سڪول. اهو سڪول هاڻ پولي
۾ پيو هلي. ساڌو واسواڻيءَ جي رهڻي ڪهڻي سنڌ جي ماڻهن،
خاص ڪري پڙهيل ماڻهن، تي وڏو اثر وڌو آهي ۽ هي صاحب
سچ پچ ويراڳ ورتي ڌاري ماڻهن جي جوڙڻ سڌارڻ ۽ اُنهن جي
آتمڪ اُنتي ڪرڻ کي لڳي ويو آهي.

سنڌس رهڻي بلڪل سادي آهي ۽ خيال بلڪل اوچا. عمر
۾ مان پالباٽو ته ستر کان باهر هوندو پر اجا به گهمڻ ڦرڻ ويندو
آهي الله ته هڏ سهي نه وڃن. اجا به ڌارمڪ وياکيان ڏيندو ٿو
رهي، جن مان خبر ٿي پوي ته هي شخص وديا ساگر آهي.

سنڌس گيتا ڪلاس مان جو ماڻهن کي فيض رسندو ۽ مزو
ايندو آهي تنهنجي ساک ڏسڻ وٽان پڌڻ جي لائق آهي. وياکيان
ڏيڻ مهل ساڌو واسواڻي جڻ پنهنجي وياکيان سان هڪ ٿي ٿو وڃي
۽ پڌندڙن کي آلي، آنند ٿو اچي.

هوڏانهن ۱۹۰۹ع هيڏانهن ۱۹۴۹ع، برابر چاليهن سالن کان پوءِ
وري به ساڌس مڪاميلو ٿيو؛ ته سنڌ ۾ پر بمبئيءَ ۾ مرلي ڌرانيو
جي ڪشادي رستي لي. سنڌس پاٺبو جشن جنهن ڪي پنهنجي
لڳ سان رنگي ڇڏيو اٿس سو سڌائين ساڻ هوندو اٿس. پر

پير ۾ پائي جو پٽي آيو تہ ٻون ٻہ ٻيمچ تان اُتي سندس آجيا
ڪٽي، سيني سان ھٿ جوڙي گڏجي. نمرتا جو تہ اصل ڪا
پتلو آهي. سندس منهن ۾ نھارڻ سان ئي من جي سيتلتا تي معلو
ڪجي. ڳالهائڻ سندس مٺو، پيارو، پريو، هرڪنهن سان ائين
ڳالهائيندو جڻ ڪو ويجهو مائٽ اٿس. ڪڏهين ٻہ ان شخص کي
ٻون ڪاليج ۾ ڪاوڙبو ڪونہ ڏٺو.

اهڙا مهاپرش جدا تا اچن ۽ ڪيترو ئي وقت لڪل لالن وانگر تا
رهن. سڀڪجهہ مالڪ جي اختيار آهي. هوئي آهي جو هرڪنهن
مان ڪم ٻيو ڪيدي. پوري وقت تي پنهنجن پيارن کي پاڻ ڏانهن
سوري منجهائڻ آهو ڪم تو ڪيدي جنهن مان گهڻن کي فيض
تو رسي.

شل ايشور کيس تندرستي بخشي ۽ ٻل ڏئي جو اجا ٻہ
وڏيڪ ڪجهہ ڪري سگهي!

---

١٦. سروهڻي انسان (گوتم ٻڌ)

[پروفيسر لالسنگهہ هزاريسنگهہ اجواڻي]

ٻين قومن کي فخر آهي ڌن جو ۽ فن جو، هنر جو ۽ واپار جو،
هوشياريءَ جو ۽ ڪاريگريءَ جو، حڪومت جو ۽ سلطنت جو،
۽ سڀ کان وڏيڪ توب ۽ تلوار جو. ڊيبل پارت، نربل پارت اها
هام هڻندو هئي. پارت جي دعوي اها نہ آهي تہ هن، يونان وانگيان،
سونهن جي سڪ جي سرڪي سنسار کي پياري؛ يا روم وانگيان
قاعدن ۽ سڙڪن جي رستي اڌ دنيا کي پنهنجو ماتحت بڻايو؛ يا
انگلستان وانگيان، وگيان ۽ واپار وسيلي چڪرورتي راڄ هٿ ڪيو
جنهن تان سورج اُست نہ ٿئي، يا عربن ۽ ترڪن وانگيان، شمشير
جي شعاع سان جڳت کي ڏڪايو؛ يا اميريڪا وانگيان دنيا جو ڌن
گڏ ڪري مزور کي ٻہ موڙ ۽ محلات جي موج وڻائي.

الين نہ آهي نہ ڪنهن سمي پارت، سولهن ۽ ڏن، گسان ۽ وگيان، ڏلڏي ۽ هنر ڪري لوڪن ۾ پرسڌ نہ هو. اهڙن اوچن جون نسانيون ۽ يادگار اڄ نہ ڏورالهن دبس ۾ موجود آهن. مصر ۽ بئبلان، جاوا ۽ ٻاليءَ جا ٻيٽ، مُيڪسيڪو ۽ الاسڪا پارت جي آڳاٽي شان جا شاهد آهن. پر پارت جي اڪ الهن ناسولت پداڙن ۾ نٽي پڏي. پارت غرور نہ ڪري نہ ٻين کي هساڻي ۽ ڪهڙن هن پنهنجو گهر پٽيو ۽ ٻين جا هڳا ڏاهي، هن پنهنجو گهر سانو ڪيو. پارت کي حڪومت يا سلطنت جي لوڙ نہ رهي آهي. پارت جو شبوہ نہ آهي ٻين جي جان ۽ عزت لئي هٿ ڦيري پنهنجو مان ۽ مرتبو وڌائڻ. الهيءَ ڪري پارت گهڻو ڪري ٻين سڀني ديسن کان نرالو آهي.

پارت کي فخر آهي الدرنبن گيان جو، نہ ٻاهرين وستن جو. پارت کي فخر آهي ڏيڻ جو ۽ نہ وٺڻ جو. پارت کي فخر آهي مهمانوازيءَ جو، نہ دربور جو. پارت کي فخر آهي پالڻ جو ۽ نہ مارڻ جو، گئوءَ جو، نہ شنهن جو. پارت کي فخر آهي وبدن جو، نہ لوبن جو. پارت کي فخر آهي تپاڳ جو ۽ ويراڳ جو، نہ پوڳ- روڳي روڳ جو. پارت کي فخر آهي نہ سرشتيءَ جي راڄ جو، پر اندرينءَ درشتيءَ جو. پارت جو فخر آهي مڪتيءَ جي منتر ڦيلائڻ جو ۽ آتمڪ اُنتيءَ جي سکيا جو.

ٻہ اڍائي هزار ورهيہ اڳي پارت جي عاليشان سلطنت جو ۽ سڪو دنيا ۾ هلندو، پر اها سلطنت ماڻهن جي دلين تي هئي، ۽ نہ دلن اڳاڙڻ ۽ نٽڻ لاءِ. دنيا جي لوارخ ۾ فقط ٻہ نڪشن جي دعوٰي آهي تہ سندس ڏور ۽ سندر سيتا ڪنهن بہ زور ۽ جبر ۽ خولريزيءَ کان سواءِ سڄي دنيا جي هڪ ڪنڊ کان ٻيءَ ڪنڊ تائين پکڙيا. شب چنتڻ، شب ٻولڻ ۽ شب هلڻ جو ناد، ريشن ۽ سمندرن پار گونججي اٿيو ۽ وسيوا ۽ وشنا سان ٻير آدم ذات لاءِ نواڻ ٻڌ حيو آسرو ٿيو. جن ڪي ديوتائن جي، ڪي شيطان جي اوت ۾، پنهنجا ٻست

پري ۽ ڄاوا ڪري، جيون جنتن جا سر تي ڪپيا ۽ بليون چڙهايون،
۽ رشوت ۽ باطل پرستيءَ جي سيڙهيءَ تي چڙهي تي سرڳ جا
سپنا لڌا، تن جا ڪپاٽ کلي پيا ته اِتي ڪرِ اِتي اوڙ کان ڪا به
طاقت لٽي بچائي سگهي. ٻين کي ايذاءُ رسائڻ معنيٰ پنهنجو
گلو ڪٽڻ، ٻين جي شيوا معنيٰ پنهنجي شڪتي ۽ پنهنجي مڪتي،
اهو سبق ٻهرين پيرو ٻڌ جي سکن سيکاريو. ويڙه جا شستر
ڦٽا ڪري ماڻهو مريضن ۽ دردين جي پرگهور ۾ لڳي ويا، ۽
شانتي، جنهن لاءِ اڄ سنسار ترڪي رهيو آهي، تنهن شانتي اَستر
۽ ترشنا کان خالي هردن ۾ واس ڪري سنسار کي سرڳ کان سرس
۽ وڏيڪ سندر بڻايو. تواريخي زماني ۾ فقط هڪ ئي سمو ياد آهي
جڏهين نڪي چوري ۽ ڦرلٽ رهي، نه ڪپٽ ۽ رياءُ رهيا، نه
پکين ۽ جانورن جو شڪار ٿيو، جڏهين زناءُ ۽ ويڀچار جي بازار بند
رهي ۽ گيان ۽ ڌرم جو چشمو جاري رهيو. اها بادشاهت هئي
گوتم ٻڌ جي. اهو زمانو هو ٻڌ جو، جنهنجي پيروين ۽ ڀڪشن
سندس آزاديءَ ۽ مڪتيءَ جو سنديش، چين ۽ جپان، ترڪستان ۽
فلسطين ۾ پهچايو، ۽ جنهنجي نالي جو جاپ اڄ به دنيا جي گهٽ ۾
گهٽ ٽين پتي ڪري رهي آهي.

تواريخي زماني ۾ جي ڀارت کي ڪو فخر آهي ته آهي گوتم
جي شخصيت تي، انهيءَ پهتل ۽ اوچ آتما تي، جنهن کي انسان
ذات جو سرومڻي ڪوٺڻ ئي واجب آهي. پليل ڀارت پنهنجو
سڀ کان وڏيڪ قيمتي مڻيو ٻين جي اَرپڻ ڪري ڇڏيو، ۽
چين ۽ سيام ۽ جاپان ۾ ٻڌ ڌرم جو واسو ٿيو. پر گوتم وري به
اسانجو ئي آهي نه؟ ڇاهي جي پاپي پروهتن ۽ ڀڪين برهمڻن ٻڌ
جو نالو اَوتارن ۾ وجهي سندس سنديش کي ڦٽو ڪري ڇڏيو ۽
سڪڻو نالو اُچارڻ لڳا؟ اسان وڃايو انهن ٻين لڌو. هيئنر به جي
ڀارت ڀومي ٻين ديسن لاءِ پوتر آهي، تيرٿ اَستان آهي ته

ساک مٿي گوتم ٻڌ جي ڪري، جنهنجو نالو سڌارٿ جڳت جي پيهاڙي ۽ لوڪن پڻ ٻڌو. ڪارلائيل هڪ ڀيري سوال ڪيو هو ته ڪهڙي، جيز آهي اُلهه جا حڪم انگلستان قائم نه ڇڏي، جنهن جو انگريزن کي گهٽي ۾ گهٽو فخر آهي. جواب ملي ٿو ته ڀارت جو قبضو، جنهن ڀارت جي ڪري انگلستان ترڪ آهي ۽ مالامال آهي. ڪارلائل جو ٿه ته. ڀارت اڄ نه سڀان انگلستان کان ويندو، ليڪن انگريزن جو مهان شاعر، شيڪسپيئر، ڪالهه ڪڏهن ڪين ڪسجي سگهندو، ڪالهه ڪڏهن ڪين ويندو. انگلستان جو ناز آهي شيڪسپيئر تي، جو ٿي انگريزن جي دلين جو ٻي تاج بادشاهه وڏو سردار آهي. ڀارت جو جي اُلهه هيرو آهي، فخر ۽ ناز جو باعث آهي، ته آهي گوتم ٻڌ، جنهنکي سر ايڊون آرنولڊ ”يورپ جوتي“ يا ”مشرق جو نُور“ سڏيو آهي، ٻر جو سچ پچ سنسار جي جوتي، ڪُل دنيا جو نُور آهي، جنهنجي سنديش مان چوٽيتا نه خود عيسيٰ فيض پاتو ۽ جنهنجي سنديش مان حاصل ڪري هڪ مهاتما ”اهنسا“ جو شمشير، تڪل ۽ آزارل ۽ دکي دنيا کي ٻڌائي جڪو آهي! اهڙي جڳجڳ ۽ جوتي دنيا کي ڪيئي ته ٻڌ جي شرن وٺي ٻڌ جي ڌرم جو جهلو وٺي، ٻڌ جي سنگهه يا منڊلي ۽ جي واهر وٺي.

ٻڌم شرڻم ڳڇامي،
ڌمم شرڻم ڳڇامي،
سنگهم شرڻم ڳڇامي.

---

١٧. حقيقت افساني کان وچتر

[لعلچند امرڏنومل جڳتياڻي]

ٿورڙا ڏڪ گهٽ پنجاهه ورهيه ٿيا. سنڌ پڌرو ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي، ان وقت ديوان ننڪداس جو هڪڙوٽي

جو ڊولو ڪٺي ٿي اچي. اهڙيءَ مان ٻه ٻي ڪٿي ڪهڙي هولو ڪي ڏني لو نه پٽ ڪاٽ.

حسن، ديوان لياڻيءَ جي اثا ڳالهه ٻڌي، لوري و امر لاءِ گهر کان ٻاهر نڪتو. پاڻ پلڪ ۾ گهر پهوتي ته ڏسي ته سچ پچ علي بخش داٻو، ڪاري لوڙهي هٽ ۾، ڏيٺيءَ ۾ پٺ ڪري ٽيڪ ڏيو ويٺو آهي. پوءِ ته جيئن هيئي اڳي سمجهي ۾ ڏٺو هو، سب ڪارروائي، عين بين، اٿين ئي ٿيي گذري. ”هولو“ به داروغيءَ ٽڪ پٽو ۽ حاوي ٿي ڪاڏو ته لوٺو ٿي پيو!

* * *

۱۸۹۰ع ۾ حيدرآباد ۾ حيدرآباد جي پسگردائيءَ ۾ اچي اهڙي بيٺي. ڊاڪٽر صاحب جو پٽا ديوان مولچند ٿندي محمد خان ۾ سرڪاري ملازم هئي. ٿن ڏينهن ٿندي ٻڙڻ شهرن ۾ ٿار ڪاڻ هولدي هئي.

هڪ ڏينهن، سمجهيا جن، ٿندي محمد خان مان قاصد ديوان وڏي وٽ ٽاٻو ڪٺي آيو ته منشي مولچند کي ئي آهي اهڙي، علاج ڪريون ٻيا، پر......

ديوان ٽڪسداس کي ڇاليءَ اچڻي ڇڪلي هئي. سندس وڏو پٽ ۽ لياڻي ناز گذر ڪري ويا هئا. جيءَ جا حسر ٻڌائين ته مٽس کي مالڪائي ولي ويئي.

ريل به ته اهڙيءَ پاسي اهڙيءَ زماني هئي ڪاڻ. وهٽن ٿي وڃڻو پوندو هو.

ديوان وڏي، انسنو ڪيو ته اٺ ايرٽي جو اٺ ٿيي سوار ٿي اوڏاهن وڃڻ.

لينهن وچهر سوچبائين ته چوله وچي علي بخش داٻي ڪسي ڪيان؟ امير شاهي گهٽيءَ ۾ ڏنائينس، ٻيا ٽاٽا ٽڪاٽا، پر علي بخش جو پٽو ٿدارو.

ٿيو، هيءَ صبح جو سوير، اٺ تي سوار، نندي محمد خان ڏانهن وڃي پيو ته هڪل ٿيس: او لٽڻ سڪ! مولو اوٺو اٿيئي. مان هيٺڙ تو وٽاس اچان. وڃ وڃ، وڃي مليس.

ديوان کي يقين هو ته هن مجذوبيءَ جي ڳالهه ”منديءَ تي نڪ“، سو وڃي پيٽ ۾ ساهه پيس؛ ۽ نندي محمد خان پهتو ته ڏسي ته مولچند برابر لوٺيو وينو آهي.

مولچند ڳالهه ڪيس: بابا، علي بخش اڄ صبوح جو هتي هو. ديوان چيس: علي بخش مولڪي ته صبوح جو حيدرآباد جي ولهجهي چڪ ۾ ڏٺو. مولچند ٻڌايس: بابا هتي مون وٽ آيو، هترو گهمائي چيائينم: مولا، اٿ، تون چڱو ڀلو آهين، ۽ ٻاڻ سان ڪمند جو آندو هٿائين سو ڏنائينم ته کاءُ. چوڻا ڪمند جا ڏسو اجا پٽ ۾ پيا آهن!

* * *

. ڊاڪٽر گربخشاڻي ڳالهه ٿو ڪري ته بابي وڏي وٽ ٻه ڏهاڙي، چوٿين ڏهاڙي، اوس ايندو هو. ديوان لڇمنداس هن دنيا فانيءَ مان لاڏاڻو ڪري، تنهن کان اڳ ڪيترا ڏهاڙا سالده فقير وٽس آيو ٿي ڪو. ديوان ٽٽان پٽان ڪوله پيو. ۾ اُپ اکين ڏٺو ٻڌي. اولاد گهريو ٿي ته پير مرد ڪجهه مدت جالي ته چڱو. سي وڃي علي بخش دائي کي لڳا. الهيءَ ٻريان ٿي هُڏي ڏيئي تڙي ڪڍين. چي اساڄو دوست هن دنيا ۾ آهي ڪٿي؟ شيءِ جنجي هٿي تن کي وڃي ملي! انهيءَ ٿي ڏهاڙي ديوان ساسين سڪالو ٿيو. ٻر سِر جيڪي ويا تن چا ڏٺو ته علي بخش اڳيئي مساڻي ۾ وينو آهي. مساڻيءَ ٻڌاين ته فقير چٽين ٻجي کان وٺي اچي هتي وينو آهي. چي پڇو مانس: فقير ڪهڙي ڪم آيا آهيو؟ ورندي واريائين: اسانجو دوست تو هن گهڙيءَ اچي؛ انهيءَ جي استقبال لاءِ آيا آهيون!

واه ڙي علي بخش دادا! تنهنجون ڳالهيون سدائين ڀيون ڳائينديون!

---

١٨. هندي پراچين سڀيتا - اسانجي ميراث

[ڪماري گل ڪالسنگ لالا]

جيڪي اڄ فقط روايتون ڪري ليکيو ويندو هو سو هاڻ وڄندڙائي ۽ ڀرتي ثابتين سان سچو مڃيو لائق بڻيو آهي. اڄ ڏنو هو ته هند جي سڀيتا بلڪل پراڻي آهي، پر ڪيتري ڪهڙي تنهنجي پوري ۽ طرح پڪ نه هئي. هندي سڀيتا جي پراچينتا فقط ساهتڪ اشارن تي ليکي ٿي ويئي. پر هاڻ تازو جيڪي ثابتيون هٿ آيون آهن، سي تحقيق ٿيون تنهولي پر سائنٽفڪ پرمانن جي تائيد ٿيون ڪن. هاڻ اوچ ڳالهه ۽ بي ڏرڪ ساک پري سگهجي ٿي ته ڀارت ورش جي سڀيتا، ڪهڙي لوڙي اوسراڻ يا پرڪاش جي خيال کان دنيا جي بلڪل قديم تهذيب سان ڪلهو ٿي هڻي. اڄ جو دنيا جي تواريخ پر مصر ۽ عراق تهذيبن جي احاطا کان اڳواڻي ۽ جو شرف ماڻي رهيا هئا سو هاڻ ڀارت ساڻن ولهڻ جو حقدار ٺهيو آهي. اهي گهرايل جتيون ثابتيون گڏ ڪيل پنجويهن سالن ۾ سرڪاري کوٽائي ڪائي وارن جي سرچوشي ۽ سان هٿ ڪري ويون آهن. هندي وستوون جيڪا ملڪ جي اتهاس تي روشني وجهڻ لاءِ پيون. قوله ڪئي تنهن مان پڪ ٿي آهي ته اسانجو ملڪ مصر ۽ عراق جيترو آڳاٽو ۽ سڌريل ملڪ آهي. انهي ۽ ڏس ۾ سنڌو ۽ جي وادي ۽ ۾ جيڪي آڳاٽا آسنان کوٽايا ويا آهن سي بلڪل ڪارائتا ثيا آهن. اتڙا گهٽ ۾ گهٽ سنت شهر پٽيا هيا آهن، جي ظاهر ٿا ڪن ته ڀارت ديش ۾ گهٽ ۾ گهٽ پنج هزار ورهيه اڳ ماڻهن اها سڀيتا پرڪاش ڪئي جنهن هاڻ جي سڌريل پر وڃهي چڙهيو آهي ته ماڻهو ايڏو اڳ ايترو اوچ

ڪٿي اُسري سگهيا هئا! انهن مڙني مانجهاندن ۾ موهن جو دڙو
سڀني کان وڌيڪ ڪارگر ثابت ٿيو آهي. هن ڪشادي ۽ پکڙيل
ٽڪاڻي مان جيڪي شيون هٿ آيون آهن، سي انسان جي وچتر
حياتيءَ جي هر پهلوءَ تي روشني ٿيون وجهن- موهن جو دڙو سنڌ
جي لاڙڪاڻي ضلعي ۾ لب دريا تعلقي جي اُتر ۾ آهي. هن دڙي
تي کوٽائي کاتي وارن جي پهرين ۱۹۱۳ ۾ نظر چڙهي، پر پين
مشغولين سبب ۱۹۲۰ توڻي ڪوبه ڪم ٿيل ڪين نڪتو. انهيءَ سال
ٿوري کوٽائي، ڪري ثابتين ملڻ تي دڙي کي سرڪاري حفاظت
هيٺ قديم آثار ڪيو ويو. پر ۱۹۲۲ کان پوءِ ئي کوٽائيءَ جو ڪم زور
شور سان شروع ٿيو، جنهن مان پارت جي پهرين ۽ اوچي سڀيتا جو
پرڪاش ٿيو، انهيءَ تهذيب کي ڄاڻڻ سڃاڻڻ هرڪنهن هندواسي
جو فرض آهي.

موهن جو دڙو، پنهنجي اوج وقت سنڌوءَ جي ڪنڌي تي
پڌل هو. شهر ميلن ۾ اَڏيل هو ۽ وري اهڙي سول تي پينل هو
جو وسيل ۽ آباد رهي ۽ منجهس رهندڙ آدم هميشه سکيو ۽ ستابو.
موهن جي دڙي جي، سنڌس موجي جيون جي لحظي ۾، پنج
هزار ورهيه اڳ، ڪريٽ، مصر، عراق ۽ اوير وارن ڏورانهن ڏيهن
سان لڏه وچڙ ۽ واپاري ناتا ۽ گهاٽا سڀيڪ سنبنڌ هئا؛ جن جي زور
تي ئي هند جي سڀيتڪ پراچينتا پيهاري ويٺي آهي. موهن جي
دڙي جو پهريون ئي دورو ختم ڪرڻ سان جا خاص ڳالهه دل تي
چهٽيو پوي، سا اِها ته ماڻهن حياتيءَ جو مزو ماڻڻ انهيءَ ڪهني
زماني ۾ سکي چڪا هئا. سکي جيوت جو پورو پربند ته ڪو
ڪانئن ڇڻ سکي. دنيوي ڪرتبن جي هر ڪرت کان هو پليءَ پيت
واقف ٿي چڪا هئا. ذوق شوق سان ڏيهن نباهڻ جي هو طرز
ٽاڻي چڪا هئا. سندن رهڻ جا ماڳ هوادار ۽ ڪشادا، رهندڙ
رتا تي اَڏيل هئا، جن ۾ هاڻوڪي زماني جا سک سهنج گهڻي ڀاڳي

سڀ منتشر ڪيا ويا هئا. گهر ۽ جايون پڪسريون، منجهن ڪمرا ۽ ڪوٺيون اڱڻ چوگرد سوڌيءَ رٿ پوري ڊگهه ۾ ٺهيل، پاڻيءَ جي آمد ۽ گند جي نيڪال لاءِ زير زمين آبيون، وغيره، سڀ حاضر هيون، جن گهر جا پاڻي نه اهڙي وقت نبيري سگهن. نه فقط گهر ڪنهن مقرر مقدار تي ٺهيل هئا، پر سارو شهر ڪنهن اهڙي سمجهوَ رٿا تي ٺهيل هو، جو هند جا هاڻوڪا شهر انکي ڏسي وشڪ کائين. شهر سڌن ۽ ڪشادن رستن سان جهنجهو ۽ جاءِ بيو آهي جن جي پاسن تي سڌائيءَ ۾ عمارتون اڏيون ويون آهن. رستا اُتر کان ڏکڻ ۽ اوڀر کان اولهه ڏي، لڳندڙ هوائن جي طرفن جي مد نظر ڏهن تا، جنهڪري شهر جو واءُ منڊل هر وقت صاف رهندو هوندو. پاڻيءَ جو به پورو بندوبست رکيل هو. شاهوڪارن کي پنهنجي گهرن ۾ کوه کٽايل هوندا هئا جن جو فالدو نه ڪنهن اهنج جي پاڙيسري به وٺي سگهندا هئا. تنهن هوندي به عام ماڻهن جي سهنج لاءِ مقرر هنڌن تي کوهون کوٽايل هيون، جن لاڳيتو وارن جي وسرام لاءِ سنج نيهارايل هئا. شهر کي گند جي نيڪال لاءِ به پورو پربند هو. زير زمين ناليون جو سرشتو جو موهن جي دڙي لو اهي سو پنڇم جي اوڻوهين صديءَ لوڻي بهترين سرشتي کي نه شيهه ڏيو وجي. هر گهر ۽ گهٽيءَ هيٺ آبيون کٽايل هيون؛ جن جي وقت سر صفائيءَ جو نه بندوبست رکيل هو ۽ مقرر جاين تي گند-دان رکيل هئا. جن ذريعي شهر جي غليظائيءَ جو بنا هٽڪ نيڪال ٿيندو هو؛ جيئن شهر جي صحت هميشه سڌريل-نيڪ-رهي. جيتوڻيڪ شهر جو انتظام سخت هو؛ تہ نه ماڻهن پرمتطمن ۽ سندن ڪارگذاري پي مان ماڻهن جي "شهري شناخت" جي

ڄاڻ پوي ٿي جا اسانکي به البت لڳاتار ٿي ڪري، سنڌوءَ جي واديءَ ۾ پنجاهه صديون اڳ ماڻهو سکيا ستابا، سکين اُجهن ۾ رهندڙ، جيوت جي موج مستي ماڻڻ ۾ مشغول هئا.

انهيءَ موج مستيءَ جي پروڙ ماڻهن جي هار سينگار ۽ ٺاهه ٺوهه مان پڪيءَ ريت پوي ٿي. انهيءَ زماني ۾ ڏوتين، شالن ۽ ساڙهين اوڍڻ جو رواج هو، جن تي نُور نچويل ڀرت ڀريل هوندا هئا. ماڻهن ۾ ڳهڻ ڳٺن ورتائڻ جو خاص شوق هو. وچتر وستوئن مان جوڙيل هٿ آيل مٽيا ڏيکارين ٿا ته شاهوڪار توڙي غريب سڀ زيور ضرور واپرائيندا هئا. هٿ آيل ڳهڻا نه فقط سونهن ۾ سرس آهن پر منجهائن ٺاهيندڙن جي ڪاريگري ۽ جهالو لياقت ڪافي ظاهر ٿي ٿئي. تنهنڪانسواءِ انهيءَ زماني ۾ ماڻهن ۾ تيل قليل، سينڌ سرما ۽ ڳل ڦل ڪم آڻڻ جو شونق به چٽيءَ طرح نظر ٿو اچي.

سکيءَ جيوت واسطي ڪجهه سمر گهرجي، جنهن جي پورائيءَ لاءِ ڀڻ ڀارت جي ماڻهن پنج هزار ورهيه اڳ خاطرخواهه طرز اختيار ڪئي هئي. خوش آجيوڪا خاطر هندي ڀاين پاڻ چڱو پتوڙي اُهي هنر ۽ ڪاريگريون اڏيون، جي بنا شڪ شبهه جي سنڌن دل گهُري اُدرپورنا لاءِ ڪارگر ٿيون. ڪيتي بنيءَ جي ڪرت ۾ ماڻهو پڙ ٿي چڪا هئا ۽ تنهنڪانسواءِ ڪپڙي ناهڻ، زيور جڙڻ، ٺامي ۽ ڀين ڏاتن مان شيون جوڙڻ، تور جا وٽ بنائڻ، ڏاتا مٽڪا منبڻ، ٺڪر جا ٿانو ٺاهڻ، ڏاتو سوڌڻ ۽ ساڌڻ ۽ ڀين وچتر واهن ۽ دستڪارين ۾ ماڻهو جوڳي مهارت حاصل ڪري چڪا هئا، جنهن ڪري وٽن سنڌن گهرج ڪان گهٽيون وڌيڪ وستو ميسر هيون، جن ذريعي هو ٻاهرين ڏيساورن سان وڻج واپار ڪري سٺيا ساوا ٿيا. وڻجارن مان ماڻهن کي نه فقط واپاري فائدي جو فيض هو، پر اُن مان خيالن، هنرن ۽ رسمن جي مٽاسٽا سبب سيٽڪ سک پڻ ڪجهه هو. تنهنڪان سواءِ طب جو به ماڻهن کي مهاورو هو، جنهنڪري بيماري بريءَ ۾ پنهنجو بچاءُ ڪري ٿي سگهيا.

پر انهيءَ مان اهو انومان ڪڍڻ ته ڀارت جا رهواسي رڳو وگيان ۽ واپار ۾ رڌا رهيا ۽ گيان ڏي حوصلو ڪين ڏنائون سو اڻواجب ۽ اڻ سهائيندڙ ٿيندو. حقيقت ۾ هن دنيا ۾ سکي رهڻ لاءِ سخت پاڻ پتوڙڻو هو ته جي ان الاهون ته ته، گهٽ ۾ گهٽ اولڙي ته ضرور هجي. موت جي قيدي جي قولهه ۾ ڪوشش ورتي هئي. آتما ۽ پرم آتما، ايشور ۽ انسان جي سنبنڌ کي سمجهڻ لاءِ پارلواسين ڪافي جاکوڙ ڪئي. هو انهيءَ راهه تي پيڙل هئا ته سرشٽيءَ جو ڪرتا هڪ ئي آهي جنهن جي اُستتي ڪرڻ گهرجي. انهيءَ ايشور-وستو کي پارلواسين شو مهراج جو جامو پهرايو، جنهن سبب ئي موهن جي دڙي مان ڪيترا اهڙيون مهرون هٿ آيون آهن، جن ۾ شو مهراج جهڙو ديوتا اُڪريل آهي. ترسٽ ۾ تواچي ته ان ويل لوڪ جو سڳو واهپو هو. ماڻهن جو پيءُ دنيا ۾ پڪو وشواس هو. هو ڪي قدر ڀرمي وهمي پڻ هئا.

نوري ۾ جنجي ته اسانجي پراچين سڀيتا ماڻهن اڳيان جيون جو هڪ اوچ آدرش رکيو، جنهن ۾ دنيوي دولت شوڪت جو مدار آتمڪ موج مستيءَ سان گهرو رل ڄهل مِل هو. موج ۽ سهڻي جو مدار محنت تي منحصر ڪيو ويو هو ۽ آتمڪ آدر پورنا لاءِ ڪوشش، پيت پالڻ ۽ دنيوي دل پهلائڻ جهڙي ئي لازم ۽ ضروري سمجهي ويئي. سمجهي ويئي هئي. دنيوي سک ۽ آتمڪ سرگس ۽ سمبدائي پيٺر ڪري نهارڻون ويون جنهن ڪري انهيءَ ويل جيوت جيئڻ يا گهارڻ لائق هئي. ماڻهن ۾ فرض شناسيءَ جو انگ گهر ڪري چڪو هو، جنهن ملڪ جي امن جي پليرائي اوڀهي پهي چڪي هئي ۽ ڌارمڪ اوڄهه اپهائن لائون، جنهن سبب سنڌو جي وسيع واديءَ ۾ جيوت مرڪي رهي هئي.

١٩. مومل راڻي ناٽڪ جو پهريون پاڱو

[پروفيسر رام پنجواڻي]

[همير سومرو ۽ سندس ٽي ڪن وزير ڏونر پٺيءَ، سيهرو ڌماچاڻي ۽ راڻو ميندرو هڪ بيابان مان پيا لنگهن. اُڃايل آهن.]

همير- ڪٿي رهيو اسانجو اُمرڪوٽ ۽ ڪٿي رهيو هي بيابان. راجا نند جي حڪمرانيءَ ۾ اچي نڪتا آهيون. وڪ ڪٺو ته هلي هن ويساهيءَ ۾ پهچون. پياس به پياس لڳي آهي.

راڻو- نيڪ آهي اَن داتا. ڏينهن به تپي ويو آهي. هلو ته هلي ڪجهه ساهي پٽيون.

[هلڻ جي ڪنٿا ته هڪ سوامي تو منهن ۾ گڏجين. سندس بت ڀڀوت سان ڀريل آهي. ڪلهن تي سائي شال اٿس، ڳچيءَ ۾ سوني مالها ۽ مٿي تي مُڪٽ. منهن ۾ جوت اٿس ۽ اکين مان اُلا پيا نڪرنس. ڳائيندو پيو اچي. چارئي يار سندس سچ ورنو روپ ڏسي دهلجي تا وڃن.]

همير- يوگي مهراج! نمسڪار.

سوامي- جيءُ ڪلياڻ.

همير- اينتريءَ آه زاريءَ جو ڪارڻ؟ اينتري پريشانيءَ جو سبب؟ توهانجو نالو؟ توهانجو مڪان؟

سوامي- نالو منهنجو ڪي به ڪينهي آهيان گمنام مان؛ در بدر ڦرندو وتان ڪهڙو ٻڌايان گام مان؟

همير- بيابان ۾ در بدر جون ٺوڪرون کائڻ، ديهن هنجون هارڻ ۽ ڳوڙها ڳاڙڻ، ڪنهن معنيٰ ڪانسواءِ ته ڪي نه ٿا سگهن. ٻڌايو ڪجهه ته ٻڌايو.

سوامي- ٻڌو، ڪن کولي، ”آيس لڏاڻي ڪان عاقلا سارا اسباب. آئون نهگو هوس نواب، پر ڪاڪ ماري ڪيس ڪاٻڙي.“

همير- مون نه سمجهيو مهراج.

سوامي- منهنجا حاڪم ڪو وقت هو ته مان به هڪ دولتمند سوداگر

هوس. مومل راجڪماريءَ جي سولهن جي ساراهه ٻڌي ان کي پنهنجي وس ۾ آڻڻ لاءِ پنهنجو سمورو ڌن ۽ گهڻائي داس چاڪر سانا ڪري اچي ڪاڪ تائين پهتس. مون هرڪا ڪوشش ڪئي پر مومل جي محل تائين پهچي نه سگهيس. مان سڀ ڪجهه ڪوهي ويٺس ۽ هاڻي مومل جي يادگيريءَ کانسواءِ مون وٽ ڪا به دولت ڪانه رهي آهي.

همير- پر اها مومل ڪير آهي؟

سوامي- مومل! مومل سوڍا جي جيئري جاڳندي پتلي!! راجا ننڌ جي من موهڻي لياڻي!!!

ڳجر ڪي ڳچيل جون ٽارن ۾ ٽمرون،
هٽي حاڪمن کي زور پرٽون زٻرون،
ڪاڪ ڪنڌي ڪبرون، پسو پرڏيهي جون.

همير- مومل تي ايا ڪيهن سوڍ ڪاڏ پالي آهي؟

سوامي- مومل تي سوڍ پاڻو مشڪل آهي.

مومل ماري مير، آهيڙين کي آڪري
سوڍيءَ گهڻا سڪايا پرڻتا پدمڻ پير،
هٽي ان کي ڪير، مٽيو جس مٺن ۾.

[سامي پنهنجي مستيءَ ۾ ڪئين ٻانهن کي جلدي اٿي ٿو وڃي.]

همير- پر پر پر السان ڪيڏي پاڳل ٿئي ٿو وڃي! مومل ۾ ڪهڙي مٺيا آهي، جنهنجي مزاج ۾ اهڙا ماڻهي مرد ماندا ٿيا آهن؟

واٽو- قبلا! منهنجي وينتي آهي ته اسان ڪاڪ طرف ڪاهي هلون ۽ هلي قسمت آزمائي ڪريون.

همير- هان، هلڻ ضرور هلجي.

[illegible] ست ڏينهن ۾ مومل کي هٿ ڪجي.

. سواميءَ جو آواز پيو اچي]۰

هلو هلو ڪاڪ ترڙين، جتي ليهن اُچل
نه ڪا جهل نه پل، سيڪوپسي پرينءَ کي.

مومل جو محل

[مومل هار سينگار پيئي ڪري ۽ چپن ۾ راڳ جي تڪ
۾ پيئي آلاپي.]

ناتر- (اندر اچي) راجڪماري!

مومل- ناتر!

ناتر- امرڪوٽ جي طرف کان چار سردار پنهنجي قسمت آزمائڻ
لاءِ اچي پهتا آهن. سڀ جوان ۽ سندر آهن؛ پر سيني کان
انڊو جهنڪي راڻو ڪري ٿا چون سو ته بس......ڇا چوان!
هڪ دفعو ته ڪيس ڏسو!!

مومل- اڄ تون ڳالهيون کهڙيون ٿي ڪرين؟ جيڪڏهين هو
سچ پچ بهادر ۽ سياڻو آهي ته ڪوشش ڪري هن طلسم جي
منجهام مان نڪري اچي منهنجيءَ ماڙيءَ تائين پهچي ۽ مون
کي پنهنجو ڪري. پر جي هو ٻين وانگر مورک ۽ ڪانئر
آهي ته مري جان ڏئي. مان سندس دولت ٻـه پنهنجي
پتاجيءَ جي خزاني ۾ جمع ڪرائي ڇڏينديس. وچ، انهن
ڇٽني کي ڪاڏي ۾ زهر ملائي ڏي.

ناتر- اِهو ته مون پهرين ئي دستور موجب ڪيو، پر راڻو سياڻو آهي،
تڏهين ته مان چوانتي هن کي آزمائڻ فضول آهي.

مومل- ڇو، ڇا ٿيو؟

ناتر- مون ڪين ڪاڏي ۾ زهر ملائي ڏنو. سڀ ڪاڻ ٿي
راڻي هڪل ڪري کين روڪيو. هڪ گره ڪتي
ڦٽو ڪيائين. ڪتو ڪيڪڙات ڪري اُتي
ويو. سردار همير سومرو ته پلو ڇنڊي اُتي
لڳو "هلو ته هلون. هن خوبصورت بلا مان
نه آهي."

ٿ

مومل- پوءِ؟

نائڪ- تنهنجي هن راڻي ورائي ڏني، ”ڀلا! ٻڌايئين جو ڪرڻ آهي پوندي ورڻ، جڳائي ته ماڻهو ٿي ميدان ۾ لهي پوڻ.“ راجڪماري منهنجي مرضي آهي ته مان هنڪي محل جو رستو ڏيکاريان. هو نوجوان آهي، سندر آهي، هوشيار آهي.

مومل- سچ چوندي چوڻ ته توڻ سندس ٻولي جي جاءِ ۾ اڙجي ويٺي آهين؟

نائڪ- ته ته راجڪماري ۾.........

مومل- هو مون لاءِ آيو آهي ڪين تولاءِ؟ هيترو نڪسانت سٺي [illegible] آڻ مجان ته دنيا ته کلندي؟ ڪيس پنهنڙ جال ۾ ڦاساءِ. جي آئان نڪري آيو ته مان سندس داسي ٿي گذاريندس.

[illegible]- جڳا راجڪماريءَ جي مرضي.

[illegible] جي لندي اُڇلون پيئي ماري. ويجهو شمر گهگهوڙ [illegible] آهي. پاس ڪان نانگن جا ڪنڪ ٻيا ڏسڻ ۾ اچن. [illegible] آهي. جنهن جو ڪڙڪو پيو پوي. نهايت [illegible] آهي. نائڪ راڻو اچي ٿاءِ. راڻي جي هٿ ۾ تلوار [illegible] شاوڏسي دم ڏهلجي تو وڃي. نائڪ اڳيان [illegible] هلندي، نائڪ گوهي ڏيئي گم ٿي وڃي ٿي. [illegible] ٿو وڃي؟

[illegible] نيڪ پيا ٻڌجن.) ايشور مدد! [illegible] طلوپ سان مقابلو توڪري. [illegible] جي برڪ للاسوياري تواجلائي. [illegible] ٿي وڃي. واڙو ٿي ڏو [illegible] مدد!!! پاڻي ناهي،

شيشو آهي. (هڪ شير سان لڙي ٿو. شير ڪري ٿو ته اڳر
انگ اُلر ڪري ٿو اچيس. ان سان به مقابلو ڪري اُن کي
ماري ٿو. طلسم ٽڪر ٽڪر ٿي وڃي ٿو. نانگ، شينهن
وغيره سڀ گم ٿي وڃن ٿا. ندي به گم ٿي وڃي ٿي. پٽ
ڦاٽي ٿي. پنيان مومل جي ماڙي ٿي نظر اچي. بالاخاني
۾ مومل ويٺي آهي. راڻو اڳتي وڌي ٿو.)

مومل -- (واڪو ڪري) اڳتي قدم نه وڌاءِ.
راڻو- (بيپرواهيءَ سان) بيشڪ مصيبت جو مينهن وساءِ.
مومل - ناحق پنهنجي جان نه گنواءِ.
راڻو- پلي ڦهري ڪمان مان زهري تير چلاءِ.
مومل - منهنجي محل تائين پهچڻ دشوار آهي.
راڻو- مالڪ مددگار آهي ته بيڙو پار آهي.
مومل - ويجهو ايندين ته پرزا پرزا ٿي ويندين.
راڻو- هڪ سورمي کي پنهنجيءَ زندگيءَ کان وڌيڪ عزت
پياري آهي.
(راڻو ڪاهيندو ٿو وڃي. مومل نهايت قرب ۽ ادب سان اچي ٿي
ملييس).

مومل -- جهڙو ٻڌم، تهڙو ڏٺم.
راڻو- ڪهڙي نه سندر! ڪهڙي نه سوڀياوان !!
مومل- ڪهڙو نه بهادر! ڪهڙو نه ٻهلوان !!
راڻو- اڃا به ڪا آزمائش آهي؟
مومل - هاڻ ڪهڙي آزمائش ٿي ٿي سگهي؟

[ٻن طرفن کان ٻه ساهيڙيون گلن جا هار کڻي لڇنديون جهمنديون
ٿيون اچن. متان هڪ جهُولو ٿو لهي. مومل ۽ راڻو جهولي تي تا
وهن. هڪ داسي مومل کي ۽ ٻي داسي راڻي کي هار هٿن ۾
ٿي ڏئي. هڪ ٻئي کي هار ٿا پائين. هڪ ساهيڙي چوٿار تي

هڪ مدرڪيمه کي ٿالي. مون سامهون ناچ ليون ڪن، ۽ ناچ ڪان پوءِ سامهون وڃي ليون. ۽ پوءِ باغ ۾ اڪيلا نا ليون. مومل سوچ ۾ آهي.]

راڻو- ڪهڙي سوچ ۾ آهين پياري؟ ايا ٻه ڪا مصيبت اچي آهي؟

مومل- نه نه منهنجا ناٿ! ڪڏهن ڪڏهن ۾ ماليا باغ کاڻو ڪهڙي استري ٻنهي هڪ سان ٻنهجي سهاڳ جهڙا سعيا ڪندي؟ مون وڌي سوچيو ته تو ٿان ڪي محل ناڳن پهچڻ جو رستو ڪيئن مليو.

راڻو- بلبل کي باغ جي واٽ ڪير ٿو ڏيکاري؟ پروانې کي شمع کي جلي مرڻ جي راهه ڪير ٿو سيکاري؟ هي سڀ پريم جي مهما آهي! تولي مولکي محل جو رستو ڏيکاريو. ليهنجي پريم مولکي پريم جو سبق سيکاريو.

مومل- اج مان آلله پر آهيان. اج منهنجي دنيائي بدلجي وئي آهي. پريم جي پرڪاش ۾ اج مون کي هرڪا چيز چهچهه ڪندي نظر لي اچي.

راڻو- سچ!

(ٻئي پريمي گلشني پريم جو گيت ڳائين ٿا.)

---

٣٠. خوشي يا سچو سک

(ڊاڪٽر هرومل اسرداس)

خوشي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ انسان جي طبيعت جي تقاضا آهي، پر ڪم نصيبن اسين خوشي اُتي ٿا ڳولهيون جتي اُها هجڻ ناممڪن آهي. اُجايل مرڪون والنگر، واريءَ جي چمڪندڙ ڍيرن کي درياهه جون لهرون سمجهي ڏُورون ڪناري کي پڪڙڻ ۽ پنهنجي پياس اُجهائڻ لاءِ ٽڪا ڇال ماريندا، مگر ڪيتريءَ ڏک ڏوڙ ۽ سخت ٿاڪوڙ کان پوءِ پتو ٿو پوي ته منهنجي پلبان هيڏو سرگردان ۽ پريشان ا ته وڃ ٿئي، هڪ اکين جو دوکو.

سک جي چاهنا سياوڪ ۽ هر جيوَ جي نس نس ۾ سمايل آهي. اها چاهنا آهي ساريرڪ بندڻن کان پاڻ ڇڏائي، آڪاش روُپي آنند پراپت ڪرڻ جي. اها اسانجي آتما روُپي پکيءَ جي اُڪير آهي، جنهنجي وسيلي هوُ مايا جار مان پاڻ ڇڏائڻ ۽ پنهنجي وڃايل آزادي هٿ ڪرڻ لاءِ پرَ تو هڻي.

خوشي هڪ ذاتي چيز آهي، جنهنجو وجود، باش و بود، دل تي منحصر آهي. باهرين دنيا جي شين ۾، پنهنجي سر، خوشيءَ جي رتي ئي موجود ڪانهي. ضرورت، چاهه ڪي چست ۽ انسان کي اُنجي حاصل ڪرڻ لاءِ آمادو ڪندي آهي. جيستائين گهرايل شيءِ نه ملي آهي تيستائين اندر ۾ آنند مانڊ جاري رهندي آهي. اِها محسوس ڪرڻ جي طاقت، هر جيو جو حصو آهي.

ڪيترا ماڻهو سمجهندا آهن ته خواهش يا ضرورت پوري ٿيڻ سان ئي شادماني حاصل ٿي ٿئي؛ مگر اِها سندن ڪوتاه نظري آهي. اهڙن وقتن تي برابر اسانجي من ۾ هڪ قسم جي وڻندڙ لهر لڳندي آهي، پر اُها سچي سک جي لهر نه ٿي ٿئي ۽ آشا پوري ٿيڻ کان ٿوروئي عرصو پوءِ غائب ٿيو وڃي. اِن قسم جي هڪ منظر کي آڏو رکي سنڌ جي سونهاري شاعر، شاهه عبداللطيف فرمايو هو:

”ڏوريان ڏوريان م لهان، شالِ م ملان هوت،
لڳ، اندر جا .لوڇ، متان ملڻ سان ماٺي ٿئي.“

اهڙيءَ وڻندڙ لهر کي لذت سڏي سگهون ٿا. اِها لذت آهي خشخاش جي گل وانگر ٿڙيل، پر هٿ لائيندس ئي ڪين نه سندس جوين ڇڻيو پوي. درياهه ۾ برف جي چپ مثل پل ساعت چمڪي پوءِ ڳريو وڃي.

خوشي سچ پچ ته من جي اُها اوستا آهي جا منش کي نه

فقط دنيا ۾ اُن جي موجودگيءَ بدارڻ کان ترالو ٿي رکي، پر خود
حاجتمالن ۾ ڪاملن کي به ڪلاطلي ڏيارو ڀڄڻي. جنهن واسطي
لائب به لائب آهي ته هاڄي به لائب. دنيا جو وڏي مروڏو ۽ لولو
يا قسمت جو قهري، جيڪو به اُن جي استونا کي لوڏي نه ٿو سگهي.
مگر اِن واسطي مجالما گولر نه جيڙيءَ لرواڻ درشنيءَ جي درڪار
آهي. دنيا ۾ اهولي شخص خوش گذاري ٿو جو اُن کي جهن پهگر
حالي، جل ۾ رهندڙ ڪنول گل وانگر، جنهن کي سندس آس پاس
وهي وابري رهيو آهي، اُلکان الڳ ڪي ترالو رکي، باڳ ۾ ڀورو ۽
ااڳ لسي قائو رهي، آڪاش ۾ رهندڙ ديوتائن جيان سنسار جي
... جل جا نل نل ٿرلڊڙ ۾ عجب لتارا پسي ٿو، ۽ اُنهن ۾ ياڳ
... .

---

٣١. سدت تڪارام
[شري امرؤ وشنول هنگوراڻي]

... لي لسوهه ڀالرا ڪرڻ جا ڪوڏيا آهيون. هردوار
... ياڳي دوارڪا ويندا آهيون، سوين لکليئون سهي
... ويندا آهيون، ۽ اسان مان ڪي جوري ٻنڌڙ لسوهه
... دا. اُمرتسر جي سولي دربار ۽ ان جي چوڌاري
... آهي. ٻنڌڙ جو مندر ٿسي اُمرتسر جي دربار
... الدر مندر ۾ ٻڪوان وِلل جي مورتي آهي.
... جوڙندا آهن. واوبا وشنوءَ جو اوتار آهي، ۽
... ح ڪندا آهن، جيڪي اسين وشنوءَ جي
... سون سوين برنهي ٽيرٿ يار جلدي اچي مندر ۾
... آهي. سلبون سندر ٿرالون ٻيون ليکن. سندن
... جو ٻياڄهه وڄالي اچن ۽ ڳالهين له ٻڌلڙن جي
... سوين وِدنا جا سنسد لنا آهن، ۽ تڪارام جو

نالو اڄ تائين به سڀ ڪنهن جي وات ۾ آهي. تڪارام جي ڀيءَ
پولاپا کي اولاد ڪي ڪونه ٿيندو هو. گهڻيئي ڏر پينياڻين، مڃ
نيڪيائين پوءِ آخر پرنڌڙ ويو. ونوبا خوش ٿي چيس، پولاپا تون
هڪڙو پٽ تو گهرين، توکي ٻي پٽ ٿيندا. جلدي سندس استري
ڪنگيءَ کي ڪڪو ڄائو جنهنجو نالو رکيائون شواجي. ٻه ڄڻهين
ٻيو گرڀ ٿيس ته ڪنگيءَ جي منهن ۾ آڪاشي جوت پيئي
پرندي هئي. هڪ رات رڪمڻيءَ ونوبا جي استريءَ کيس درشن
ڏيئي چيو ”توکي اسان جو پيارو ڀڳت پٽ ٿي ايندو. سندس نالو
رکج تڪارام.“ تڪارام کي ونوبا جي چوڻ موجب ٻيو پاءُ ٻه
ڄائو جنهنجو نالو رکيائون ڪنيو.

ٻيئي پائر پريمي هئا. هميشه سائينءَ جا پيا گيت ڳائيندا
هئا. پولاپا تڪارام جو پتا ته ٻڍو هو سو جلدي سرڳواس ٿي
ويو. سندس وڏو پاءُ سوپي ته هو ويراڳي، تنهن اڇي چيو اندي
پاءُ کي بابا وڻج واپار مان ته اسين ڄاڻونئي ڪين. مان ته وڃان
تو تيرٿ ياترا ڪي، گهر ٻار ٻرتو توکي.

ٻيا سنت چون ته زال آهي ماڪيءَ جي مک سو ڏاڍيءَ جي
ڳولائوءَ کي ڪانئس پاسو ڪرڻ گهرجي. پر تڪارام کي ٻه زالون
هيون. سڪ پائي ڪونه ٻرڏيو هو، پر ٻئي پڙيس مڙهيون هيس.
هڪڙي هئي رڪ مايا ته ٻي آولي. تڪارام وڻج واپار ڪندو
هو. جي نفعو ڪندو هو ته اهو پيسو سنتن جي شيوا ۾ صرف
ڪندو هو يا ته تيرٿ ياترا ڪرڻ ويندو هو. سڄو ڏينهن سندس
مک مان ”هري هري گووند“ جي ڌني ٻڌڻ ۾ ايندي هئي. آوليءَ
کي اها ڳالهه نه وڻندي هئي ته سندس پتي نوڙهن نگن ساڌن
پنيان ڌن لٽي. وري هريءَ جو نالو ته کيس ڏنگيندو هو. پوءِ
ته اڇي مڙس کي بدشد ڳالهائيندي هئي. گهڻو مٿو مار پائيندس ته
انهيءَ هريءَ جي پڄڻ ته اسانجا بڇڙا حال ڪيا آهن. اُٿ، اُٿي
ڪا ڪرت ڪر. پر تڪارام پڄهڄيءَ ۾ پورو هو.

هڪڙي سال سنڌس ڳوٺ ۾ ڏڪار اچي مٿهن ڪيو. ويچارا واپاري لڏي لڏي ويا. سو ساٿ تاهي هليا پرديس وڃي واپار ڪرڻ. تڪارام نه پنهنجي ڊوڪر هٿ ڪري، چار پورا پراڻي پنهنجي سائين سان هلبو نيا واپاري له اڄاڻي پراڻي پيچار ڪرڻ ۽ ڪوڙن قصن ۾ وقت ڪاٽڻ لڳا. پر تڪارام کي نه سائين جي ايمهن جي ميچ لڳل هئي، سو هريءَ جي نالي جي ڏلي لائي ڏيندو هو. ٻين واپارين کي اهڙيون ڳالهيون وڻن جو ٿيون؟ سي ڇٽي تي چوڻ لڳس ته الهيءَ هريءَ ته ڏهڙا حال ڪيا آهيئي. شڪ نه آهي ته تو ڏساسول جي سنگ ۾ اسان کي له ڪا ڪوٺ ٻوي. سو آڌيءَ راته اوندهه ۾، تڪارام کي اڪيلو ڇڏي ڀاڻ هلندا ويا. رعد جي رڙ پئي رڙڪو ڪيو، وچ ڪاري ٽانگ والگر جيئي تي ڪئي، مينهن نه اٿن تي پيو جڃا ته برڪ جو سمو اچي پهتو هو. تڪارام کي ڪو هو سنگتي اڪو هوس سائي ۽ سو اچي شسدر ٿيو. ٽي ڏينهن ته ڇوڙاني پيئي ويس، ٻاقي وڃي هڪڙو پهچو. اڃان ۾ ٽي قدم مس ڪنائين ته اونده ۾ ڏٺي سوڏو هڪڙي تلاءُ ۾ ڪري پيو. اٿي درد مان دانهن ڪري چيائين ته منا گوولد هن مهل نه ديا جي درشٽي ڪاڻ ڪندين! مون غريب وٽ ٻيو ڇا آهي؟ گهر زال ته الائي ڪهڙو وٽل وهائيندي! گوولد ديال آهي جو ساڻي اچي نٽي تو سر ۾. گهوار حو روپ ڌاري اچي ڏڳ، لالائينس. الدو ۾ ٻيو چوي: ”هيءَ ڪير سائين لوڪ آهي.“ جيئن هليءَ جو چمڪو ٿيو ته ڏٺائين هيءَ له ساڪيات نارائڻ آهي. هڪ هٿ ۾ انس سدرشن چڪر له ٻئي هٿ ۾ انس شنڪ. پس ارچتو وات مان رڙ نڪري ويس ”گوولد پاڻ“ ۽ ٻي گوولد ڪجهه جواب نه ڏنس. رستي تي پرپور لڏي ٿي وهي.

هئي مڪڙي نڪو هوُ ملاح. گهوار سدرشن چڪر پاڻيءَ تي الهيءَ تي تڪارام ۽ سنڌس ڏڳو وڃي رهيا ٻڪڊم اچي

پار پهنا. اجا سج ڪبي ڪدي ته ڳدوار ۽ گم ٿي ويو. باقي ٻچيل
مال ھڪڙي ڳوٺ ۾ وڪڻي گهر ڏاهن ويو. جيڪي ڪمائي آيو
هو سو زال جي اڳيان اچي رکيائين. جوٽس پيسا ڏسي
چيس ”ماڻيا سچا سڪنا آلدو ڇا اٿيئي؟“ تڪارام گووند جا گڻ
ڳائي سچي پيراٿي ڳالھه ڪري ٻڌايس. آولي۽ رڙ ڪري چيو ته
الهي۽ گووند ته اسان جو جهڳو جهڙ ڪيو آهي.

جيئن ڏينهن ويا ٿي گذرندا تيئن تڪارام جي حالت سڌيير
تيبدي ٿي ويئي. سو ساون مرچن جي ڳوڻ پراڻي هليو ھڪڙي
ڳوٺ ڏاهڻ وڪڻڻ. ھڪڙي مندر جي اڳيان، وڻ جي ٿڏي۽ ڇانو
هينان ويهي مرچ وڪڻڻ لڳو. ڀڳت ڇا ڄاڻي واپار جي ريڙه
پيڙه مان. ڀڪائي ڪرڻ مؤر نه سکيو هو. پڇس ته ادا مرچن
جو ڪهڙو اگهه آهي؟ چي ڏاڍا سستا آهن، جيترا وٺنو اوترا ڪڻي
وڃو ۽ پوء جيڪو اگهه ھجيو سو ڪري ڏجو. ماڻهن ڪي لڳي
ويئي ساڄي. ھمن ڪي ته ھڪڙو مٽ جو موڙهو ڳنيد جو ڳوڙهو
ڪپندو هو. ڪن اڌ پيسا ڏنس، ته ڪن ااالي ماڻ، ته ڪي وري
اٿين ٿي سمجهائي ڪڻي هلڻ لڳا. ۾ تڪارام جي پاڻي آلند هو.
بس ٿوري وقت ۾ سچي مرچن جي پاٻري خلاص ٿي ويئي.
تڪارام ليکي ڏاپو جلد ڪر وڪر وڃيو اٿم.

ڀڳت وچل پريو ڪاڻي ٿو ڀڳتن جي هاڃي سهي؟ سو
تڪارام جي نوڪر جو روپ ڌاري سيٺي ماڻهن جو در ڪڙڪائي
حساب ڀڪتو ڪيائين. ۽ ھڪڙو نتر چوي ”ڇريو تيو آهين، مون
تڪارام جي مرچن کي هٿ ۽ ڪوڙ لاتو آهي.“ پر اڳيان پريؤ ۽
مڇڏ هو. سو پنهي ڏاڍي ڏالدل لائي ڏني. اوڙي پاڙي جا ماڻهو
اچي مڙيا. سيٺي اڪراء ٿي فيصلو ڪيو ته پيلي تڪارام سان ڪيو
۽ ڦهر اٿن. سو هن کي ڦٽ ڀڄو ۽ ڪيائون ۽ پيسا وٺي تڪارام
جي نوڪر کي ڏنائون. پريو تڪارام کي انسڪار ڪري چيو:

”سائين مُرچن جي اهڙي ڦر چو لائي هيؤ. اڃا باقي ٿانا مڙئي چولڊي ولي آيو آهيان.“ تڪارام مٿي پاپوه سان پڇيس ته پيارا لوڪ ڪير آهين؟ پربوء جنو ته مان آهيان چوڙري. تڪارام جان ڏسي ته هيء ته سائيو مرلي ٻجائڻ وارو ڪرشن ڪنهيو پاڻ آهي. اجا ائين منٿ چيائين: ”مهنجا پربو“ ته ڪرشن مهراج اتر ڌيان ٿي ويو.

تڪارام هي استريء آولي ته سؤ رپيا هڪڙي ساهوڪار کان وٺي مڙس کي ڏنا ته وڃي واپار ڪر. تڪارام ٽڙ هي ڳاڌي پرائي ٿئي شهر ۾ وڪڻڻ ويو. ڇگو سودو نه پيو هٿ لڳس. سڀ ڳڙ ٢٥٠ رپيه وڪڻي واپس موٽيو. رستي تي هڪڙو غريب برهمڻ ڏٺائين جو پيي رهندو هو. برهمڻ سندس مٿين ۾ ڌيا ڏسي جيس ته سائين جي مالي تي ڪجهه ڏيندو. پاڻ جاء جڳهه مري، ڪوڙي لهمت ڏري قاضيء وٽ ويا. قاضيء منٿ ويسهه ڪري، مون لي لي سو رپيا ڏند وڌو آهي. پنجاه رپيا پيي هٿ ڪ انر باقي ايائي سؤ ڪين.

تڪارام چيو، ليلي مولڪي ته ابائي سؤ هڙ ۾ آهن. شڪ ته آهي برهوء لوڪي مون ڦالهن موڪليو آهي. سو سڀ پسا ڪري ... ڏنائين. اهو رستي لي خال ڪندو آيو ته آولي ... ”هيندي. اهو ڏيئن هي بات چيا ڪمو جو سائڻي ... جنهن کان آولي ۾ سؤ روپيا ورتا هئا، وڃي ادائي ... چيائينس ته باقي ٿانا آوليء کي موڪلج. ... مونو ته آوليء ڇگو آدرياء ڪس. شڪر

لي ڪو ڪپڙو ڏيکڻ ڪاڻ ڏيئو. تڪارام کي پيو نه ڪو ڪپڙو
هٿ ڪيو نه آيو پر زال جي ساڙهي ڪليءَ تان لاهي ڏنائينس.
آوليءَ کي نقط اندر ٻاهر لاءِ اهائي ساڙهي هئي. سو ساڙهي ڳولي
جوڙڻ لڳي ته گهر ۾ آيو ڪير جو چورائي ويو. ڪنهن کي ٻڌندو
نه ٻڌم! اها سخاوت ضرور تڪارام جي هوندي. انهيءَ وقت
سندس برادريءَ جا ماڻهو شاديءَ جو نوتو ڪٽي وٽس آيا. آولي
نه وڃي ڪوٺيءَ ۾ لڪي. وچاري اندرئي اندر ۾ پيئي شرمندي
ٿئي. چوڻ لڳي ته ڪهڙو منهن کڻي شاديءَ تي ويندس! اجا
انهن خيالن ۾ هئي ته هڪڙي ساڙهي اچي مٿس پيئي. واه جي
ساڙهي هئي! سندس جيڏيون سرليون ريس ڪرڻ لڳيون.
تڪارام گوولد جا گڻ ڳائڻ لڳو. چوڻ لڳو ته اهيو هي سڀ تنهنجا
رانگ آهن.

جڏهين شواجي مهراج تڪارام جي ساک ٻڌي، تڏهين تنهن
ليا ۽ ڏياري موڪليائين ته مونکي اچي درشن ڪراءِ. تڪارام
جواب ڏنس ته گوولد توکي سڀ رکي، مونکي هيرن جواهرن جي
لالچ ڪانهي. مان گوولد سان رتل آهيان، سو معافي طلب آهيان.
شواجي مهراج کي ٻاڻ وڌيڪ چڪ ٿيڻ لڳي. چوڻ لڳو ته درشن
ڪجي نه اهڙي ٻرموهي سنت جو. شواجي سندس اڳيان اچي
هيرا جواهر نذرانو رکيا. تڪارام مشڪي چيس ته مهراج مونکي
هيرا جواهر ڪهڙي ڪم جا ٿيندا؟ مون لاءِ گوولد ئي بس آهي.
شواجي مهراج کي سندس سنگ جو اهڙو رنگ لڳو، جو وٽي
سنياس اختيار ڪيائين. جيجا ٻائيءَ، شواجيءَ جي ماءُ اهو حال
ڏٺو تڏهين پڳي تڪارام ڏانهن. تڏهين تڪارام شواجيءَ کي چيو،
جوڌا آئي پنهنجي ڌرم انوسار هل. هندو ڌرم ۾ ناراڻ ۽ ابلائن
جي رکيا ڪج. شواجي مهراج تي سندس لفظن جو اثر ٿيو سو
وري پنهنجي ڪم ۾ مشغول ٿيو.

لاءِ پنهنجو جيءُ جنجل ۾ وڌو اٿيئي، هلبو هل مون سان، ڏس مان به ماڻهن جي نوڪري ڇڏي پنهنجا گهڻا ڏاڍو ڪمائڻ لاءِ لڪتو آهيان، تون مون سان هليو هل. تنهنجو گلو به نه مون وانگيان ڏاڍو منو آهي. ٻئي گڏجي ڳائيندا سون.

ٻئي دوست هليا. وچين نه واٽ تي هڪ ٻلو ڏٺائون. ٻلو نه ڪو ماڻهن کان ڏکوئجي ڀڄي لڪتو هو سو به هن ٻنهين جي ٽوليءَ ۾ گڏيو. پوءِ ٽيئي اڳتي وڌيا ته واٽ تي هڪ ڪڪڙ گڏين، تنهن به اهوئي فرياد ڪيو ته "ماڻهن مونکي ڏاڍو ڏکي ڪيو آهي. مونکي جهلي آڻي پڃري ۾ اندر پوريو اٿن ۽ هاڻ مونکي ٻڪ ڄا چڪ آهن. گڏجي اٿي به پنهنجي ٽوليءَ ۾ شامل ڪيو. آخر سڀ اچي هڪ جهنگ ۾ پهتا ۽ اتي ويهي صلاح ڪرڻ لڳا. گڏه چيو ته "پاڻ ڳالهه ٻڌي آئيو؟ ڏسو اسين ٻاهر ٻاڻ وارا ته گهڻائي اچي ڪما ٿيا آهيون، پر اسان ۾ وڄائڻ وارو ڪونهي. ڪوڙ ڪو وڄائڻ وارو به ضرور هئڻ کپي". تنهن تي ڪڪڙ چيس ته "مان وڻ تي ويٺو هوس ته اتان ڏٺم ته جهنگ ۾ هڪ ٻولڙو ۽ هڪ ڪر ٻئي گڏ رهندا آهن ۽ ٻولڙي وٽ هڪ دهلڙي به آهي. پاڻيجي ٽو ڪه هنن به ماڻهن جي ظلم ڪري ڀڄي اچي جهنگل ۾ پناه ورتي آهي. هلو ته انهن کي گولي ڪيون، بالدر ڏاڍو سياڻو ٿيندو آهي تهنکي اسين پنهنجي ٽوليءَ جو مهندار ڪنداسون."

اها صلاح سڀني کي آئڙي ۽ وڃي ٻولڙي ۽ ٻکر کي ڳولي لڌائون ۽ جڏهن هنن اهو احوال ڪيو ته ٽن تي ٻه ڪهو جو هو ويچارا به ماڻهن جي ڏکن کان ڀڄي جتا هئا. ٻولڙي ٽوليءَ جو سردار ٿيڻ قبوليو، پر جڏهن ان جهڙا سڀ آلاپڻ وارو منجهن ٻيو ڪو نه هو. ٻولڙي کي هرڪنهن پنهنجو پنهنجو سر ڳائي ٻڌايو ۽ هن اهي سڀئي . ٽنهنکان پوءِ سردار صاحب چيو ته "ٻيو سڀ و آهي پر هڪ ڳالهه جي اجا اوڻائي آهي. هن ٽن

۾ هڪ رڇ رهندو آهي. اهو به ماڻهن جي ڏکن ڪري تنگ تـ
پيو آيل آهي. انهيءَ رڇ وٽ اتي هڪ ڪنجري، جا هو تمام چڱي
طرح وڄائيندو آهي. رڇ کي به اساڻي ٽوليءَ ۾ ڳنڍڻ گهرجي.
وري وڃي رڇ کي ڳولـي ڪڍيائون ۽ رڇ به ڳهڻيءَ خوشيءَ سا
ڀڳتن جي ٽوليءَ ۾ شامل ٿيو. اها ڳالهه باقي رهي ته ٻڪر چـ
ڪري؟ انهيءَ لسبت ڀولڙي چيو ته ”ٻڪر اساڻا سامان ڍوئيندو“
تنهنتي رڇ چيو ته ”رڳو سامان ڇو ڍوئي، هو ته ڳائي به ڄاڻند
آهي ۽ تنهن ڪانسواءِ ڪيس ڪجهه وڄائڻ به سيکاربو.“ اتي ڀولڙي
کي هڪ ڳالهه ياد آئي، سو چوڻ لڳو ته ”هڪ دفعي مون ڊ
ڏاڍو مزي جهڙو ساز ڏٺو هو. ڇوڪر انهيءَ ساز سان ڏاڍو مـزو
ڪندا آهن ۽ انهيءَ سان تال به ڏاڍو چڱو ڏيئي سگهبو آهي. خبر
اٿوَ اها ڪهڙي شيءِ آهي؟ ڊبي ۾ ٺڪريون. ٽين جي ڊٻي ۾
ٺڪريون يا ڪوڏيون وجهي وڄائڻ سان ڏاڍو سريلو آواز نڪرندو
آهي. اهڙو هڪڙو ناهي ٻڪر جي سڱن ۾ ٻڌبو پوءِ ٻڪر ڳائيندو
ويندو ۽ تال تال تي مٿو ڌوڻيندو رهندو.“ اهو ٻڌي سڀ يڪدم
خوش ٿي چوڻ لڳا ته ”واه جي واه. اها ته عمدي صلاح ڪڍيو.“
پوءِ ته باندر ويو، سو جلد هڪ ننڍي ٽين جـي ڊٻي ڪٺي آيـو ۽
منجهس ننڍڙا پٿر وجهي اهو عجيب ساز ناهي تيار ڪري ٻڪر جي
سڱن ۾ ٻڌائين. انهيءَ ريت ڀڳتن جي ڀڳتيءَ جو سڀ بندوبست
پورو ٿيو ۽ ڪي ڏينهن ۽ راتيون تياري ڪندا رهيا.

جنهن مهل پارت پڪو ڪندا هئا تنهن مهل وڻن جا پـڪي
ڪنب ڪولي اڏامي ويندا هئا، بن جا گدڙ، چيتا، واگهه مرون سڀ
پيچ پاڻي پيچي ويندا هئا ۽ سڄي جهنگل ۾ ڦڙڦوٽ پئجي ويندي
هئي. ڇو جو اهڙي ڀڳت اڳي ڪڏهين ڪنهن ڪانه ٻڌي هئي.
انهيءَ سمي ڌاڙيلن جي هڪ ٽوليءَ انهي ساڳئي بن ۾ هڪ جاءِ
تي نهرائي، انهيءَ مراد سان ته انهيءَ جاءِ ۾ ويهي ڌاڙن بابت
صلاح مصلحت ڪندا ۽ چوريءَ جو مال به اتي ويهي وراهيندا.

چور ۽ ڌاڙيل ھونئن گھٽوئي ٻهادر ھوندا آھن، ٻر ھتي ڪنھن جي پُٽ جو ٻُڌ ھوندو آھي اِني سعدن ٻدرڪي ڏيرا ٿي پوندا آھن. انھن ڌاڙيلن ۾ ٻہ چار ڏيھن ۽ راتيون جو اھا عجيب ڳگهت ٻڌي سو انھن کي ۾ اچي دپ ورايو ۽ چوڻ لڳا ته ٻيلي ھي ٻن ته ڌاڙيو ڪو خوبانتو تو ٻانٿي. ھتي ته جنن پوُٽن جا واسو تو ڏسجي. جڏھن سعدن جاء جڙي تيار ٿي تڏھن منجھس وچڻ ھي مھوريت ڏيھن ٻاڻ ٻر مجلس ڪيائون ۽ ڏاڍا سنا سنا طعام تيار ڪيائون.

الھيءَ ڏيھن سمجھا ھي وقت ٻولڙو چوڻ لڳو: ٻڳتو! ٻڌو منھنجي ڳالھ. ڏسو ھاڻ اسانجي ٻگهت جڳيءَ طرح رچي راس ٿي آھي. ھاڻ ھلو ته ھلي ماڻھن جي در تي ٻگهت وجھون ۽ ماڻھو جي اسانکي نڪر لاء ھيترو راتائي رھيا آھن تن کي ثابت ڪري ڏيکاريون ته اسين ٻمهنجي سر ڪمائي کائي ڄا... ٻا ته. ۽ ووي ماڻھن کانسواء اسانجي ٻگهت جو سو ڪير ... ڪندو؟ جانور ٻي سمجھ ڪو قدر ڪري سگھندا جا؟ ٻڌو ... ڪي ماڻھن ڦن ٻن ٻر ھڪ جاء جوڙائي آھي ۽ اج مجلس ... . اج ھلو ته انھن وٽ ھلي ٻگهت وجھون.

... سيئي گڏھي چوڻ لڳا "واہ واہ".

... اي ڳالھ ٻڌي اٿو؟ راس آھي اوندائي، سو ... ڪنھن ٻولدي ته ڪر تا ڳالھ؟ الھيءَ لاء منھنجي ... ڪي واڳبندڙ آھن تن مان ٻهريائين گڏھ ٻوٻون ... ڪي، اھيون تنکون ٻت سان رکي اُيو ٿي ٿهي، ... ڪتي ھي مٿان ٻلو ۽ ٻلي ھي مٿان ڪڪڙ، ... مان جڙھي دريءَ جي سوھري ٻر ٿي سھندا ته ... ڪيڙا ٻگهت آيا آھن. ٻاٿي اسن ٻيا ... جي اولدہ ٻر ٻيناسون ته ... ڪولھي.

اها ستا ستي، سڀ ڳڌجي وڃي اتي حاضر ٿيا ۽ رٿ موجب هڪ ٻئي تي چڙهي ٻهي سر آلاڻي ٻڳيت وجهڻ شروع ڪيائون. ڊاڙيلن اوڏيءَ مهل دريءَ کي ڪڙو ڏيئي آنڊ سان وينئي ماڻي ڪاڊي. تن جو اوچتو هي هيبتناڪ آواز ٻڌو، سو هڙ ڇڙ ڪيا ۽ منجهائن هڪڙو اتي ٻهي ڏسڻ لڳو ته هيءَ ڪهڙي ٻلا آهي. ان جو جدا جدا جانورن جو جڙيل هي عجيب جانور ڏٺو سو رڙ ڪري چوڻ لڳو "ٻيلي مٺاسين"! هنجو ائين چوڻ ۽ سيئي ڊاڙيلن جو جاءِ جي ٻنئين دروازي کان ڀڄڻ. وري پٺ ورائي به ڪو نه نهاريائون ته ڇا آهي يا ڇا ناهي.

جڏهين ڊاڙيل ويا ڀڄي، تڏهين هي سڀ ٻڳيت اندر گهڙيا ۽ ويهي ماڻيءَ کي وارو ڪيائون. جهنڪي جيڪا شيءِ وٽي سا ڪائي ٻؤ ڪيائين. پوءِ ته جڏهين ڏٺائون ته ڪا مدت گذري ويئي آهي ۽ ماڻهن مان وري ڪوبه ڪو نه موٽيو آهي، تڏهين ٻئي وسائي ٻڳيت سمهي پيا.

رات اونداهي ڪاريءَ مس جهڙي هئي. اڌ رات جي ويلي ڊاڙيل موٽي آيا پر دپ ڏايو هون. سندن سردار منجهائن هڪڙي کي سڏي چيو ته وڃ، وڃي ڏسي ته آءُ، مان ڀاليان ٿو ته جنهن حالت ۾ اونده الدوڪار ۽ ڇپ ڇپان لڳي پيئي آهي تنهن حالت ۾ ڀوت ڀڄي ويا تا ڀانئجن. هڪڙي تيلي پاڻ سان کنيو وڃ. چلهه ۾ ٽالدو هولدو اهيءَ سان ٻاري سوجهرو ڪري ڏسجانءِ ته گهر جو ڪهڙو حال ڪري ويا آهن.

سردار جي حڪم موجب هڪ ڊاڙيل پير پير ۾ پائي اندر گهڙيو. اونده ۾ ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه پيو اڇيس سو ٻجندو ٻجندو چلهه وٽ ويو. چلهه منجهه وينو هو ٻلو جنهنجون ٻه اکيون اونده ۾ ٻن ٽالدن وانگر پئي چلڪيون. ڊاڙيل انهن کي سچ پچ ٽانڊا سمجهي تيلي ڪٽي هڪڙي ۾ ٽنبي ته ٻلي ڦون ڪري جو وڌس هٿ ۾ رهندو سو "بابا ڙي" ڪري ڀڄڻ لڳو ته پيئيءَ تي جو

ويٺو هو پولڙو ٽهڪن وچي لڳس مٿو. پولڙو به نه ٿئي ڇڙو سو
جهلي ڪن ڪان جو ڏاڻيس هڪ مروئو سو وڃارو ڏاڙهيل، ”مٺس
ادا، مٺس“ ڪري ٽپ ڏيئي نچڻ لڳو، پر ويندي وچي هڪ
مٿان ٿاڦڙيو، ٽنهن پري وڃايس سڱن جو ٽوڪو پيٽ وارو، ٽنهنتي
”اڙي بابا هي ڇا“ چئي وچي ڪريو مٿو هي مٿان، جنهنتي
ويٺو هو ريڇ، ٽنهن پري وڃايس جو ٽنو ڪياڙيءَ وارو سو وڃارو
رڙ ڪري ”مٺس بابا مٺس“ ڪندو ڏؤ وچي ڪريو ڏر وٽ، حتي
چالاڪ وٽ سمجهيو پيو هو ڪتو، ٽنهنجي پٺ تي پير پوڻ شرط
هن وڏس پير پر چڪ، سو ”گهوڙا ري گهوڙا“ ڪندو اٿي ڀڳو،
پر اکين پر اولڙه اچي ويس سو وچي ٻاهر گاه جي ڍڳ لسي
ڪريو. سٽالي الي نه ڪاد لڳس جو هو الي سمجهيو پيو هو گڏه،
ٽنهنجي پٺ تي هٿ لڳڻ شرط گڏه وڏيس ڪرڻ جي وسڪار.
اوڏيءَ مهل ڪڪڙ جي ٻانگ ڏيڻ جو وقت هو سو مٿان وڻي
ويٺي چوڻ لڳو، ”واه واه هوءَ“! ”واه واه هوءَ“!

ليمت چور وڃارو منڊڪائيندو منڊڪائيندو وڃي سنگتين وٽ
لڪتو ۽ روئي پنهنجو حال ٻڌائڻ لڳو ”ادا، آءٌ نه اهڙيءَ آهيءَ
پر اچي ويو هوس جو منهنجو موٽڻ تي مشڪل هو. شايد پاڻ سوان
هتر جو جيترو موٽيو آهيان، پر جيترو آهيان مٺن سمان. هيڏي ڏسو،
هي منهنجا هٿ ڏسو، هي پير ڏسو، هي ڪن ڏسو، هيءَ ڪياڙي
ڏسو، هيءَ پٺي ڏسو، مطلب ته جيڪا لعدي تي اٿر ٽنهندو آءٌ ڪهڙو
بيان ڪريان، جيڏانهن وران ٻڌانهن لڪاءُ پيو پوير. نه اکين سان
ڏسڻ تي ڏناٿون ۽ نه ڪنن سان ٻڌڻ.

همراه جو اهو حال ٻڌي ڏاڙيلن جو سردار ٽڪي ويو ۽ چوڻ لڳو
”هي هي آدڙا ڇهري آهن نه آسانکي هن جهنگ پر سک سان سمهڻ ڏيئي
ڪين ڏيندا، پڇو نه ڀڄون.“ پوءِ ته ڏاڙيل اٿي ڀڳا ۽ جادوان اها جاءِ ڇڏي
جي حوالي ڪري ويا.

٢٣- هنومان "آزاديءَ جو روح"

[ڪماري ٽاڪري ليلارام واڌواڻي]

راوڻ جو راڄ زور هو. سندس پاپو اهڙو پختو جو خود ديوتائون به اُنکي اُکوڙي نه سگهن. ڪئين ڏکي جيو روڄ ۽ راڙي ۾ گذر ڪري رهيا هئا. مگر راوڻ جڻ سندن رئڻ تي هسي رهيو هو. ٻلون تمام ڳريون. جن کان خود ٻن جا رشي به ڇٽل ڪين هئا. اهي ٻلون وري اُگاڙيون به سختيءَ ۽ زبردستيءَ سان هيون. اوڙ جي زور جبر آخر رشين منين کي اهڙو تنگ ۽ بيزار ڪيو جو پنهنجي تن جي رت جو مٽڪو تيار ڪري راوڻ ڏي روانو ڪيائون، انهيءَ پارتي سان ته انهيءَ مان سندس بدلو وٺندڙ اُتپن ٿيندو. خود راوڻ جنهن پاٽڪي مها ٻلي ۽ اَمر تي ڄاتو سو همن بيقصور بنواسين جي ٽهڪندڙ رت جي چاڏي ڏسي ڏهلجي ويو ۽ ڏپ وچان اهو دلو ڏورانهين ڏيساور، مگڌ ۾ پورائي ڇڏيو. پر اُن ڏيهه ۾ اهڙو ته ڏڪار پيو جو راجا جنڪ کي خود هر ڪاهڻو پيو ۽ انهيءَ هر ڏيندي ڪيس پوريل دلو هٿ آيو جنهن مان پس پيش سيتا پيدا ٿي.

تنهن وقت هيڙو ظلم زبردستيءَ جو راڄ ڏسي اُنجي ديوي، لوڪ ماتا- روئڻ لڳي ۽ ايشوري مدد لاءِ واجهه وجهڻ لڳي. سخت تپ ۽ سادن ڪيائين جي ورت ڪين ويا ۽ ليٽ هٽي وڃي هند ڪيائين. بدلي وٺڻ وارو شوُ مهراج ته انهيءَ ويلي ڌيان ۾ مگهن هو جنهن کي جاڳائڻ ڪنن پر ضروري هو. آخر گوري من موهيندڙ ويس ڪري شوَ مهراج اڳيان ڳائڻ شروع ڪيو جنهن جي مدرتا خود شو ڀڳوان کي موهي وڌو ۽ هو پنهنجو تپ ٽوڙي گوريءَ جي مٺڙو گيت کي ٻڌڻ لڳو. گوري وجهه ڏسي تڳ ڏيئي کسڪي ويئي، جنهن شوَ مهراج کي سندس گولا ۾ اُتاريو. ان لڪ چپ رانڊ چالو هوندي هڪ ڀاري طوفان چڙيو جنهن جو هڪ ننڍو ڀارت پوميءَ کي وڃي رسيو جا ڳچ وقت کان ڏک ۾ ڀاڪاري ۽ ٻاڏائي رهي هئي.

اُهيءَ حزي جي پارس ماتا کي، جهڻ ٻيان هنومان "آزاديءَ جو روح" پيدا ٿيو.

هنومان اڃا ٻالڪ ئي هو ته سورج کي اُڀرندو ڏسي اُن کي ٻال سمجهي جهٽو ڪيس جهٽڻ جي ڪيائين ته سندس بدن جلڻ لڳو ۽ هو ٽنجي وڃي ڌرتي پيو. واٻُو پٽ جي هيءَ دکي حالت سهي نه سگهيو ۽ ديوتائن کي سندس دک ڏورڻ ڪرڻ لاءِ منت ڪئي. ديوتائن هنومان کي چٽائيندي ڪيس وڏا ور ڏنا. ڪن چيو ته هو اَمر ٿيندو ۽ ڪيس هوا، باهه ۽ پاڻي ڪوبه اَثر ڪين ڪندا. ڪن ٻين چيو ته هو ڪهڙو به روپ ڌاري ٿي سگهندو، ننڍي ۾ ننڍو ۽ وڏي ۾ وڏو. واٻوءَ کي خوش ڪرڻ لاءِ ديوتائن هنومان کي ور ڏنا ته اهڙو ٻئي جڏيو جو سندس چوڻ تي شاهي سمنڊ ٽپي ٿي سگهيا، جبل ڏري ٿي سگهيا، ڌرتي پنهنجي آڱر تي ٽي سگهي. هنومان اهڙو اُڏهنگ ٿي پيو ۽ ٻيءَ ماءُ کي به ڪڪ ڪرڻ لڳو جن لنگ تي ڪيس اهو پارالو ڏنو ته اُهو ڪي پنهنجون طاقتون پنهنجي سر ڪڏهن به خيال ۾ نه ايندئون جيستوڻي ڪو ٻيو اُهن بسبت يادگيري نه ڏياري اُهيءَ ڪري هن ٻلوان اَمر جيو جو جوش گهٽي قدر گهٽجي مالو ٿي ويو.

راوڻ جو راڄ اڃا قائم هو، جيستوڻيڪ سيتا ماتا ۽ هنومان سوامي ٻنهي جنم ورتو هو. جيستوڻيڪ راوڻ قاهر هو ته به ڪيس اها سمڪ ٿي ڪانه هئي ته هو هڪ ٻرلڊڙ جبل تي راڄمان هو. اهو هڪ قسمت جو ڪمل هو جو سيتا جهڙي ڪومل استري ۽ هنومان دکي ماتا جا ٻالڪ ٻئي گڏجي راوڻ جو راڄ ختم ڪن. هنومان کي ملبل پاراڻ جو اَثر لڌهين ئي هتو، جڏهين راوڻ سيتا چوراڻي لنڪا موٽيو سمنڊ پار ڪرڻ لاءِ هنومان جهڙي ٻلوان وير جي گهرج پيئي. سو ماتا جي پتي لهڻ خاطر ٻنا واهڻ جي سمنڊ لتاڙي لنڪا مان پڙ ڪڍڻ واسطي جڏهين ٻالدرن جي ۽ ٻين جانورن جي مجلس ڪئي ته ڪڏهين اُلي جاموت رڇ جڏهين هنومان کي سندس قدرتي ۽

جي يادگيري ڏياري ٿڏهين مڙس خوشيءَ ۾ ٽپڪي سر اٽ سؤ ميلن جي ساموڊي مسافري پاڻ لي هموار ڪئي ۽ واٽ تي آيل هيبتناڪ رنڊڪن ۽ رڪاوٽن کي هٽائيندو، مهاپياڪ راڪشن کي پل ۽ پڌيءَ سان جيتي پنهنجي ڪم جي سر انجامي ڪيائين. رستي تي ديوتائن جي اڇا اوسار وچ سمنڊ جو ترو اُٿائهون اُسري پاڻيءَ جي مٿاڇري تي آيو ته پل هنومان ٿوري ساهي پٽي وري سمنڊ جهاڳي. مگر هنومان کي ڪم جي پورائي کان اڳ ڪٿي هٿي ليٽڻ ننڊ ۽ جسم جو آرام؟ آخر هنومان جي ساٿ سان ڪارج سڌ ٿيو، سيتا موٽي ملي ۽ رام راڄ برپا ٿيو.

هنومان جي وارتا هڪ اَهم سبق سيکاري ٿي. هنومان جو ٻه ڪم هٿ ۾ ڪٽيندو، هو تنهنجي پورائيءَ جو هو پهرين دل ۾ خاڪو ٺاهيندو هو، ۽ پوءِ ايڪاگرچت ٿي، سمورو ڌيان اُن ۾ لائي، اهڙو استر ۽ اورچائيءَ سان اُن ڪم کي لڳي ويندو هو، جو ڪهڙو به لوڀ لالچ يا دنيوي سنبنڌ، ورتل واٽ تان ڪيس ڦيري نه ٿي سگهيو.

دنيا جي اتهاس تي نظر ڦيربي ته ڏسبو ته هنومان ۽ سيتا هر هر پٽي جنم ورتو آهي. هنومان آهي مظلومن جي آزاديءَ جي خواهش ۽ سيتا سندن رت جو پورهيو. اها ايشور جي سڳوري نعمت چئبي جو هنومان امر ٿيو، نه ته هوند شايد سيتا هميشه ظالم جي قيدي ۾ بـاند رهي ها. سچ ته غريبن جون آهون ۽ دانهون وئرٿ نٿيون وڃن. هنومان آزاديءَ جو روح انهي دکي ستايل قوم مان هميشه پيو جنم وٺي.

٢٤- آسمان جو نظارو

[لالچند امرڏنومل جڳتياڻي]

اسين ماڻهو ڪهڙا نه اڇرج جهڙا ڇئباسون! لٽون لاڪ ڪو آيو ۽ ٻڌوسين ته پڊا پاڻ سان ڏاڍا سٺا آندا اٿس، ته چڱي مڇاري

رقم خرچي اوس وڃي اُن جو "درشن" ڪندا سين. ۽ هيءَ اسانجو آسمان جو اهڙي پهر عاليشان پردن ۽ سبزين (جهڄڻن) سان سينگاريو پيو آهي، جنهن ۾ ڏينهن، رات، سنجهه، صبح، اهڙا جهڙا چٽ پيا چٽجن، جنهن کي شاعر جيان لفظن ۾ بيان ڪري نه سگهون. الهيءَ ته اسان وٽ قدر آهي ئي ڪونه.

الهيءَ ڏهاڙي صبوح جو آسمان جو نظارو جا نه ٻي نظير هوا! اوڀر طرف اڪيون ۾ ڪهڙي لالاڻ جي لالائي ڪري اُنڪاڻي هئائين. هوڏانهن اولهه ڏي، اُفق ڪان نوروني متي، نتر ڪرڙيءَ هيڪاندي رونق پئي وڌائي. اها نه، مٿيرو الهيءَ ڊب ڊب روح رچندو ڪٿي رنگ لڳايو هوا گهڙي پلڪ لعلاڻ جهلڪا اهڙا پئي ڏنا، جو پاڻ ته تزاڙيءَ کهڙي مخمل جو تاڪيو ڪولبو هو، ۽ اُليڻي ڪو ٻيو پور پيس، سو الهيءَ کي وڌي، نتر ڪرڙي اُنهن جو اُنهن قائم هئي، ولي تڏي رنگ واري اطلس جو تاڪيو اُڪيليائين. ۽ الهيءَ سان ۽ جيڪس سمجهيائين ته ڏسندڙن کي اکين جو ٻوڙ ڪونه ٿيو. ڏهين وري ڪرولي رنگ جي مخمل ڏيکارڻ لڳو. پوءِ ته سورج لڪري ترار ٿيو، ڪڪر ٽڙي پکڙي ويا ۽ تزاڙي ٻجڪا وڌڻي ومندو رهيو.

ڪنهن ڏهاڙي وري ڏس جو ٻره ڦٽي برپات ٿئي ٿي ڪاڻ ۽ سورج اها اڌ گيدو ڪڪرن ۾ لڪو پيو هئي، ته آسمان جي رونق جلويدار ٿيو پئي!

اوڀر ڏس ۾، سهه اُفق وٽ، اوائلي لعل رنا ڪڪر هولندا ۽ اُنهي وري سلن رنگ مٿي، اُهاڙيل سون جهڙو ٿي پولندو. ۽ ڪن سرندي ڪاڻ ته سورج پنهنڪارن ڪڪرن جي لهن ۾ وڌندي ويندو.

وري سيارو موڪلائي پيو، ته سج اُيرڻ سان، اڪثر ڏهاڙي ڏ.. ڏي ۽ ڏاڏا الهيءَ آسمان جي ڪشادي ميدان ۾، رنو سون ڪ... ر اسين متوالا الهيءَ رڳي سون جو ڪو

قدر سڃاڻون ٿا؟ البت نقاش ۽ شاعر الهيءَ خزاليءَ کي خوب ٿا
لکن ۽ پيا ته جيڪس ڏاهپس نهاريندا ۽ ڪين هوندا.

٢٥- شيوا

[آسنداس چيلالمد]

سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”جي شيوا ڪن سي ميوا کائين“ يا ”جي ڪن شيوا سي کائين ميوا“. مطلب ته شيوا ڪندڙن کي ضرور ڦل ٿو ملي ۽ اهو ڦل به ڦل جهڙو ٻولر، سندر، جهجهو ۽ مٺو.

هاڻي سوال آهي ته شيوا ڪنهن جي ڪجي؟ تنهن جي جواب ۾ چئي سگهبو: (١) شيوا پرماتما جي جنهن اسانکي پيدا ڪيو، (٢) شيوا ماڻن جي جن اسانکي جنميو ۽ نپائي وڏو ڪيو، (٣) شيوا ديوين ۽ ديوتائن جي جن چڱن ڪرمن جهڙا ڪم ڪري دنيا لاءِ مثال ٿي ڏيکاريو، (٤) شيوا سادن ۽ سنتن جي جن پاڻکي چڱي ٻڌي ڏيئي سڌين رستي تي آندو، (٥) شيوا ديش ڀڳتن جي، جي پنهنجي ملڪ جي ڀلي خاطر سر ڏيڻ ۾ به نٿا ڪسن، (٦) شيوا بزرگن ۽ ڀاڻ کان وڏن جي، جي پنهنجي آزمودن مان پاڻکي گهڻيئي سونا سبق سيکاري رهيا آهن، (٧) شيوا منش ماتر جي جنهن کي پرماتما ديا ڪري چڱي ٻڌي ۽ وويڪ بخشيا آهن، ۽ (٨) شيوا جيو جنتن جي جنهن ۾ سرووياپڪ پاڻکي پرگهٽ ڪري رهيو آهي.

(١) پرماتما جي شيوا جا ٻه نمونا آهن: (الف) پرماتما کي سڌو ڌياڻ جو بلڪل مشڪل آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ چت جي ايڪاگرتا جي ضرورت آهي. اهو رستو سڀ ڀنيان هڪ جهڙو وٺي سگهي ٿو. پرماتما کي سڌو ڌياڻ معنيٰ پرماتما کي ڌيان ۾ رکي ساڻس پنهنجو حال ڪرڻ، سندس شڪرانا ٻجا آڻڻ، کيس سرووياپڪ سمجهي هر وقت سندس آڳيا ۽ ادب ۾ رهڻ يعني خراب ڪمن کان

پاسو ڪرڻ ۽ چڱن ڪمن ڪرڻ ۾ اُنهي مدد گهرڻ. انهن ڪرڻ ڪري پنهنجو هردو وقت نه وقت ڪومل ۽ پوڙهو ليندو ويندو جنهن ڪري انهيءَ شيوا ڪرڻ واري ڪان ناٿمرادو شب ۽ پوڙهو ڪرم لڀندا رهندا.

(ب) ٻيون رستو آهي مالڪ جي مخلوقات جي شيوا ڪرڻ. جنهن لڳيءَ جي سار لهي ڪيس ڪاراين جنهن ڪنهن وڏا جو ڪشت اوارينو، جنهن ڪنهن يتيم ۽ ٻيوس کي پالي وڏو ڪري پنهنجن پيرن تي بيهاريو، جنهن دردين جي دوا ڪئي لنهن پساهرينءَ طرح نيشڪ منش جاليءَ جي شيوا ڪئي، پرسع پيچ هن پرماتما جي شيوا ڪئي. مخلوقات ۾ ٻيا جانور به اچيو وڃن. ڳگدامن جي شيوا بهِ پرماتما جي شيوا سمجهڻ گهرجي. جانورن کي رستي سان هلائڻ، مٿن مارو نه ڪرڻ، ڪين پوري ٽائيم تي کاراڻ پيارڻ ۽ انهن جي صحت جي سنڀال ڪرڻ به مالڪ جي شيوا ڪرڻي تي.

(٣) مائٽن جي شيوا ڪرڻ هڪ اهاهه رتن آهي جنهن جي چمڪ ۽ لطلو تمام تيز ٿئي ٿو. مائٽن جي شيوا ڪرڻ ڌرم لوڙي سڀ ڪري پنهنجو فرض آهي. انهيءَ شيوا ڪرڻ ڪري هن دنيا ۾ سون سک ملن ٿا. مائٽ خوش ٿي پاڻکي آسيس ڪن ٿا [illegible] ڪري پاڻ نه خوش ۽ سکي گذاريون ٿا. سڌلي ڪاسانيءَ [illegible] جي سيوا ڪري وڏو پد پاتو. شروڻ ڪمار جي وارتا نه [illegible] هوندي نه ڪيئن هو پنهنجي الديءَ ماءُ ۽ پيءُ کي [illegible] ڪٽي تيرٿ ياترا تي لڪتو. ڪرمن الوسار اهو راجا دسرٿ [illegible] ويو ۽ اح ڏينهن تائين سنڌس نالو ڪروڙن جي من ۾ [illegible] ماتا پنهنجي هو پاڻ لي گهٽو تورو آهي ۽ جيڪڏهين [illegible] ڪنهنجو وڏيڪ نه ضرور ماتا جوتي لڀندو. هيڪڏهين [illegible] هو ويچار ڪري نه اُن جو بدلو ڏيئي نه [illegible] توري تي پيار، توري تي عزت ۽ توري تي [illegible] پنهنجي اولاد کي پنهنجو رت سمجهي

اُنهن جي هرطرح حفاظت ڀيا ڪن. جيڪڏهين ڪنهن کي تيرٿ ياترا ڪرڻ، برهمڻ کي دان ڏيڻ، ڀياڻين جي ٻرگهور لهڻ وغيره جي دل آهي ٻر ڪري لتو سگهي ته اُلڪي ماءُ ٻيءُ جي شيوا مان ئي اُنهن سڀني ڳالهين کان وڌيڪ ڦل ملي سگهي ٿو.

(۳) ديوين ديوتائن جي شيوا گهڻو ڪري مورتيءَ پوڄا ۾ اَچيو وڃي، تڏهين ٻ ايترو چوڻ واجب آهي ته اُهي سڀ پرماتما جي آڌار تي آهن. ديويون ديوتائون ٻ شڀ ڪرمن ڪري ئي ٿا ٿين. ديوين ديوتائن کي جي شڪتيون مليل آهن سي ٻڻ پرماتما وٽان مليل آهن. شيواڌارين کي اُوس لاءِ ٿئي ٿو جنهن لاءِ ته رڳو ڪين ديوين ديوتائن جو ٿورو مڃڻ گهرجي ٻر پرماتما جو ٻڻ جو سڀني جو مُول آهي.

(۴) سنتن ساڌوئن جي شيوا ڪرڻ ڪري آتمڪ شڪتيءَ ۾ گهڻو واڌارو ٿئي ٿو. ساڌن سنتن جي شيوا کي گرو نانڪ صاحبُ جن وڏو درجو ڏنو آهي. هو صاف صاف ٿا ٻڌائين ته اهڙيءَ شيوا ڪري منش مڪتي ٻائي سگهي ٿو. سنتن جي شيوا ڪري شيوڪن جي ڪنن تي وقت ٻ وقت اهڙا وچن ٿا پون جن تي هلت ڪري هن جو اُڌار تي ٿو وڃي. سنتن جي پرتاب ڪري هن جي دل ازخود دنيائي ڏلڏن کان مڙيو ٻريءَ پار وڃيو لڳي، اِهو ڪو ٿورو فائدو چئبو؟

(۵) ديش ڀڳتن جي شيوا ٻڻ اعليٰ درجي جي شيوا آهي. جي پنهنجي جان جي ٻرواهه نه ڪري ٻ اِنصاف ۽ سويمان جي وات ٿا ونن سي ڏن آهن. ديش ڀڳتن کي پنهنجي لوڙهه ڪانهي. هو عام جي فائدي لاءِ سڀ ڪجهه ڪري رهيا آهن، چاڪاڻ ته هو پنهنجو فرض سمجهي ٻيا ڪم ڪن ۽ ڦل جي آشا ٿا رکن.

(۶) بزرگن جي، شيوا ڪرڻ ٻڻ اسانجو ڌرم آهي. جي پنهنجا آزمودا گڏ ڪري منش کي پوري صلاح ٿا ڏين ۽ اُنهن

ڏوارن هنن جو ڏک ٿا ٽارين سي ٻوجھ جوڳ آهن. ٻيءَ ۾ آڱريون هڪ جهڙيون نه آهن، بزرگ لفظ ٿالهي جا بزرگ ليا نه ٿالڊر ڪولهي. ٻالڪي بزرگن مان اهي چوندا گهرجن جي ٻنهي رهڻيءَ ڪرڻيءَ ۾ پورا ۽ عقل جا پورهيا هجن.

(۷) مٺش جاليءَ جي شيوا بلڪل سولي پرسولي آهي ۽ اوهي ٻه ڪي ۾ ٻهچاني. ڪنهن ٻکايل جو پيٽ ڀرڻ، ڪنهن اڃايل جي اڃ دور ڪرڻ، ڪنهن ننگي جا ننگ ڍڪڻ، ڪنهن غريب وڏڙا جي ٻرگهور لهڻ، ڪنهن مسڪين يتيم کي پالي پوشي وڏو ڪرڻ ۽ ٻنهجن پيرن ۾ بيهارڻ، ڪنهن بيوس جي ليائي اڪلائڻ، ڪنهن غريب کي دان ڏيڻ، ڪنهن بيمار جي دوا درمل ڪرڻ وغيره وغيره اهي سڀ ٽالهورن مٺش جي شيوا واري سري هيٺ اچي لٿون وڃن. مٺش شيوا نه وڏو ڪين سان پر ٿي ۽ من سان نه ڪري سگهجي ٿي. جيڪو بيمار لاءِ دوا آڻيو ڏئي، جيڪو ڪنهن اڪن جي سچي کي ڏک لو لڳائي، جيڪو مٺش مانڙ هو ڀلو لو چاهي سو ٻڻ مٺش جي شيوا لو ڪري. اُن هي من هي ٻار ڪري ٿي اڙ شيوا ڪرڻ جهڙي ڪم جو اڌڪاري ٿي جڪو.

(۸) جيو جنتر جي شيوا ڪرڻ - اُتر ڪم آهي. ڪتيلن جانورن جي دوا درمل ڪرڻ، ڪنهن ڄالرکي ڪڪڙامن ڪي مارڻ کان جهلڻ، مالس مڇي نه ورتاڻڻ، پکين ماڪوڙين وغيره کي ڏاڻو ڏيڻ، گهوڙو جانورن جي ڪاڏي بيٺي ۽ صحت جي سنڀال ڪرڻ سڀ پراڻين جي شيوا ۾ اچي وڃي ٿو. مطلب ته شيوا ۾ حد ۽ ٻاڌ ۽ جه الڳ سمايل آهي اهوئي ٿو مانهوءَ کي ٿالڊر

٢٦- انادي ڌرم

[شري ريواچند رتنچند شرما]

ويدانت جي مت تي بيٺل ڌرم جهوني ۾ جهونو ٿو ڀانئجي. اِهيءَ کي سناتن ڌرم بہ ڪري ٿا سڏين ڇو تہ خود سناتن لفظ جو ارٿ ئي انادي آهي. اِهو ڌرم رشين منين جي رچيل ويدن ۾ ٻڌايل آهي جي چار آهن:-

(١) رگ ويد (٢) اٿرو ويد (٣) شام ويد ۽ (٤) يجر ويد.

جئن نيوٽن ڪشش ثقل وارو قاعدو ڳولهي ڪڍيو، ۽ قاعدو نيوٽن کان اڳ پڻ پنهنجو ڪم ڪندو رهيو هو تئن هي بہ سچ رشين منين ڳولهي ڪڍيا سي ڳوليندڙن کان اڳ ئي پنهنجو ڪم ڪندا آيا آهن. رشين منين رڳو پنهنجي آزمودن ۽ آزمائش سان اُهنکي پرکيو ۽ پرکي ڪٿي جئن ڀاڱن ۾ ورهايو يعني جئن پستڪن اندر قابو ڪيو جن کي "ويد" ٿا ڪوٺيون:

شوپينهار جو هڪ وڏو فيلسوف ٿي گذريو آهي سو ٿو چوي تہ دنيا ڀر ۾ ويدن کان وڌيڪ آتما جي آڌار ۽ آڌام لاءِ ٻيو ڪوبہ پستڪ ڪونهي. ويد منهنجي جيوت جو آڌار ٿي رهيا آهن: مرڻ ڪالپوءِ بہ آڌار ٿي رهندا.

مئڪسملر هڪ ٻيو ودوان ٿو چوي تہ جي شوپينهار جي اهڙن لفظن جي پٺڀرائي ڪرڻ جي ڪا بہ ضرورت هجي تہ مان ان ڪم ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. تڏهين لازم آهي تہ اهڙيءَ اُوچيءَ علميت کي پڇاڙڻ گهرجي. ويدانت نہ رڳو پورب ۾ اُتساهہ ڦهلايو ۽ پشچم ۾ پڻ. پشچم جا ماڻهو ويدانت مت جي ساراهہ مان ڍاپيئي نٿا. ويدانت مت موجب ايشور جا ٽي گڻ آهن: (١) استرتا (٢) پورن گياننا ۽ (٣) پورن آنند. اِهيءَ ڪري تہ ايشور کي ست چت آنند ڪري ٿو سڏجي.

ويدانت مت اسانکي پاڻ ۾ وشواس آڻڻ ٿو سيکاري. اِهيءَ

مٿي جو مول منتر آهي نرڀيتا يعني ڪنهن به قسم جو ڀؤ نه هجڻ. اهو مٿو ايشور کي پائڻ لاءِ چار رستا ٿو ڏيکاري. (١) ڪرم يوگ يعني نشڪام ڪرم ڪري ايشور سان ملڻ. (٢) ڀڳتي يوگ يعني ڀائي ڪنهن به ڪنهن کي ڀاڻ جيڙو سمجهي ۽ سڀني ۾ ايشور جو آنش ڄاڻي دنيا ۾ ورتاءُ ڪري ايشور سان ملڻ. (٣) راج يوگ يعني من ۾ پورو پورو ضابطو رکي وشين کان پاسو ڪري ايشور سان ملڻ (٤) گيان يوگ يعني اگيان کي ٽوڙي ڪڍڻ ۽ سچو سچاڻ سان ايشور سان ملڻ.

ويدانتي پنهنجي ۽ ايشور جي وچ ۾ واڇڙ نٿو سمجهي. ويدانتيءَ کان جي پڇندؤ ته توکي ايشور جي هستيءَ ۾ اعتبار آهي ته چوندو ته. اوهانکي عجب لڳندو ۽ دل ۾ چوندؤ ته ٻيءَ وري ويدانتي ٿيو ڪئن. وري جي پڇندوس ته "اهو ڪئن؟" ته هو چوندو اعتبار ڪو آهي اُن ڳالهه لِي جا ڏٺي نه اٿئون. ڏسڻ کان پوءِ اعتبار جو سوال اُٿڻي نٿو.

ويدانت نرڀيتا سان گڏ اهائي سکيا ٿو ڏئي ته هر حال ڀاڻ کي خوش رکو، شانت رکو. نه هوند ۾ ڦونڊجي وڃو ۽ نه اڻهوند ۾ پاڻکي ستايو. هندن جو پوتر پستڪ گيتا ويدانت جو واهه جو وسنار ٿي ڪري. الهيءَ نديڙي، سهڻي ۽ گهڻ سان پُر پستڪ ۾ جا سمجهاڻي آتما جي اُڌار لاءِ ۽ ايشور سان ملي هڪ ٿيڻ وجهڻ لاءِ ڪرشن مهاراج پنهنجي پيٺوئي ارجن کي ڏني آهي، تنهن ساريءَ دنيا کي اچرج ۾ وجهي ڇڏيو آهي. گيتا ۾ ڪئين سچا ۽ پاڪيءَ وارا موتي پوئل آهي. ڪُل سٺ سو شلوڪ آهن جن مان پنج سؤ کان مٿي ته ڪرشن ڀڳوان جا چيل آهن. اڌياءَ ڇوٿين جي ٢٢ شلوڪ ۾ ٿو ڪرشن مهراج چوي:-

سمس سان جيڪي اچي ٿو جهڪي،
ضي جو رهنؤ سدائين تنهن لي،

خوشيءَ غميءَ سمر ڪريو جاڻي،
ايرشا اندر ۾ هرگز نه آڻي،
لاڀدائڪ آهي ڪرم يا تي نٿو سگهي،
انهن ٻنهي ڳالهين کي سمر ڪريو سمجهي،
پل پوءِ هو ٻنهي جا ڪرم رهي ڪندو،
پنج پاپ ڪرڻ جو ڪيس نه ڇهندو.

ساريءَ گيتا ۾ ڪرشن مهاراج جو ڪرم يوگ تي زور آهي ته نشڪام ڪرم ڪريو ۽ انهيءَ سولي رستي وٺڻ ڪري ايشور سان لين ٿي وڃو.

٢٧- گدڙ جي ڪيڏ

[شري ويروُمل هيمومل ملاڻي]

سڀني جانورن ۾ حرفت بازيءَ ڪري گدڙ کي اول درجو ڏنو ويو آهي، جنهنجي ثابتي هيٺينءَ ڳالهه مان ٿيئي:—

ڪنهن جهنگل ۾ هرڻن جو وڳ رهندو هو. هرڻ سڄو ڏينهن گاه چري سانجهن جو هڪ تلاءَ تي پاڻي پيئڻ ويندا هئا. انهيءَ تلاءَ ۾ رهندو هو هڪ واگهوُ. اهو ڇا ڪندو هو جو جڏهن هرڻ ايندا هئا پاڻي پيئڻ تڏهن روز منجهائن هڪ ماري کائيندو هو. انهيءَ ڪري هرڻ ويا گهٽبا. اهو حال ڏسي، هڪڙي ڏينهن هڪ گدڙ اچي پڇين ته "ڇو، ڙي! اڳي تہ اوهانجو وڳ وڏوئي هوندو هو، هاڻي ڇو ٿورا پيا ڏسجو"؟ تنهنتي وڳ جي وڏيري وراڻيس ڇي: "ادا، ڪهڙي تو اسانجي ڳالهه پڇين؟ جنهن تلاءَ تي پاڻي پيئڻ ويندا آهيون تنهن ۾ آهي هڪ واگهوُ، جو ڏهاڙي اسان مان هڪ کائي ويندو آهي. پوءِ ٿورا نہ ٿينداسون تہ ٻيو ڇا"؟ گدڙ چيس تہ "چڱو، هاڻ آءٌ تو توهانکي واگهوءَ جي هٿان بچائڻ جي تجويز ڪريان. پر توهانکي مهني مهني هڪ هرڻ جو

ٻچا مولکي ڏيڻو پوندو، سو ڏيندا؟" هرڻ چيس "ادا! جيڪڏهن
اهڙو ڪو اسانجو ڀلو ڪرين ته پوءِ اسانکي ٻيو ڇا گهرجي؟ توُن
ته هڪڙو ٻچو ٿو چوين، پر اسين توکي ٿي ڏينداسون. ڀلائي
ڪري ڪو اسانجو ڀلو ڪر. واگهوءَ جي دپ ڪري اسان کي
راس جو ننڊ به نه ايندي آهي". گدڙ چيس ته "چڱو ٿڌهين هاڻ
هڪڙو ڪم ڪجو، جو جڏهين توهين پاڻي پيئڻ وڃو ٿڌهين روز
مونکي پاڻسان وٺي وڃجو. پوءِ الي جئن آءٌ چوان تئن ڪجو.

ٻئي ڏينهن جڏهن هرڻ پاڻي پيئڻ تي ويا ٿڌهين گدڙ کي
پاڻسان وٺي ويا. واٽ تي ويندي ويندي گدڙ چين "منهنجي
ڳالهه ٻڌو. اوهين جڏهين پاڻي پيئو ٿڌهين سڀ هڪ ئي گهاٽ تي
متان وڃي گڏ ٿيندا هجو. ٿورا اوڀر واري گهاٽ تي ۽ ٿورا اولهه
واري گهاٽ تي وڃجو ۽ ٻئي ٽوليون ساڳي وقت پاڻيءَ ۾ نه گهڙجو.
جنهن ٽوليءَ کي جنهن وقت مان اشارو ڪريان، انهيءَ وقت اها
ٽولي پاڻيءَ ۾ گهڙي ۽ جنهن مهل سيٽي وڄايان تنهن مهل يڪدم
نڪري ٻاهر ٿئي. آهو ڳالهه ڏيان ۾؟ جيڪي چيم سو برابر ياد
رکجو". پوءِ گدڙ جي صلاح موجب هڪ ٽولي اوڀر واري گهيڙ
تي ۽ ٻي اولهه واري گهيڙ تي ويئي. گدڙ اوڀر واريءَ ٽوليءَ کي
اشارو ڪيو ته وڃي پاڻي پيئو. هرڻ لٿا پاڻي پيئڻ، تيستاءِ گدڙ
جاچڻ لڳو ته واگهوءَ جا ڪو ڪري. واگهوءَ تي نظر پيس ۾ واگهوءَ
کي وڄ جي ڪل ڪانه رهي، سو هميشه والگر هرڻ مارڻ جي
مراد سان پاڻياٺين ته ٽپي ڏيئي وڃي شڪار ماريان ته اپتري ۾
گدڙ وڄائي سيٽي ته اوڀر وارا هرڻ يڪدم پاڻيءَ کان نڪري ٻاهر
ٿيا ۽ ساڳي وقت اولهه وارن کي اشارو ڪياءِ ته وڃي پاڻي پيئو ۽
هو لٿا هيٺ. واگهوءَ اوڀر واري گهيڙ وٽ اچي ڏسي ته هرڻ هڪ به
، سڀ وڃي اولهه گهيڙ تي ڪٺا ٿيا آهن. سو ڦيرو ڏيئي
ٽ اولهه ڏي ٽپي. گدڙ سهي ڪيس سو يڪدم وڄايائين

سيٽي ته اولهه وارا هرڻ يڪدم نڪري تيا ۽ ٻاٽيءَ کان ٻاهر ڀڄڻ ساڳي.
وقت وري اوير وارن کي اشارو ڪياءِ ته وڃو وڃي ٻاٽي پٽو.
هيڏانهن واگهوءُ اڳي اولهه گهيڙ تي ڏسي ته سڄ لڳي پيئي آهي.
هتي ته هڪ ٻه ڀرڻ ڪونهي، سڀ اوير ڏي آهن. انهيءَ طرح
هر اوير ڏي ته هر اولهه ڏي ڊوڙون پائي واگهوءُ ٿڪجي ڪک
تي پيو ۽ پيٽ ۾ وڪڙ پوڻ لڳس. مطلب ته ڏاڍي جٽ تيس.
ٻئي ڏينهن به هرڻ گدڙ کي ٻاٽسان وٺي ويا ۽ بنا ڪنهن خطري
ٻاٽي پي ڍءُ ڪري موٽيا. انهيءَ ڏينهن به واگهوءَ کي لنگهڻ ڪيڏو
پيو.

انهيءَ طرح ڪي ڏينهن ٻکون ڪيندي ڪيندي واگهوءَ
ليٽ سمجهو ته "هن حرڪت جو سبب اهو لچ گدڙ تو ڀانئجي.
جيستائين انهيءَ کي مار بو نه، تيستاءِ چاڙهو ڪونهي. ڪيترا
ڏينهن هٿن لنگهڻ ڪيا"؟ پوءِ ڇا ڪيائين جو جنهن پاسي کان
گدڙ ٻاٽي پٽندو هو انهيءَ پاسي وڃي پيٽ ڦوڪي، مٽل وانگر
ٽنگون مٿي ڪري ٻاٽيءَ جي مٿان سمهي پيو. ست اهـا سٽي
هٿائين ته گدڙ کيس مٽل چاٽي جٿن ٻاٽي پٽڻ لهندو، تڻ جهپ
هٽي سڄوئي کائي ويندو سانس. پر اڳيان گدڙ بـه سٽري ڏر
ڪين هو. گدڙ ته پري کان ئي واگهوءَ کي ڏسي سندس نيت
سمجهي ورتي سو تو ٻاٽيءَ ۾ گهڙي؟ هٿائين چرچو ڪرڻ لاءِ
ڏاڍيان چوڻ لڳو:- "واهه ڙي واهه! هاڻ ته ٻچاءُ ٿيو سون. هيءُ آفت
جو ٽڪر ته مئو پيو آهي، هاڻ مان به ٻچيس ۽ ويچارن هرڻن جو
به ٻچاءُ ٿيو". ائين چئي ٿورو اوريرو ٿي وري چوڻ لڳو تـه " نه
ڙي نه! هي بدمعاش مئو ته ڪونهي، هي ته ڍونگ ڪري پيو
تو ڏسجي. جي سچ پچ مئو هجي ها ته ٻين واگهن وانگيان
پچ چونه پيو لوڏي ها؟ واگهو مرندا آهن تـه پڇ پيا هلائيندا
آهن ڪ نه!" گدڙ جي وائي ٻڌي بيعقل واگهوءُ تـو دل ۾ چـوي
"مـار! واگهوءُ مـرندا آهـن تـڏهـن سچ پچ پـيـا هلائيندا
آهن. پلا مونکي ان جي ڪهڙي خبر؟ آءٌ ڪو اڳي مئو هوس

ٿيو لشڪر جو ليتا. مانيءَ ڏلو ۽ ديري، کان ساوا ٿي مٿل ٻري هڪڙو لنبو ٻڙه آهي. ٻڙه کهڙو هو. هڪ ٻهاڙي اُساهين هئي. چوڌاري هئس وڏا پٿر جا ڪر، انهن جي ٿي شهر پناه. انهيءَ قدرتي ديوار جي ٻاهران هوا شاهي سال جا وڻ. هبنان ٻرپرو هئي هڪ ٿن، ٿالا پانيءَ تالي. بليدر سنگهه مشهور اَمرسنگهه جو پاٽيبو، هن هند گورکن جو سپه سالار هو. هن ڏلو ۽ الگريز مهنجي گهر ٻ اچي ٻهتا آهن، تڏهين وڃي هن ايهوري ڪرت ٻ پناه ورتي. ونس ڪل ماٺهو هوا ٿي سؤ.

اڻا ڳالهه ڪرنل مانيءَ کي ته آئڙي. هن کي بليدر هڪ ڪندو ڏسڻ ٻ آئو. يڪدم ٿيپالي وار کي لکي موڪليائين ته پيش پؤ. جواب مليس ته پڌ ڪيتر ٻ توسان ملندس. مانيءَ کي اُنهيءَ ٿان مليان لڳي سو سيري هليو چڙهائي ڪرڻ. پنهنجو توپ خالو اچي ٿالا پانيءَ جي پرسان رکيائين. حڏهين ڏٺائين ته سندس سموري سورهيائي بليدر جي وار کي ۽ ولگي ڪرڻ ٻ ناڪامياب ٿيندي، تڏهين پنهنجي وڏي گلسپيءَ کي ليايو موڪلي گهرائي ورتائين. هيءَ حوب حوان ٢٦ آڪٽوبر تي اچي وارد ٿيو. وڏا ساماها ڪيا ... حار بهادر ڪپتان ڪاربيٽر، ڪئمبل، ڪبلي ۽ فاسٽ، چئن طرفن کان قلعي کي وراڻي ويا. لڏلو رهبو ٻوٽيي، وقت سر ... ڪرڻ لاءِ.

انگريزن توپن جو وسڪار شروع ڪيو ته گورکن ته مٿان گولين ... وسايو. چڙهائي ڪندڙ سپاهي پيگڙن والنگر پيڇڻ لڳا. ... مارو ڏاڍو پيو ٻ هو بار مرڻ مارڻ ڪالسواءِ مڙڻ وارا ... ٻ آدمي وڃن ٻ ونس هنرلن جو مقابلو ڪن، هزارن ... سامهون بون، ته ڏکم ته ڏجن، ويچارا چڙهائي ڪندڙ ... ٠١. چڙ ته ڪين ڏاڍي لڳي. حوش ۽ حيرانيءَ رهان ... ڪٽي قلعي جي ديوارن تي چڙهڻ لڳا. گلسپيءَ

چيو ته يا سر وڃائيندس يا نه شتروءَ کي جيتيندس. ٥٣ نمبر جي لشڪر جون ٽي ٽوليون ساڻ ڪري جنرل اڳتي وڌيو. جتي دشمن جي گوليءَ جي پهچ واريءَ حد تي انگريز رسيا، تتي ٽي هو بيهجي ويا. ويچاري جنرل گهڻوئي کين همٿايو، گهڻوئي تلوار کي ڦرڪايو، گهڻوئي سڏيو، پر بزدل سپاهي، جن انين سمجهو هو نه ڪاٿي حد کان وڌيڪ ڪم تو ورتو وڃي، سي اُت هٽي بيهي ويا. پڇهجي جنرل سان بي وفائي ڪيائون. جنرل گوليءَ جو شڪار ٿي ويو. ايلس به انهيءَ ڏينهن پورو ٿي ويو.

جڏهين ماڻهيءَ جو سردار گلسپي مري ويو تڏهين هو ويچار ڪرڻ لڳو ته ڇا ڪريان؟ سو دهليءَ ڏانهن خط لکيائين ته وڌيڪ لشڪر به موڪليو ۽ ديوارين ڊاهڻ جا اوزار به روانا ڪريو. تيسين سري ڪري پاسو ڪيائين. انهيءَ وچ پورو مهنو گذري ويو.

انهيءَ وچ ڪوٽ واريءَ ستنا جو پاڻي تاڙ ڪائي ويو. قلعي جي اندر پاڻي هو ڪونه، پاڻي هو قلعي کان ٻاهر ۽ اُتي انگريز موجود هئا. هوڏانهن اُج به نيپالين جو تارون تي سڪو، هوڏانهن انگريزن جي گولن کين تي لهوريو، هوڏانهن بيمارن تي رڙيو ۽ هوڏانهن ٻارن ۽ زالن تي رلو، ته به هنن دل نه اوڙهي. پڇهجي نالي ماتر ڪوٽ جي رکيا لاءِ لڙندا رهيا. جڏهين سندس عدد گهٽجي وڃي سٽر تي پهتو، تڏهين اوچتو ڏهاڪو منٽن لاءِ ڪري مات ڪيائون.

لوه جا دروازا کلي ويا ۽ هي اَمرويرَ، سٽر شير تلواريون هٿن ۾ ڦڙڪائيندا ٻاهر نڪتا. سندن منهن ۾ نڪو هو گهٻج نڪو هو رنج، سنوان سنواٽا سرو جي وڻ وانگر، هاٿيءَ جي چال چلندا رهيا. سندن ڪلهن تي هيون بندوقون، پاسن کان تي لٽڪين ڪُريون ۽ مٿي تي هين سندر سهڻا چڪر. جيسين انگريزن جو لشڪر سندن اها چال سمجهيئي سمجهي، جيسين انگريز پوري

هڪڙو پلٽن جو ڪوٽ ڪري ورتم؛ سڀئي نه اڳيئي هوم. وري ڇير نه
جي هروڀرو گهرج پيئي نه ڪري مامي جو ڪوٽ ورتائينديس. هوائي
قلعا نه گهڻيئي اڏيم، پر هاڻي سچا اڏيان! ڪشمير وڃڻ جي خوشيءَ ۾
اهڙي نه پورڙي ننڊ پيس جو هِن مامو مامي آکي لٺين سٽ وڃڻ
سمجهندي هئس. منهنجي سمجهه جڏهن ٽڪي پر ويڪڙ ڪري ڇڏي هئم.

وري مامو صاحب چوي نه اُتي عليءَ رهبو وڏين وڏين هوٽلن ۾
جني ڪاڏي مهل ڪانٽو ڇري ورتائڻي پوندي. اهو ٻڌي مون ٻه
مهنو ڪن اڳيئي گهر ۾ ڪانٽي ڇريءَ سان ماني کائڻ شروع ڪئي. ڇوان
پيئي نه هت هيري جيڏيان، متان اُتي منهنجي جٻ يا ڇپ ڇٽون نه
ڪري وجهان. وري ڇون نه اُتي آهن ڏکيا ڏکيا جبل جتي موٽرون
هلن ئي ڪونه، سو گهوڙن تي هلڻو پوندو. دل ۾ خيال ٿيم ته ڏاڍا
پيئي ڪان، نه گهوڙي تي ڪڏهن چڙهندو، پر ٻه اڳو نه جي
باقي ناهر تي ڪيان نه ماڳهين هتي ڇڏي نه وڃم. اُهيءَ ڏينهن
کان ولي دادي جو مٺو ڪاٺم نه ڪٽان نه ڪتان مولڪي گهوڙو هٿ
ڪري ڏيو نه چڙهي ڏسان متان اُتي تڪليف نه ٿئي. دادو چوي
”پر جبل تي چڙهڻ ڪو هروڀرو ضروري آهي ڇا؟“ پر مان ٻڌائس
ڇو ٿي. ڪشمير جي هوا نه اليئي اثر ڪرڻ شروع ڪيو هو، سو
سندس سڀ صلاحون ڪن پٺان ڪندي ويس. نيٺ ڪنهن اصل
کان گهوڙو گهرائي ڏنائين. پر چڙهان ڪيئن؟ لهه ٻه ڏاڍي ڀيئي آهم.
ڇوان پيئي ته ماڻهو ڇا چوندا. پر وري جڏهن ڪشمير جي سواريءَ
جي يادگيريءَ ٿي اچي ورايو تڏهين ماڻهو باڻهو سڀ وسري ٿي
ويم. نيٺ رات جو گهوڙو گهرائي چڪر ڏيڻ ويندي هئس. اڃا
نه ڏينهن مس ويس نه ٽئين ڏينهن گهوڙو اچي نئون، بس اوڏيءَ
ويل، منهنجو ساهه هو مٺ ۾. ڇوان پيئي اهڙو ڪشمير ٿي ٻن
... جو هڏ گڏ هجائي. اهو سون ٿي گهوڙا جو ڪن چني. اوڏي
... ڪو پرن ڪيم نه، وري ڪشمير جو نالو ٻه نه گهنديس. ...

اهڙو خيال ايترو ڀڄاءِ ڪري جهڙو پاڻيءَ لي ايڪو. گهوڙي ڪي
مستيءَ ۾ ڏسي اُٿ ساهه ته نڪري ويم. آخر گهوڙي به ڪين ڇڏيو.
اهڙو هلي سٺيا نيمرڇو پورو اٿ ڪلاڪ ته مورڇا پيٽي رهيس. جڏهن
سڄاڳ ٿيس تڏهن مائٽن سان ڪو سليان! اهڙي سخت ضرب اچڻ
لي به پيٽي ڇوان ته ڏک؟ خاص ڪونه آيو اٿم. سور اندر ۾ سخت
ڪسرون ڪڍيون ۽ آه زاري ڪانه ڪيم. سڀ ٻي ويس. ڀڳوان
کي پرارٿنائون پيٽي ڪريان ته هاڻ ڏک ڇتاءِ نه ته ڪشمير وڃڻ ٿو رهيم.
عمر ۾ ڊاڪٽر جو ڊر نه ڏٺو هوم سو اُنهدي سان پاڻ کي پيٽي مدت ڪريان
ته ڊاڪٽر وٽ وٺي هليم. ڇوان پيٽي ته جلدي دوا ڪري مٿن سٽت
چتان. عجب ۽ حيرت ۾ مائٽ واتڙا پيا ٿين، مگر مون کي خوشي
هوندي ڪڇڻ ٿي ڪين پيا. ليث ڊاڪٽر وٽ جتيون گسائي ڦٽ
چتايم. وري مامي صاحب نئون راڳ شروع ڪيو. ڇوي ته اُتي ڪو
مان لوڪي ڀڙيون پاڻ ڏيندس ڪيئن؟ الي ساڙهيون پاٽيون پولديم.
پلا مان ڇا ڄاڻان ساڙهين مان! ساڙهي پايان ته پلؤ پرئين پاسي سرڪيو
وڃي! هلن ته پيٽي ٿاپڙجان! هرڻ لاءِ گهر ۾ ساڙهيون پائڻ شروع
ڪيم. صبوح ٿيو ناهي، ساڙهي چڙهي ناهي. ويندي رات ٿائين
چڙهي پيٽي هوندي، مٿان مامو پريءَ سان ڏسي نه وٺي. مطلب ته
ٻنهي ۾ منتڙي تــي پيس. ماٺهم ڇوندا هئا ته اُت ته اُت، ويهه
ته ويهه. ڪشمير گهمڻ ڪا سٺري ڪار ڪانه هئي. هفتو اڳي ته هند
پڌائي رکيو هوم. ڪپڙا ته جڏهن ڏينهن وڃڻ جو خيال ڪيم انهيءَ وڃل
ڪان ئي وٺي ناهڻ لڳي هئس. ماڻهو ولائت وڃڻ لاءِ به ايڏو سانباهو
ڪين ڪن جهڙو مون ڪشمير وڃڻ ڪاڻ ڪيو.
خير جڏهن ٻهرين تاريخ ۾ اچي ٻ ٽي ڏينهن رهيا تڏهن
نڪتيس ساهيڙين کان موڪلائڻ. هرهڪ کان پڇندي ويس ته، تو لاءِ
ڇا آڻيان. هڪ لنبي يادداشت تيار ڪيم. ٻيڙا پائر پيئر اچي ڇمبڙندا
هئم. ڪو ڇوندو هو ته مون لاءِ موٽر آڻجانءِ، ڪو ڇوندو هو گاڏي، ڪو

وري ٻيو ڪجهه. مان ته ڪشمير جي خوشيءَ ۾ هر ڪنهن کي دلاسا ڏيندي ايندي هئس.

آخر ٻهرين تاريخ به اچي سهڙي. اهيءَ ڏينهن منهن تي ٻتو لي پيم. ڪپڙن ۾ ٽي ته پيٽي ماپان. هر گهڙيءَ گهڙيال ڏي ڏسي پيٽي نهاريان. هر هڪ ڪلاڪ ورهيه واڳر لڳو. جوان پيٽي ته جلد رات جا ٻارهن لڳن ته ريل ۾ چڙهان. جيڪر ڪو صبح جو ٽي هلي سٽيشن تي وهاريم ها ته هوند وڃان ها. سڪ، ڏو لڳا ته سامان سنڀاليم. ماڻهن کان موڪلائي ۾ ته اڌ ڪلاڪ ٿيو وڃو. جيترو ٽڪ ٻهرين پيرو ٿي ٻاهر اُسهيس، ته به ڪري منهن سڀني سو اصل نه. ڪشمير جي خوشيءَ ۾ ماڻهن کان ڌار ٿيڻ جي ڏڪي جهو به اثر ڪين ٿيو. ماڻهو موٽي جا منهن لٿل هئا. دادي نه گهڙيءَ گهڙيءَ پئي سمجهايم ته اتي ٻهڻجي جڳيءَ طرح سار سنڀار ڪج ۽ روز ٻهڻجي خبر ڏيندي رهج. ڏهين اچي مامو ۽ مامي گاڏيءَ ۾ آيا. منهنجو ته سامان سڀ چڙهيو ٻيو اها سمڪ ٽي ڪاله هئم ته سندن سامان ڪٽي ۽ اهڙي موڙهل ٻٽي پيٽي هئس. سٽيشن تي پيٽ وجي پهچو مان ته چيائين ٻيءَ گاڏيءَ ۾ پليان نوڪر ڪاٽي پيو اچي. مان به اعتبار ڪري واس. ٽڪ پيج ڪمري ۾ وجي ويهاسين. ٻارهين لڳا نه ريل ٻه چوڙ چوڙ ڪندي اچي پليٽ فارم تي بيٺي. ٻر مامو چوڻ لڳو ته هيءَ فاسٽ آهي ۽ هيءَ ٻئي طرف کان ويندي، اسين اينڊڙ ريل ۾ چڙهنداسين، اها به اجها آئي ڪي آئي. مان ابوجهه موتکي کهڙي ڪل ته گاڏيون کهڙيون ۽ سندس ٿيم ڪاٽا کهڙا!

سانا ٻارهان ٿيا، ٻوڻان ٻارهان لڳا، مگر ريل جو پتو نداري سد حا جهوڻا پڻ آيا، دب کان ته منان ندبه سج پيج ڪجي ا، وچمر هر هر ٻاطي گهراٽي لڪ چوريءَ پئي اکين تي چٽڪارام جتن ندبه ت - انيم. آخر جڏهين ٻارهان وڄڻ تي اچي ٿيا ٺڏهن تو مامو شرڪا ته اج آهي اپريل جي ٻهرين تاريخ، سو ريلوائيءَ وارن گاڏيون اچڻ

بند ڪيون آهن ته ريل سڀ مسافر ٽيشن تان نراس ۽ شرمندا ٿي ماڳ
موٽن. بس منهنجون ته ٻه ٻه ويليون ڇهه ٻه وييون. منهن جو ڦوٽي
لهي ويم. چوان پيٺي ته اپريل جي پهرين تاريخ برابر آهي، پر اوهان
مونکي بيوقوف بڻايو آهي. الهيءَ تي مامو ۽ مامي اچي ٽهڪن ۾
ڇٽڪيا. چون: ”چري، مٽرڪ تي پڙهين ۽ توکي اها ڪل ڪانهي
ته پهرين اپريل تي چرچا ڪبا آهن. توکي ڇيو ڪنهن ته اسان تي
اهڙي تاريخ تي اعتبار ڪر؟“ ريل ته اڌ رستو اُڪري چڪي.

اوڏيءَ ويل منهنجي شڪل ڏسڻ وٽان هئي. رلم سو ڪونه،
پر ڏک اينترو ٿيم جو مٽرڪ ۾ ناپاس ٿيڻ تي به هوند ڪين ٿئيم.
آڌيءَ رات جو اچي گهر جو در ڪڙڪايم. مونکي ڏسي سيني جا
تال مول ٿي گم ٿي ويا. سمجهائون ته شايد گاڏي گسيَ ويئي تي
ڏسجين. پر حقيقت ۾ ته پيڻ عقل کسڪو ڪائي ويو هو.

٣٠- شيردل دلير

[شري نارائڻ گوبندرام ڪوڙواڻي]

آڪٽوبر وارو مهنو آهي. سياري جا منا سيءَ ڦوهڻ شروع
مس ٿيا آهن. اهڙن ڏينهن ۾ هڪ شمشان رات جو ذڪر آهي.
اونده الدوڪار آهي. آسمان تي ڪارن بادلن جي گهٽا آهي. رڪي
رڪي آبر جي ٻار تارن جي ٽمڪار نظر ٿي اچي؛ مگر اڄ قمر جو
چاڙهو خير ڪو آهي. اهڙي وقت لڪيءَ جي اوچن جبلن جي چوٽيءَ
تي هڪ ماڻهو ڪنهن اونهي ۽ ڳوڙهي خيال ۾ غرق آهي. جيتوڻيڪ
پاڻيءَ جي لهڻ جا ڏينهن آهن، ته به هن اُتاهينءَ چوٽيءَ تان ائين
پيو پسجي جڻ ته سندو پنهنجي موج جي مستيءَ ۾ پيئي جهولي.
ڪدن جا ڪڙڪا پيا پون، جن جو آواز هڙي سانتيڪي وقت ۾ ويتر
هيبتناڪ پيو لڳي. رڪي رڪي چمرن جي چرڀر ۽ چبرن جي آواز جي
پڙاڏي هن وايو منڊل کي تمام ڀيانڪ بنايو آهي. مگر چپ چپ،

هن ڳالهائڻ شروع ڪيو آهي: ”ڇا هو مولڪي هڪ خوني ۽ لٽيرو ۽ قاتل ڪري ٿا سمجهن؟ ڇا مان هنن جي نظر ۾ هڪ چور، ڌاڙيل ۽ رهزن آهيان؟ ڇا هڪ بلوچ سردار جي عزت جو خيال ٿي سگهي؟ مگر فرنگي مولڪي نٿا پڇاڻن. اگر هو منهنجي حسن خدمتيءَ جو قدر نٿا ڪن ته نه ڪن، پر ڇا هڪ بلوچ قوم جي سردار کي هنن جڳهه جڳهه ٿان پڇو ڪن ۽ عام ۾ هن کي بدنام ڪن ۽ هن جي هستيءَ تي ڪُرا الزام رکن! ڀل ڪن بلاشڪ ڪن. سچي سري جي ماڻهن کي خبر آهي، ته دلبرخان جو ڪيترو قدر قصور آهي ۽ ڪيترو قدر مان هنن جي نعمتن لاءِ جوابدار آهيان. فرنگي جون ته منهنجو هنن جي مٿان گهڻو آلياچار آهي، پر خدا جو قسم آهي ته اها فرقي پرستي ته منهنجي خيال جي دائري کان ٻاهر آهي. ڇا اهو مولڪي فرض نه آهي ته هنن آهلاڻن ۽ نٽڙ ناڙين جو مان بچاءُ ڪريان؟ ڇا هو سنڌواسي نه آهن؟“ بروح سردار پنهنجو مٿو اوچو سالٽ ۾ اڇي ويو. ٿوري وقت ۾ سنڌس اکين ۾ لالائي آئي. لٽ هٿن ۾ زور سان جهلي ڪري ٿي چيائين: ”هان، فرنگين کي سهان پتو پوندو ته دلبر جي خدمت ۽ قوت ڇا آهي.“ يڪدم هن ٿاڙيءَ جو ٺهڪو ڪيو، جنهن تي هڪ قداور بروح سنڌس اڳيان حاضر ٿيو. کيس چيائين: ”اڄ رات مان هت سمهندس. منهنجو بسترو هت وڏو وڃي. صبح جي ٻڙه ڦٽيءَ کان اڳ مان ٻاهر ويندس ۽ گهڻي وقت کانپوءِ موٽندس.“

صبح جو وقت آهي جبل جي هيٺان اڪيچار تنبن جي جهرمر لڳي پئي آهي. ڇالوٽيءَ ۾ ٿوباري جي آواز تي سڀ سپاهي ناشتي تيار ڪرڻ ۾ مشغول آهن. فرنگين جو بالا آفيسر ڪپتان ڪرڪول قد جو ڊگهو ۽ سخت جان ٿان پرين شيشهن جهڙو ڏيو مڙس سين کان سوير اٿي ناشتي تيار ڪري آئيني ۾ پنهنجي ٻانهن لباس ڪري رهيو هو.

... تندي، ڪجهه منڪندي خيال آيس ته ڪهڙي نه خوني

جي ڪم تمام ڪرڻ لاءِ سرڪار مونکي مقرر ڪيو آهي. جي مان هي ڪم بخوبي ڪري چڪس ته مان ۽ مرتبي ڪانسواءِ ميجر تيڻ جو گهڻو امڪان آهي. ڏٺي ڪندو ته ان ڪمبخت جو ڪنڌ ڀڃندس. ضروري ڪمربند ٻـڌي ۽ پستول وجهي صاحب بٽلر کي چاهه آڻڻ جو اشارو ڪيو. تڪ اُن وقت سنتريءَ اندر گهڙي مليٽري سلام ڪيو: "صاحب بهادر جن کي روشن هجي ته هڪ دهقاني دليرخان ڌاڙيلءَ جي خبر پيش ڪرڻ آيو آهي." صاحب بهادر جيتوڻيڪ پنهنجي چانهه ۾ رخنو ڏسي البت ناراض ٿيو. پر پنهنجي ڪم جي سرانجامي ڏسي کيس موڪلڻ جو اشارو ڪيو. منٽ ٻن کانپوءِ هڪ قد جو لانيرو ڪاري چاپڙين ڏاڙهيءَ سان قاتل شلوار ۽ هڪ ٻالو پولو شخص اندر گهڙيو. هن گهڙندي زمين تي نٿري هڪ لنبو سلام ڪيو. صاحب ڪرسيءَ تي وهندي حاڪماڻي نوع سان پڇيو ته تون هت ڪٿن آيو آهين؟ جوان مرد هيٺي آواز سان چيو: "سائين، انعام جـو طلب گار آهيان." صاحب مُهن سنجائي ڪجهندي چيو: "انعام ته ان کي ملندو جو ان خوني بدمعاش دليرخان جـو پورو پتو ٻڌائيندو- آهي قبول؟" جو شخص اندر آيـو هو تنهن پنهنجو پير زمين تان چوري ٻئي هنڌ رکيو، جڻ ته سندس پيرن هيٺان زمين کسڪي ويئي هئي؛ يا ته چڻڪ ڪو ان ٽڪر هيٺان لڪل تـتـل ڪوري جو تڻ اچي ويس. صاحب جي اکرن جي پراڏي کي وساري حشمت سان البت بلند آواز ۾ چيائين: "هي بندو نه رڳو ٻاڻ کي دلير ۽ سندس سائين جا گهر ڏيکارڻ لاءِ مڪمل آهي، پر جي صاحب بهادر کي اهڙي همت هجي ته مـان ٻاڻ کي دليرخان سان منهان منهن ڪرائڻ لاءِ به ٻڌل رکندس." صاحب کي انهن ٻولين اکرن تي بلڪل غصو آيـو. جي سندس ڪم قاتل نه هجي ها ته دهقانيءَ کي راهه عدم جي ڏيکاري ها. غصي تي بلڪل غالب پئي نڪ گهنجائي وراڻي ڏنائين: "خوني قاتل کي ڇا مجال جو اسانجي سامهون

ٿي. هڪدم ڪرسي ڇڏي سنئون لشڪر ڏانهن ڪرڻ جو حڪم ڪيائين. ٻولاڻو لڙي عرب سان چوڻ لڳو "صاحب بهادر لشڪر کي گولن جي ضرورت نه آهي. اڪيلي جا جهل بلڪل اوچا ۽ اڻانگا آهن جن تان چڙهڻ سان اٽڪ هل هنگامو ٿيندو جو ڊاربل هڏي وڃڪر ٿي ويندا. منهنجي صلاح آهي ته ٻولاڻن کي ڦاڪيلو مولسان هلڻ فرمائيندا ته مان اوڏانکي گهر ڏيکاري ڇڏيان جتان واس جي وڪڙي صاحب لاءِ حملو ڏکيو ڪونه ٿيندو." ڪپتان ڳوڙهي خيال ۾ اچي ويو ۽ ٿوري وقت کان پوءِ ملٽري ڪپڙن بدران شلوار ۽ قميص پائي هڪ ڏوڌار لڙو هڏي ۾ طمنچا بارود سان پوري کيسي ۾ وجهي وڏي آواز سان رڙ ڪندي چيائين "بچا ياد رکجان جي ڪجهه لهجي ڳالهه ۾ دغا ڏٺي ته تنهنجو سر ڌڙ کان ڌار ڪرائيندو." ٻولاڻي عليماڻيءَ سان ڏاڙهيءَ تي هٿ رکندي فرمايو "ٻالوٽيءَ ۾ صحيح سلامت پهچائڻ لاءِ منهنجو مرو ڇڪو قول آهي."

... ...

لشڪيءَ جي اوچا الاهين جهل تي هڪ ماڻهو ڪچهه پنهنءَ ، ڏيندو اڙڪي ڏور سان مٿي ٽني وڃ، جتي ٻکيڙ عرض جي ٽني ڊهڪيندو آهي. ڪپتان جو جڙهيل سوال ڪيو "توهان لي ..." ... ٽبي لاءِ ... ڪيڙي ٽرلسب آهي." جواب مرد " ... اڏو اسان جو ووڙانو ڏيندو آهي." ٿوري وڌيڪ ... ڪپتان ٽي ... جي ڪڪڙ تي ٽڙو ڪيوه لت ... اڻ ... جي آڏو اچي پهو "صاحب توسانيون ... ماڻهن ... اڻ ... ٿلهه ... جي سائين ... ڦل ... سوٽو ڪري سگهو ... ميتو ... ... ڪريوه" ڪپتان ٿورو ... ڪيڙي ... ٿوري موڪلي

ان کولي ۽ سندس جوڙيدارن جا مکان ڏيکاري رهيو آهين ۽ تنهن کان سواء تو انجام ڪيو هو ته تون مونکي ان گيدي لغور جو مقابلو ڪرائيندين." جوان مرد لعل تي سمت کي ڪپيندي چيو: "ائين سائين — اگر توکي دلير سان مقابلو ڪرڻو آهي ته وٺ. دلير تو سامهون آهي. اڃان هن جي واتان اهي اکر نڪتائي ڪونه ته ڪپتان جي طمنچي جون گوليون شررات ڪنديون هوا سان ڳالهيون ڪنديون رهيون. هڪ ٻه ٽي. بس دلير جو سامهون بيٺو هو جنهن هن ڳالهه کي اڳ ئي ٽاڙيو هو، سو ويهي رهيو ۽ تنهن سان گڏ لوڙهه جو آزمايل ڏنڪ ڪپتان جي مٺي تي زور سان لڳو ۽ پستول پنهنجو ڦوٽ پري وڃي پيو.

دلير کلڪي سان رڙ ڪري اٿي کڙو ٿيو. "بس بهادري اها آهي جو هڪ بي هٿيار تي پستول جو وار ڪجي. اها آهي تنهنجي غيرت؟ آها؟ اهو ڪاٺڙن جو ڪرتوت، تو بهادر جي شان وٽان نه هو." ڪپتان اڃان اندوانڌڪار اچي ويٺي ۽ هن اڳيان ليڊي آف ليڪ واري فٽز جيمس ۽ سر رابرڪ جون شڪايون هڪ طرف ڦرڻ لڳيون ۽ ٻئي طرف رابن هوڊ ۽ ناٽنگهام جي حاڪم شيرف جون. هن کي پنهنجي موت جو ايترو خيال نه هو، جيترو عزت ۽ عذابن سان مارجڻ جو. اگر مان چاهيان ته هڪ لت سان توکي جبل جي چوٽيءَ تان ٻولائيون ڪارائي سگهان ٿو. ڇا تون سمجهين ٿو ته دلير ماڻهن جي دلين تي قبضو نه آهي؟ رب هي ڏس". ائين چئي هٿ سان سيٽ وڄائي تو ڇا صبح جي مٺي تڏي هير کي آسمان ۾ ڏاريندي رهي. ٽڪريءَ جي هن طرف سوين تفنگين ۽ تير ڪمانن، ڀالن ۽ برڇين سان ڪپتان کي ڏسڻ ۾ آيا. ڪپتان ڏسي هراسجي ويو. موت کي ويجهو ايندو ڏسي به بهادر گهاء ٻاهرئين دم سان هڪ هنڌ ٿي بيٺو رهيو. دلير ري منهن ورائي شاندار نموني ۾ ڪپتان کي کيڪاريندي چيو:

”يار هڪ اشاري تي تنهنجي بدن تي هزارين ٽولڪ ٽي سگهن ٿا، مگر دلير ڦول جو سچو آهي پروڪو ڦول آهي ته تنهنجو وار ونگو ٿيڻ نه ڏيندو.“ ڪپتان جا اهي ڪلمات ڪليا ته اليان لياقت ڪيتري ٿي سگهي ٿي.

پوءِ نه ڪپتان دشمن جي چانوڻيءَ ۾ هڪل هڻڻ ۽ ٽولي جي هڪل روئلن جو طعام چاه سان ڪائي، ڏهن پوڄن جي زابرُ نڪ چانوڻيءَ ۾ پهچايو ويو. ڪرڪول صاحب تي دلبر جي دلبري ۽ مهمان نوازيءَ جو اثر ايترو نه پوڙڻو ٿيو جو جلد هڪي موڪل وٺي پاڻ کي هن گندي ڪم کان آجو ڪيائين.

٣١- مارئي

[شري آڏنمل سترامداس]

سنڌ ۾ ڪيترائي قصا ٿي گذريا آهن، پر مارئيءَ جي قصي بسمعه حبترو گڙنڊ گهوٽالو آهي، ايترو ٻئي ڪنهن بسست ڪونهي سنڌي پاٺن ۽ پيٽرن جا ه الصاف چٽيا جو هيٺين سالن ۾ ڪو نه جنترا ۾ شڪ ڪوله اٿاريو اٿن! مان پنهنجي دل جي اُٿلڻ ڪري الهي قصي جي ناري ۾ هِمت همت هٽڻ لکين، نه هڪڙو گهراليءَ ڪتاب هت آيم؛ جنهن ۾ اهو قصو بخوبي درج ڪيل هو. وري اهو قصو هو پٽن جي واٽيءَ مٿي ٻڌل؛ تنهنڪري هن نه الهي جهڙو وزنائتو پيو ڪو ملي ڪوله سگهندو، جو نه پٽن جي واٽي ڪوتا ۾ آهي؛ ۽ ڪوتا جي ڪوجڻ جو سبب نلڪل ٿورو آهي؛ يا اهو ائين چئجي نه پنهه ڪونهي.

الهيءَ قصي جو پهرايون ٿي دوهو سنڌيءَ ۾ اکيل آڪائين کي پڇيو ڦٽو ڪري. جي:-

سوڙ پولري ڦل ڏيءَ، ميراڏي جنبجي ماس
پوءِ لکمو آو لوڙي، جو پالطو ڪيو پياس.

مارئي هئي سوڙ ڪڇ جي راجا جي پوٽي ۽ ڦل راجا جي ڌيءَ
جا هنڪي سندس پڇين راڻيءَ ميراڻيءَ مان ڄائي هئي. پوءِ
قسمت جي ڪنهن کيل سان پالڻو ميراڻيءَ کي پنهنجي ڌيءَ
ٿو ڪري ته مارئي ٻه پالڻي کي بابا ڪري ٿي سڏي.

اهو قسمت جو کيل اِجهو هيٺين ٿي نبريو:—

ڪڇ جي راجا ڄام ڦل کي جڏهين خبر پيئي، ته ملير ڳوٺ
جي پالڻي واڍي ڪو اهڙو رٿ ٺاهيو آهي جو هوا وانگر ڇُوهو
ٿو وڃي، تڏهين رٿ سوڌو پاڻ وٽ گهرايائينس. رٿ جي رفتار
ٻه ڪا رفتار هئي! پلا رٿ هئو هلڪو، ڦڪرن ۾ رنبڪ بلڪل
گهٽ، وڃي جو مڇهس جوٽيائين ٻه روجهه، ته هٺي پين گاڏين جي
رفتار کي مات ڪري ڇڏيو. راجا رٿ جي رفتار ڏسي بلڪل
خوش ٿيو ۽ پالڻي کي وڏا انعام ڏنائين. راجا ته رٿ خريد ڪرڻ
جي مرضي ڏيکاري، پر پالڻي اُهو ڪين وڪيو. اهو رٿ ميراڻيءَ
جي محل ٻاهران بيٺل هو. ڪنهن مهل ميراڻي ٿي ٻاهر نڪري
ته رٿ تي نظر پيس. پوءِ گرپ وٺين زالن کي جئن طرحين
طرحين جون اڇائون ٿينديون آهن، تئن ميراڻيءَ جو ٻه اڇي من
ٿيو ته رٿ اندر صاف ۽ نرم گاديلن تي ڪجهه وقت آرام ڪري.
پوءِ وڃي رٿ اندر ليٽي ۽ پردا ڀاري ڇڏيائين. جهٽ ننڊ ڪڃي
ويس. پالڻو انعام اڪرام پائي جهٽ واپس آيو پنهنجي رٿ ڏانهن، ۽
وٺي روجهن کي وارو ڪيائين، ته سج کان اڳ، ڪنهن ڳوٺ ۾
پهچي. ڪيس ميراڻيءَ جي ڪاٻه سڌ ڪانه هئي. ٻن ڪلاڪن کان
پوءِ ميراڻيءَ جي اک کلي. ڏنائين ته رٿ ڇُوهو پيو وڃي، سو
بيهارڻ لاءِ هڪل ڪيائين. پالڻي رٿ بيهاريو ۽ عجب وچان وات
ڦاٽي ويس.

ايتري ۾ گهٽ ۾ پندرهن ڪوهه ته ڪري آيا هئا ۽
اچي ڪنهن ڳوٺ کي ويجهو پيا هئا. ميراڻي ڇوي ته موٽي

٣٢- گوريءَ جو خواب

[شري ڪشنچند کيولرام جگتياڻي]

اهليا جي مرلوڪان سال کن پوءِ گوريءَ پنهنجي ماءُ کي، سورگا آشرم واريءَ جاءِ ۾، خواب ۾ ڏٺو. سندن وچ ۾ جيڪا گفتگو ٿي ۽ جنهنجو ذڪر گوريءَ پاڻ ڪيو آهي، سا هيٺ ٿي ڏجي:-

”امي! مان لوڪي ڏسي ڏاڍو خوش ٿي آهيان، پڌاءِ تون ته خوش آهين؟“

”مان بلڪل خوش آهيان. ته دلباڻي پڌارڻ ۾ ه گهڻي خوشي آهي، شرطيڪ ماڻهو سنڌي رستي تي هلي، ۽ انهنجي لياقت ڪرڻ ۾ ته هيڪاري وڌيڪ خوشي آهي؛ پر جا خوشي ماڻهوءَ کي شب ڪرمن ڪرڻ ڪري سندس مرلو ڪالبوءَ تي ملي سا بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهي.“

”مان سمجهان ٿي ته تون الهيءَ منزل تي پهتي هونديءَ؟“

”ها مان هت ڏاڍي خوش آهيان. مان اڃا ٿي رهان جنهنکي جهون طبقو ٿا چون. ماڻهو مرڻ ڪالبوءَ ڪهڙي طبقي ۾ وڃڻ گهرجي ۽ وري جنم وٺڻ ڪالبوءَ اڃا ڪيترو وقت ڪڻڻ گهرجي، اهي ڳالهيون ماڻهوءَ جي شب ڪرمن جي گهڻائي ۽ گهاٽائيءَ تي منحصر آهن.“

”مڙيئي طبقا ڪيترا آهن؟“

”ست.“

”ستن ۾ ستو ڪهڙو آهي؟“

”ستون.“

”پوءِ لوڪي ستون طبقو ڇو نه مليو؟“

”اهو مولڪي ڪوڊ پڌايو اٿن؛ پر مان ستين طبقي وارن سان ملندي آهيان: هو ٿا چون ته مان جيڪر ساڻن هجان ها، پر مون ڪنراڻي شب ڪرم اهنڪار رهان ڪيا هئا.“

”موڪي الائي ڪهڙي طبقي ۾ جاءِ ملندي؟“

”مني، تنهنجي جاءِ جيتري قدر مان ٿي سمجهان اولري قدر ضرور ستين طبقي ۾ ٿيندي. ڇو ته جن حالتن ۾ تون پلي آهين اُهي ڇهجين حالتن کان بيشڪ بهتر آهن ۽ تو اهڙڪار کان هميشه پاسو پئي ڪيو آهي.“

”پر اُمي! ستين طبقي کان به ڪي مٿي آهي؟“

”ها آهي. اُهو آهي موڪش يعني جنم ۽ مرڻ جي ڦيري کان آجو ٿيڻ.“

”موڪش ڪهڙن ماڻهن کي ملي ٿو سگهي؟“

”اُنهن کي جي ايشور جو رات ڏينهن سمرڻ پيا ڪن. ٻيو اُنهن کي جي گياوان آهن يعني پنهنجي من تي پورو ضابطو اٿن. ٽيون اُنهن کي جي نشڪام ڪرم پيا ڪن يعني ڪرم ضرور پيا ڪن پر سندن ڦل جي آشا نٿا رکن ۽ چوٿون اُنهن کي جي ويراڳ ورتيءَ وارا آهن ۽ پيائيءَ کان هردم پاسو ڪندڙ آهن.“

ٻئي ڏينهن گوري بلڪل خوش ڏسڻ ۾ آئي. سندس منهن ۾ عجيب لالائي هئي ۽ پاڻکي تازي توانائي سمجهڻ لڳي. گوري هاڻ سڀ وقت پرميشور جو ڌيان ڪرڻ لڳي. سڀني کي پيار جي نظر سان ڏسندي هئي. سادو کائيندي ۽ سادو هنڊائيندي هئي. چوويهن ڪلاڪن ۾ فقط هڪ دفعو کائيندي هئي. غريب غربن جي ته اهڙيءَ طرح پرگهور لهندي هئي، ڄڻ ته هو سندس لاءِ ايشور آهن. مطلب ته هرڪنهن کي ايشور جو روپ ڄاڻي ساڻس بلڪل چڱي هلت ڪندي هئي.

اهڙيءَ طرح گوري الله آباد جي سڳوري ڌاڇڻي شيءِ ۽ نشڪام ڪرمن ڪرڻ ڪري انهيءَ پد کي وڃي رسي، جنهن لاءِ ڪروڙين پيا سڪن ۽ لکين ڪوشش پيا ڪن، پر اهو پد ڪن آڳرين تي ڳڻڻ جيترن کي نصيب ٿو ٿئي.

٣٣- سچ

[شري عبدالله سوبراج ميرچنداڻي]

او آلمڪ آنند جا ساگر! سنتن جي دلين ۾ سار وجهندڙ! جيءَ جنبي ۽ جان جي هيڪاند نوربخشيندڙ! تون ڪٿ آهين؟ تون اها شمع آهين جنهن لئي لنهنجا فدائي پروانا جيئان جلي ڀسم ٿين ٿا ۽ تون اهو منوهر آلاپ آهين جنهنجي ٻنيان لنهنجا مستانا ناٿڪ وانگر پنهنجي آزادي وڃائي جبلن جا ڪشٽ ڀوڳين ٿا ۽ تون اها ڪستوري آهين جنهن جي خماريءَ کان لنهنجا بائولا هرڻ وانگر مست و محو ٿي، پنهنجو ساه سيرانڻ قربان ڪن ٿا. رواجي انسان توکي سوين سان ڳنڍي، لنهنجي ساراه جا ڍڪ ڀري ٿو، مگر پنهنجي پوري پوري پدوريءَ جي موما پڻ پنهنجن قدرشناس پريمين کان ۽ جو ڪ هو ٿوڪي خواهري. اهي انبن تي سمجهن ٿا ڪ تون برڻ برساتما جو سو نالو آهين. انهن لاءِ توکي ڏاڻ يا مسالڪ جي مسالڻا جيڻ ڪڙي ٿي ڳالهه آهي. انهن جو ڌرم ڪرم ٻه تون، ڪ شبوا ساڻن تون. نس نس لنهنجو جاٽ جپن ۽ هر قدم لي لنهنجو سيارو آهي. جن جي پمه پروسو ٻه تون ۽ ڪنڌي ڪنارو ٻه تون. انهن جي عشدو آهي ڪ لنهنجي ئي وات واليءَ دز رسائيندي يا ڪڙيءَ ۾ هن سنسار ساگر جي ڪُل مشڪلاتن کي منهن جي پار پهچو. حدا رسيدي شاه صاحب جو ڪ اهوئي قول

-:-

هين ساڻي سچ- نجهان سي ٻه پڌديون.

اي سچ، لنهنجا طالب ٻاڻ ٻڌيا ۽ جو ڪ لنهنجي دامن ۾ هٿ لياڳي دليا ۾ سڪ جي سيج وڇائل ڪ آهي. رندن جا سال مٿن مالڪن جي منهڙي ٻسڻ کان محروم ٿيڻ، جي جدائي سهڻ ڪ ازل کان سندن قسمت ۾ لکيل ڪان وڃڙي پرواسي ٿيڻ، جيلي ئي جالورن جيئان حيالي

ڪالهه ۽ از آن سواءِ عظيم قسمن جون تڪليفون ۽ مصيبتون سر تي برداشت ڪرڻ، جن کان جيڪر هرڪو رواجي انسان ڪهي، سندن ڀاڱي جو حصو آهن. مگر جيڪي عام ماڻهن لاءِ عين عذاب آهي، سو هنن سورمن لاءِ آهي روح جي راحت. جيئن تڪليفون ڏسن، تيئن اي سچ، او بهار بهار ٿين ۽ تنهنجي راهه ۾ پختو پير ڌرين. هن باغ دنيا ۾ تون اهو سگنڌيو گل آهين، جنهن جي خوشبوءِ کان جيڪڏهين هيڪر ڪنهن جو دماغ معطر ٿيو ۽ دل مسرور ٿي ته پوءِ هو ڪنهن جي ڪا به پرواهه نه ڪري توکي هٿ ڪرڻ ۽ ماڻهن ۾ سر جو سانگو به لاهي ڇڏيندو. سري گورو صاحبن جون سختيون ۽ مصيبتون اسانکي اهوئي سبق ڏين ٿيون ته سچ ٻولڻ آگينيءَ ۾ منهن وجهڻ آهي، ته به روحاني خوشيءَ کان خالي نه آهي، ڇو ته سچو انسان ڏکيءَ وقت قبول آهي؛ ۽ هن تي سدائين سندس مهر جي نظر رهي ٿي.

سچ چيو اٿن ته: ”سچ مرچان ڪوڙ گڙ.“ ڪاڻي کي ڪاڻو چئو ته باهه ٿي ويندو؛ ڪنهن کي گل چئي هٿ ۾ ڏي ته غصي ۾ اچي وهلور پيو ويندو. ڪو به پنهنجون خاميون ٻڌڻ لاءِ تيار نه آهي. اهوئي سبب آهي جو سچ ڪنهن ورلي کي وڻي ٿو. دنيا ۾ ته ڪوڙ ئي ڪوڙ پيو ڪنجي ۽ سچ جو ته ڪير نانءُ به ڪونه ٿو وٺي. گهڻو ڪري ته اسان سيني جي اهائي ڪوشش رهي ٿي ته ڪيئن دنيا ۾ آئون ويهون، هلون چلون ۽ ڳالهايون ٻولهايون جيئن اسانجي ساک پوي، پوءِ ڪوڙ ڪريون ته ڇا، جي سچ چئون ته ڇا. پنهنجي ساراهه اسانجي مراد آهي ۽ مقصد صلح سالت. سچ کي جهيڙي جي پاڙ ۽ ڪوڙ کي سک سنتوکت جي ڪنجي ڄاڻي هرڪو ”دروغ مصلحت آميز به از راست فتنه انگيز“ ۾ سمايل اصول پٺاندڙ هلي رهيو آهي. اهو انسان جو سچ ڳالهائي يار رسائي يا متن ماڻهن ۾ ڪوڙو ٿئي سو ڪو ڇڏو. گهر ۾ زال ڪوڙ ڳالهائي ڪيتي ڪندڙ

بت کي هڪ پاسي ڇڏيائين ۽ ٻالڪپڻ ۽ وڃڻ جي جوش
۾ ٻي پاسي ڇنڊو وجهي ٿي. مرد ۽ پنهنجي هستي ۽ جرائت
ڄڃهي آهي، مگر ٻڪتي بت جي خاطر ڪئين ٻيا ڪوڙها ڳجهي ڪوڙ
ڳالهائي ٿو. وري ڏٺو ماڻهن کي ڪوڙ ڪندي گهڻو اندر گهوڙا
ڪندڙ کي سٺي وڏيڪ ها وڏي ٻون ۽ ۽ جهڙي لڳن! آهي ۽ اڻلڀو
ٻاڻ ڪوڙيءَ حياتيءَ لي فخر وڌن ٿا. هنن جي نظر ۾ ڪوڙ ڏلب
۽ لڳي سياڻپ آهي ۽ سچائي اياڻپ. اڪثر ڏسو ۽ پنهنجيءَ
ڪوڙيءَ هلت کي صحيح ثابت ڪرڻ لاءِ شاه صاحب جي هيٺين
بيت جي معنيٰ ٿي خود ڪشيدي ڪن ٿا:-

”ڪوڙي ڪج ۾ ڪڌهين- سچي ڳالهه مَ سل.“

ڇاڪاڻ ته هن بيت مان اها معنيٰ ڪڍڻ ته لڪي ڪوڙ
ڳالهائجي، لڪي سچ سلجي سا سراسر غلط جي وڏ ٻئي لڳي.
ڇاڪاڻ ته سچ کي لڪائڻ ۽ آدرشي اصولن موجب ڪوڙ آهي.
هن بيت جي معنيٰ جي ڏوهيڙي جي بين سٽن مان ملائي ڪبي
ته ظاهر ٿيندو ته شاه صاحب فقط پنهنجي عشق کي آلي وٿي جي
اڳيان اظهار ڪرڻ کان منع ڪري رهيو آهي ۽ اُن کي پوشيدو رکڻ
جي ڏمدي صلاح ڏني ٿو. جهڙيءَ طرح لطائفَ وارن بيتن ۾ ٿوڙي
سر سهٽيءَ ۾ چوي ٿو ته:-

”ساجڙ جا سبکار- متان سلين سهٽي.“

هن دنيا ۾ پورن سو ڪوڙي جي ساوي سر آهي، مگر ليڪ سچ
جي جيءَ ٿئي ٿي. ڪوڙي جي دوڙ ڪڏ تائين ۽ ليڪ ڪوڙ ڪوڙ
ٿئي ٿو ۽ هرڪنهن جي ذڪار جو باعث ٿئي ٿو. حق جو دوڪو
پهرين رڻ ۾ ڙڙ والگر نظر اچي ٿو مگر آخر ڪئن ۾ گهڻن جيٿان
پري، پنهنجو آثر رچو ڪري. پلا ”آپ ست، ڪيا سپ ست“،
سچ سرچشمهءَ سچي سرشٽي پيدا ڪئي، تنهن ۾ اي سچ!
تنهنجا سوڀيه سولهين، ڪين ڪوڙ لوڪان گوءِ ڪٽي وڃي؟

۳۴- لاتِ لطيفي

[شري جيٺمل پرسرام]

اٽڪل ٢٢٢ ورهيه ٿيا، ته سنڌ جي گلستان ۾ هڪ اهڙو گل گلابي پيدا ٿيو، جنهنجي حسن ۽ هٻڪارَ اڄ سوڊو روحاني رستي جي ڪيترن ٿڪل ٽٽل مسافرن کي، ڪيترن پريم جي پيڙيل ٿي پنڌ ڪندڙن پانڌيرن کي، آٿت ۽ آنند پئي ڏنو آهي. سؤ ورهيه گذري ويا آهن، ته به اڄ ڪٿي ڏس ته ڪيئن آدمي وڏي سڪ ۽ پريم سان شاهه لطيف جي ڀِٽ تي زيارت ڪرڻ وڃن ٿا. اڄ سوڊو هرڪنهن جمعي جي رات سندس ڪلام سڻڻ واسطي روانا ٿين ٿا.

شاهه صاحب نه رڳو روح جي رهاڻ ڪئي آهي، پر دليوي نظاري جو پڻ اونهو اڀياس ڪيو اٿس. تار نه اهائي لڳي پيئي اٿس پرينءَ جي ملڻ جي، سو جيڪي ڏسي، جيڪي ٻڌي سو سڀ الدر جي آواز سان لڳائيندو اچي. سنڌ جي شاعرن جو ته سردار آهي. ڀيٽ ڪرڻ واجب نه آهي، ڇو ته ”پريان سندي پار جي مڙيئي مٺائي“، پر ڏٺو به شاهه لطيف شاعريءَ ۾ سورج جيان ته هو تارن جيان آهن. فقيريءَ ۾ ڀيٽ ڪين ڪري سگهبي، ڇو ته سڀيئي الهي امر جماعت جا آهن، جٺي پنهنجي ٻولي نه ٻري، سڀيئي پنهنجي سر جو تاج آهن، ۽ مان جي ڪٿي اها ڀيٽ ڪريان ته اٿين ٿي ڇوڻ ۾ جيڪر اچي، ”منڊي ماڪوڙي ڪوهه ۾ بيٺي ڪڇي آپ“.

دلپت درياهه ۾ پيهي اهي ڇوليون ماريون آهن، جنجي موج اهڙي جهڙي مڪڙي ڪين سهي سگهي. روحل اها روحاني رم جهم لڳائي آهي ۽ اهي يوڳ جا طاق کوليا آهن جي ڪو ورلو چيتن پکي پيهي ديدار پسي. سچل سائينءَ وري اها منصور واري ماڙي چڙهي ۽ اها اناالحق جي ٽاڙي هڻي آهي جو اهوئي آواز پيو اچي: ”مڙس ٿي منصور ڇو، ام ته ڪير ڇو منصور آءٌ“.

يا ”اهڙي ڪم ڪريجي جنهن ۾ الله آپ ٻُجهجي.“ سدا سالڪي
ساميءَ وٽان نه اهڙا ويدانت واري ۽ شاستر ٻاڻي پيئي ٻڌجي جنهن
سان ”الهي ايئ“ ۾ آڪاس ۽ گڏي اڏالي گڏ گڏ لڳو وڃي. خيال
سڀني جو گهڻو ڪري ساڳيو آهي، مگر شعر جو رنگ روپ جهڙو
شاهه ۾ آهي تهڙو ٻين ۾ نه آهي. ساميءَ جو شعر به پڪو ۽ گوڙهو
مگر منجهس ڪي ٻولي آهي، جنهن ڪري نڪر لي وڻ نه لڳا،
۽ گل نه ڦل.

شاهه به جڏهن اها لاٽ تو لنوي تڏهن رنگ روپ چڙهيو
لڳي ۽ وڃيو وحدت جي واديءَ ۾ ٻوڙي جتي ملڪ مڙيوئي ميدان.
ٻو ٻين جاين لي نه رنگ روپ جي حد لڳايو ڏني. الهندي گهاٽ
جي جبلن جو سير ڪندي ڏسو آهي نه مٿن ڪيئين قسمن جا وڻ،
ڏاڍي ساوڪ، گڙگاٽ ڪندڙ اهرون ۽ ندايون، هرقسم جا پکي ۽
ڪيئين جانور، ڏکيا شاهي بلا (جن ۾ ماڙيون ۽ سهڻا ننڍڙا گولڙا
ڏسبا آهن) سڀ موجود آهن. اهي جبل جن لي اهڙو عجيب نظارو
نظر اچي تو ننڍي اندران لي نڪر ناڪي، نيل لاهيا آهن، جن
مان ربل گاڏيون پيون هلن. شاهه جي شعر ۾ به ڀڄ ڏاڍا رنگ
آهن. سيج چنڊ، ٻوٽت پتنگ، موهل رانو، سسئي پنهون، ڍولدون
درياهه آهن مگر انهن جي اندران ٻي اندران سندس اهڙو روحاني
آواز ربل حيان هلندو اچي. جي ٻاهرين رنگ کي ڏسن نه به دل
ٻرٻو وڃي، جي اندرين خيال کي پسن نه اها ڪار لڳي پيئي آهي
جهڙي سمجهڻ ۾ ڪي بيدار مغز سياڻا صوفي ڪين. شاهه جو رسالو
ٽٽي وڃي سمنڊ جي ڪناري تي ڪو پڙهي نه ڏسي نه جنهن ٻاهران
اجهاڻ سمنڊ جون لهرون پيون لڳن ۽ جوليون پيون جالڪن لڪن
ساڌ جي لنظن پڙهندي ٻڌا ساڳيا آواز پيا ٻڌجن. اهو ٻاهرين
سمنڊ ٻيهڙي من سان لو لڳائي. مجاز جي اک سان ڏسي نه ا،
۽ و جيو اچي، ۽ جي اندر جي خيال سان پڙهه ا، منجهس اهڙي
رءِ اسرار جون البون بتايل آهن جو رڳو صوفي سمجهي سکهي.

سر سهڻي سچو انهيءَ آواز سان پربل آهي. خاص ڪري لڙ لهريون لس ليٽ واراءِ دهشت دم دڙياه وارا بيٺ سنا آهن. سمنڊ تنهنجون موجون، ڪڪر ڪنڌيون، مڪڙا ملاح، ما نگر مڇ سڀ وينو الدر سان لڳائي. پوءِ نه ٻروليون آهن، وچ سليندو. پنڊ تي جي پڪي اچيو لاليون لنون ۽ سهڻا پوپٽ اچو رانديون رهن، سي ٻڻ چڱيءَ طرح جاچيا اٿس.

ڪنهن مهل ڏنائين ته ڪنول گل پاڻيءَ جي مٿان بيٺو آهي، پاڙون انهيءَ گل جون پاتار ۾ آهن. وري نظر ڪري ته پولر جو هونءَ آڪاس ۾ تو پري، سو گل جو واس وٺيو اچيو منجهس جاءِ ڪري؛ تڏهن عجب تو لڳيس ته ڪيئن هي ٻئي شيون قادر جي قدرت سان تيون پاڻ ۾ ملن. ڪنول پاتار جو، پولر آڪاس جو پاڪي شاه صاحب سمجهي تو هڪ ڪدر جيو پاتار جو يعني دنيا جو، ۽ محبوب کي سمجهي تو آڪاس جو. چوي تو کهڙي حساب سان هي ٻئي پاڻ ۾ تا ملن:

ڪنول پارون پاتار ۾، ڀنور پري آڪاس،
ٻنهي سندي ڳالهڙي، رازق آندي راس،
تنهن عشق کي شاباس، جنهن محبتي ميڙيا.

سچو شاه جهنجهيو ٻيو آهي اهڙن عجيب ٻولين سان. خسيس هڪ سٽي ڏنائين، اچي موج ۾ پيو، ڏسي گد گد ٿيڻ لڳو، چي مار پيلي هن سٽيءَ تان پاتشاهي قربان ڪجي.

پاتشاهي نه پاڙيان، سرليون سٽيءَ ساڻ
ٻڪي اگهاڙن کي، ڪين ڍڪيائين پاڻ.

کهڙو نه سندر وچن آهي. يعني شاه تو چوي نه فقير جو به ڪم آهي پاڻ ٻين تان فدا ڪرڻ، مگر پاڻ کي هميشه نانگو رکڻ. اهڙيءَ طرح ڪئين مثال ورتا اٿس. پوپٽ، سپ، ڪونج، سنڌارڻ، نهائين، وڻ، شينهن، چنڊ، سج سڀ مان مطلب ڪيلدو اچي، سڀ جو سهڻي شعر ۾ ذڪر ڪندو اچي.

٣٥. سليم جو فساد

[شري موتيلعل لڇرام ٻناڻي]

سورهين صديءَ جي هاڪاري حاڪم ملڪ جلال الدين محمد
اڪبر بادشاهه جو پٽ، سندس شهزادو پٽ سليم آهي جو جهانگير
جي لقب سان هندوستان جي تخت تي ويٺو. سورهن سو سال ۾ اڪبر
پنجاهه سال راڄ ڪري چڪو هو ۽ سليم ان وقت ايڪٽيهن سالن
جو هو. هن ڏينهن ڏينهن تي ڳڻيو ته اڪبر ڪڏهن پاسو ڪوڙي ته پاڻ
ملڪ جون واڳون هٿ ڪري راڄ گدي ماڻي. هيڏي لمبي عرصي
واري راڄ مان سليم ناراض هو ۽ پنهنجي پيءُ جي موت جو شائق هو.
سندس آسون ۽ اميدون ڏينهن ڏينهن جهڪيون ٿينديون پئي ويئون.
فساد ۽ منصوبا ڪنهن نه ڳالهه جي خاطري ڏيڻ لئي سگهيا. سليم
جو خوبصورت پٽ خسرو جنهن جي دردي ڪهاڻي دل ڏاريندڙ
آهي، سو لوڪ شبوڪ هو ۽ سڀ ۾ پيارو هو. راجا مانسنگهه ۽ عزيز
ڪوڪا جي مرضي هئي ته سليم کي ريٽي خسروءَ کي تخت لئي
وهارجي. سليم باغي ٿي پيو ۽ سندس ڪڏن ڪارنامن اڪبر جي
تندرستيءَ تي برو اثر ڪيو ۽ آخر سندس پڇاڙي آندي. اڪبر جي
لمبي راڄ کي ختم ڪرڻ لاءِ سليم وٽ هڪ ئي مفيد علاج هو، ۽ اهو هو
فساد ڪرڻ. جي ان ۾ ڪامياب ٿئي ها ته اڪبر، جو محڪم ارادي
جو هو، سو مارپو وڃي ها جيڪ. هو پنهنجي پوٽي شاهه جهان جيان
سد يخالي ۾ رهڻ وارو نه هو ۽ اڪي مٿي مارئي پنان سڌرو راڄ چڙهڻ
وارو هو.

سليم پنهنجي مطلب حاصل ڪرڻ لاءِ وڃي الله آباد تي قبضو
ڪيو ۽ پنهنجو سڪو ٺهرائي حاڪم ٿي ويٺو. ٽيهه هزار لشڪر وٺي
پيءُ تي ڪاهي آيو، ليڪن اڪبر چالاڪيءَ سان کيس واپس ورايو ۽
اتفاق سان جو ان وقت دکن هندوستان ۾ هو، تنهڪري سموري خبر

کان واقف ڪندي اڪبر کيس لکي موڪليو ته يڪدم هت هليو اچ ته سليم کي پنهنجي ڪمن جو ڪيتو اوڙائجي. ابوالفضل لکي موڪليس ته هو پاڻ سليم کي هٿ ڪري پوءِ بند ڪري شهنشاه اڳيان اچي پيش ڪندو. سليم ٻڌو ته اهڙي دشمن کي اڪبر تائين رسڻ نه ڏبو. جڏهن ابوالفضل منزلون ڪندو اچي هندوستان ڏانهن وڃي رهيو هو، تڏهن اوچتو وات تي سليم جا ماڻهو اچي مٿان ڪڙڪيس ۽ سندس سر ڌڙ کان ڌار ڪري، سليم ڏانهن نذرانو ڪري موڪليائون. سليم بيحد خوش ٿيو ۽ ابوالفضل جي سسي ڪٽي بي عزتيءَ سان ڦٽي ڪيائين.

اڪبر کي جڏهن اها خبر ملي ته سندس ڇاتي ڇڄي پيئي. هو بهادر هو ۽ سندس بدن اهڙو ته مضبوط ۽ جانٺو هو، جو سمجهيو ٿي ويو ته اهڙو سرابو موت جي چنبي ۾ ڪو سترو نه ايندو ۽ سندس بدني پيهڪ پسي سليم ائين سمجهندو هو ته سندس آفيم کيس پيءُ جي حياتيءَ ۾ ئي ٿورڙي ليندو ۽ پاڻ راڄ گدي مشڪل حاصل ڪري سگهندو. ليڪن پنهنجي پران پياري دوست جو خون ۽ سو به سليم جي سورش سبب پڌي شينهن جهڙو مڙس ڍهي پيو. هو اهو درد سهڻ لاءِ تيار نه هو. اها چوٽ خطرناڪ ثابت ٿي. ٿي ڏينهن سالده اڪبر زار زار رنو ۽ ڪنهنجي به شڪل ڪانه ڏنائين. هن هزارين حيلا هلايا ته ابوالفضل جي خوني بير سنگهه کي خون ڪيو وڃي، مگر هن جا ڏينهن وڏا هئا ۽ هو روپوش ٿي ويو. ان ڳالهه پاڻ اڪبر جي ڦٽن تي لوڻ ٻرڪيو ۽ هو ڍرڪڻ لڳو.

سليم، جنهن لاءِ اڪبر سوين سور سٺا، جنهن پٽ جي پيدا ٿيڻ لاءِ سليم چشتي درويش جي در تي دعاگو ٿي رهيو ۽ جنهن جي دعا سان آخر اڪبر تي مهر ٿي ۽ کيس سڪي سڪي سليم مليو، سو ساڳيو سليم پنهنجي پيءُ جي زندگي زهر ڪندو ۽ آخر کيس ٿورڙي ناس ڪندو سا ڳالهه اڪبر جي ملائڪن کي به خواب خيال ۾ نه هئي. ليڪن نا خلف اولاد جي چوڻ وقت ڪهڙي خبر ٿي پوي.

ابوالفضل جو خون اڪبر جي سرير کي لستو ڪندو ئي ويو ؛ اڪبر جي انتقال جا آثار واجهو نظر اچڻ لڳا. سليم سندس لاءِ اکين جو رتو هو، مگر حرم خالي جو اثر ، اڪبر تي گهڻو هو ؛ لڻ دلين آخر پنهنجو داءُ ڪيو. سليما بيگم، جا اول بهرام خان جي زال هئي، ۽ وڏوا هئڻ سبب اڪبر سان شادي ڪئي هئائين، تنهنجو اڪبر تي گهڻو ضابطو هو. هوءِ الله‌آباد چڙهي وئي ؛ سليم کي شرمائي آخر اڪبر جي شرن وٺي آئي. مگر اهو ڪورد ئي لاهد ايهو ؛ سليم وري الله‌آباد موٽي ويو.

ان بعد جلدي اڪبر جو لنون ڏمر پٽ دانيال گهڻي شراب خوريءَ سبب سخت بيمار ٿي آخر فوت ٿي ويو. جنهن ڳالهه ۾ اڪبر کي سخت صدمو رسايو ؛ سندس دڪن جو داستان زيادهه ڪيو.

سليم جي چال اهڙي ته خراب ٿي وئي ؛ مخالفن سلطنت کي ايترو ته خوف هو، جو آخر اڪبر خيال ڪيو ته پنهنجي سر لشڪر وٺي وڃي پٽ تي ڪاهه ڪري. اورنگزيب کي شاهجهان کي بدبختي ۾ رکڻ لاءِ ڏوهه ڏيڻ وقت اها ڳالهه خيال ۾ رکڻ گهرجي ته ساڳي رت جو ٻج سندس ڏاڏي ۾ ئي ميسر هو ؛ ان سبب ئي سليم جي پوين ۾ ان جو اثر هلندو آيو. اڪبر جي سنڌي ماءُ حميد بانو بيگم جنهن کي مريم مڪاني ڪري چوندا آهن، تنهنجو پنهنجي پوٽي ۾ ساهه هوندو هو. هن حالو ٿي ته اڪبر جنهن پنهنجي سوين سان، هندستان جي هر لڪر ۾ ڏاڪو جمايو آهي، تنهن اڳيان سليم سٽ جهلي ته سگهندو. هن اڪبر کي پنهنجي پٽ برخلاف اهڙو قدم نه کڻڻ لاءِ گهڻوئي مٿو ماريو، مگر جڏهين سڀ وڙنت ويو، تڏهين دلشڪستي ٿي پيئي ؛ جلدئي مري وئي. اڪبر مٿان گويا غمن جو پهاڙ ٽٽي پيو، جنهن سبب سندس سرير ڍهي پيو. دڪن مٿان دڪ، جهولي هڏي ؛ جر کي داهڻ لاءِ ڪافي هئا. آنسة

اڪيلي نه ايندي آهي، پاڻسان ڏک، روڳ، تڪليفون ۽ مصيبتون ڪنيو ايندي آهي.

سليم جڏهين ڏٺو ته پيءُ سان پڄڻ مشڪل آهي، تڏهين اچي پيش پيو ۽ اڪبر يڪدم کيس محلات اندر سنان جي جاءِ ۾ ڪٽي قابو ڪرايو. ٻاهران ماڻهن کي ائين ٻڌايو ويو ته شهزادو بيمار آهي، تنهن سبب حرمخاني ۾ بند ڪيو ويو آهي. مگر راڻين جي وچ پوڻ ڪري ٻئي ڏينهن کيس آزاد ڪيو ويو ۽ هو پيءُ جي ميڙ ۾ رهڻ لڳو.

اڪبر ان بعد گهڻو نه گذاريو. سومر جي ڏينهن ٢١ سپٽمبر ١٦٠٥ع ۾ هو بستري تي ليٽيو جتان اٿڻ جي گهڻي ڪوشش ڪيائين ليڪن شاهن جي شاهه موت سان، هيءُ شهنشاهه ڪٿي ٿو پڄي سگهي! کيس سخت پيچ تي پيا ۽ هاضمو ناس ٿي ويو. سندس حڪيم نالي حڪيم علي جنهن جي حڪمت جي هاڪ هرهنڌ هئي، تنهن اڪبر جو بهادر بدن سمجهي خيال ڪيو ته دوا جو ضرور ڪونهي ۽ قدرت پاڻهي کيس شفاياب ڪندي. مگر جڏهين قدرت ڪا ڪرپا نه ڪئي تڏهين اٺن ڏينهن بعد ٻئي سومر تي ڦڪيون ڦيري آڻڻ لاءِ ڪتب آنديون ويون، پر اُنهن به ڪو فرق نه ڪيو. اڪبر ويو ٿي پوڙهو پوندو. سليم ڏينهن ڏينهن تي ڳڻيو ته ڪٽي هو ٻاسو ڪوڙي ته پاڻ ملڪ جو والي بڻجي. سندس ٻرارتمائون آخر وٺرت ڪين وييون. ڇو ته شهنشاهه جي حالت نازڪ هئي. انهيءَ وقت هڪ ڏينهن اوچتو سليم ۽ خسروءَ جي نوڪرن جو پاڻ ۾ تڪرار ٿيو جنهن سبب اڪبر تمام خفي ٿيو ۽ سندس بگڙيل طبيعت بنه ٻڌهي پيئي. سندس سرير آخرين منزل تي اچي سهڙيو ۽ وڏيڪ بچڻ جي ڪا اُميد نه رهي.

انهيءَ سموري عرصي ۾ سليم پنهنجي پيءُ کي ڏسڻ به نه ويو. کيس ڊپ ٿي رهيو ته متان خسروءَ جا خواهشمند کيس خون ڪري نه ڇڏين. انهيءَ سبب هو خبرداريءَ سان رهيو پيو هو. آخر جڏهين

انتقال جو وقت وُاجھو پولندو آيو ۽ خسروءَ جي مددگارن معلوم ڪيو ته سندن سوڄ سلو نه آهي لڏهين سبب عدم پيدا ٿي ويا. پوءِ سليم آخر پنهنجي پيءُ جي درشن لاءِ محل اندر داخل ٿيو.

اڪبر ليٽيو پيو هو موت جي سستري تي. اُنهيءَ حال اکيان ڪم ڪجي سگهجي! ڪمري ۾ سالت هئي ۽ سيني جي اکين ۾ لڪل آسون. فقط اڪبر جا جگري دوست، جي اڪبر لاءِ هولند سر جي نست ڏيڄ کان نه نه گسن سي ان وقت حاضر هئا. سليم کي ان ڪمري ۾ آندو ويو. هيبتر سندس جهڙو ڪهن سان هو جنهين موت جود اڪبر کي آئڻ لاءِ پنهنجي گود خالي ڪئي هئي؟ شهنشاه جي زبان اهي ويٺي هئي. هو ڪجھ به ڪجي لئي سگهيو ليڪن سمجهي سگهيو ٿي ۽ هوش ۾ هو. جنڏهين سليم پا ادب سجدو ڪيو ۽ پيءُ اکيان ڪڙو ٿي بيٺو لنڏهين مرڻينگ اڪبر اشارو ڪيو ته شهنشاهي پڳ سليم پائي ۽ ستري جي پيرانديءَ کان جا ... جي لڙار لٽڪي رهي هئي ۽ جا شهنشاهي شان جو نيشان ... سا هو پنهنجي ڪمر ۾ قابو ڪري. سليم اشارن ۾ مليل حڪمن ... ڪم تتا آوري ڪئي ۽ لماڻن لٺن سان اڪبر جي حاضريءَ ... سو. اڪبر انهيءَ طرح پنهنجي جبري، پنهنجن هٿن سان ... گدي اونچ ڪئي ۽ پس پس جي معاملي کي سجو ڏنو. ... جو اشارو ڏنو ته سليم خاڄ ڪمرو ڇڏي هليو وڃي. ... اهو هليو ويو. هو سليم تي ڪمري اندر گهڙيو هو ... ڪيو.

... ڪو ٿيڻو وقت رندو نه رهيو. پدر ڏينهن ... ڪڻيو مت تنيا نه هيءُ شبنهن جهڙو ... ۾ پنهنجي عيب مٽيندو رهيو ۽ ٿورن تي ... پنهنجي ... سان جي مليو.

٣٦- نوري ۽ ڄام تماچي

[ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي]

سمن گهراڻي جي هاڪاري حاڪم ڄام تماچيءَ جي ڏينهن ۾، ڪينجهر ڍنڍ تي ڪي مهاڻا رهندا هئا. ڪين نڪي ڪي هيون اڏيل جايون ۽ نڪي ڪي هئن مال اسباب. اُٺ وهٽ، ڪاٺ ڀيڻ، سڀ هوندو هون ٻيڙين تي. مرد ماڻهو مڇ مڪڙا موڙي يا ڄارين تي وڃي، مڇيون ماري، رڇن جا ڳچ ڪلهن تي رکي، آڻي مياڻين تي ڍير ڪندا هئا. مهاڻيون وري مڇين کي ڪارڻ ۾ ڪٽي، واٽن تي وڃي وڪڻنديون هيون، جتي اُنهن کي ڇيري، ڀورا ڀورا ڪري، گراهڪن کي وڪڻنديون هيون. سندن ٻار ننڍڙا ٽيڏو، سارو ڏينهن لڏڻ واڱر پاڻيءَ ۾ پيا ترڳندا هئا. ڀلا جن جو رات ڏينهن وهنوار ئي ڪيڪين سان، تن وٽ اڇائي اُجرائي ڪٿان آئي؟ الٽو وٽن گند جا گدام لڳا پيا هوندا هئا. ڪير جو سندن پاسي ۾ ويهي سگهي! قضائي، جي ڪنهن ڪم بخت جو پالو سندن پاڇي سان لڳي ويو، ته گهگهو گهگهو پيندا اٿس؛ اها بوءِ بنهه نه لهي. جهڙا هئن جسم گدلا، تهڙا هئن هنڌ هيڻا. مهاڻن ۾ اهڙا ڪارا ۽ ڪوجها هئا، جو ڏٺي ڪراهت وٺي ٿي وڃي. مگر وٽن هڪ ايئنگر هئي، جنهن جي سونهن جي ڪهڙي ساراهه ڪجي! شڪل شبيهه نوڙي هلت چلت ۾ مهاڻي مور نه هئي. وينرا الهيءَ ڪِن جي ڪُن ۾ املهه ماڻڪ هئي. منهن مان اهڙو ته نوراني حسن پيو ٽمڪندو هوس، جو کيس سڏ پيدائي "نوري" هئا.

ڄام تماچي شڪل شڪار جو نهايت شوقين هوندو هو. هڪ ڀيرا جڏهن ٻيڙيءَ ۾ چڙهي، ڪينجهر ڍنڍ جو سير پئي ڪيائين، تڏهن اوچتو سندس نظر وڃي نوريءَ تي پيئي. نوريءَ جي ليڪڻ ۾ اهڙو ڪو ڪامڻ هو، جو کيس ڏسندئي ڄام موهجي ٿي ويو. جڏهين موٽي محلات ۾ آيو تڏهين کيس ڪي به نه ٿي اُڃهيو. نوريءَ جي ناز اهڙو ته سِڄهائي وڌو هوس جو اُن ڪانسواءِ ڪن به آرام نٿي آيس. آخر ذات پات جا وهم ڦٽا ڪري، نوريءَ جي مائٽن کي سڏائي، ڪالهن سندس سڱ گهريائين. مهاڻن جي ته الله ٻڌي، سو وڏيءَ خوشيءَ سان قبول ڪيائون. پوءِ ته شادمانا ٿي ويا.

خزانن جا دروازا کلي ويا. سون ۽ روپي جون رالڙيون لڳي ويون، هزارن جا هيرا ۽ لکن جون لعلون لٽجي ويون. مهاڻن جو ڀڳ تخمه وري ويو. ڍلون ۽ محصول مڙيئي معاف ٿي ويا ۽ ساري ڪنجهر ڍنڍ مٿن امداد ٿي ويئي. آخر جام نوريءَ جي ڳالهين ۾ پڙهو ٻڌي، آئي ڪيس راڻين ۾ راڻي ڪئي. محلات ۾ ساڻس ڏاڍا سهڄ ڪندو هو. ڪڏهين ڪڏهين ته سندس محبت ۾ اهڙو مست ٿي ويندو هو، جو مورچل ڪڻي پيهي مٿانئس هڻندو هو. وقتي ته ڪيس ساڻ ڪري، ڪنجهر ۾ مڇيءَ جو شڪار پيو ڪندو هو. نوريءَ ڪسي ايڏي اوچ تي ڏسي ونس سوين سلامي ٿي ايندا هئا. خود سمبون جي هٿ ۾ پيبون ڇڇنديون هيون، لنکي ۽ سندس اڳيان ليچ لوانڻو پوندو هو. ۾ اهڙي سهاڳ هوندي ۽ نوريءَ جو من ته وڏيو. جي ناز هوس نه نياز جي ۽ منجهس ڪمي ڪانه هئي. گرب ۽ گاءِ جي ته بوءِ ۽ ڪانه هيس. جام کي هميشه انين ٿي پيئي چوندي هئي ته آءٌ غبين پري مسڪين مهاڻي آهيان. پنهنجا وڙ ڪري مون ليچ کي لوازڻ اٿيئي. شال ڏٺي ڪندو ته ٿنهنجو لنهن لٽ ليمهه ٿيندم.

جون ٿا ته هڪ پيري جام تماچيءَ جي دل ٿي ته نوريءَ [illegible] نياز ۽ لٽرڻ جي پرک لهان ۽ سو حويليءَ ۾ چوائي موڪليائين ته [illegible] شام جو، سيئي سهي سنيري ويهجو ۽ پوءِ آءٌ اوهان مان، [illegible] جمع چاهيم، تنهنکي ٻاڻ سان گڏ گاڏيءَ ۾ چاڙهي [illegible] وبي هلندس. هي ٻڌو سٺي، سڀيون سينڌ سرما ڪري، [illegible] سنگاري ويٺيون، ۽ هرهڪ انين پئي سمجهيو ته جام [illegible] ويندو. نوريءَ لڪو ڪو هو هار لڪو سينگار ۽ آلـو [illegible] ويو اوڍي، تماچي ٿي ويهي رهي. جام مقرر ڪيل [illegible] ۾ ڪيڙي آيو. سڀئي اوچا ڳاٽ ڪري سندس [illegible] ويون ۽ ناز نخرا ڪري ڪيس ريجهائڻ لڳيون ۽ [illegible] نوريءَ ته هڪڙ هيٺ ڪري تماشائيءَ سان [illegible] جام وڃي ونس ويو ۽ ڳالهين کان ولي وجي [illegible] راند جو ڇاڻس ڪهي قري ڪهر موٽيا، لڏهين [illegible] پنهنجي لٽ راڻي پڌرو ڪيائين.

سخن جنهنجي کي سچ ناهي،
واعدا کيو پيئي ور ور ڀاهي؛
پنڌ کان اڳ ڪَرُ لنگون ساهي
جهڙيندي ڇا سا مرد جي دل؟

ڌرمون جنهنجي دل نرم اٿيئي،
پنبطين وچ جا شرم اٿيئي،
هردو جنهنجو هردم گرم اٿيئي،
جهڙيندي سا لاشڪ مرد جي دل.

جهڙيندو ڇا سو زال جي دل؟

سچو جنهنجو قول ناهي،
همت پريو ٻول ناهي،
سويمان جهڙو ٻول ناهي،
جهڙيندو ڇا سو زال جي دل؟

بدن ۾ جو آهي ڏٻرو،
ڪرتوتن جو آهي ڪبرو،
ڳالهه ڳالهه ۾ حد اُبهرو،
جهڙيندو ڇا سو زال جي دل؟

اَک ۾ جنهنجي شور ڪينهي،
دل ۾ جنهنجي غور ڪينهي،
آهي مرد جو سرد سيني،
جهڙيندو ڇا سو زال جي دل؟

ڌرمون اندر جنهن سدا سچ اٿيئي،
پريل اُلفت جو هردم مچ اٿيئي،
پير جو پاڙڪان اڳ پچ اٿيئي،
جهڙيندو سو لاشڪ زال جي دل.

غريبي

١- غريب جي جوءِ سا ٿي جڳ جي پاڇاٿي،
سمجهه اُهڙي اندر انسان اڃاڻي ڪٿي آئي!

٢- لچو لنگو ڪوڙو ڪنهيو آهي ضرور غريب،
هرهڪ برائيءَ جو باعث آهي ضرور غريب.

٣- سچائيءَ چالين ۾ پڻ قدر غريب ڪولهي،
مٿي مالن هوندي نه ڪوئي غريب ڪولهي.

٤- اڪيلي سر ڪٽيو غريب پهچنو بار،
دل ۾ رکي همت، اُپ ذي ڪريٿو لهار.

٥- غريب جا ڪارج سارا، ازخود راس ٿين ٿا،
غريب توڪل آسري، سدا جڳ ۾ جيئن ٿا.

٦- غريبي گلزار آه، غريب غريب آهي گل،
هرحال ۾ رهه شاڪر، وٺرڪ ڏرون ڪبر رل.

شاهوڪاري

شاهوڪار جو سالو سڏائڻ ۾ هرڪو خوش،
غريب جو پٽو ٿيو ٻايوس، ناهي خوش،
جهان سارو خوشامد تونگر جي ۾ خوش،
جي آهي مالدار ناڪو بهادر نامزاج خوش،
دانا نه هو بينا نه هو، پاڪ نه هو ني پاڪ نه هو،
ڪٿي سعدي ڪان جا ٿي، آه مجالس جهان خوش.
زر ذريعي ونيٿو هو، موجون سڀ ڏلهوي،
ناهرتين ناسه لي پاڇي، الهيءَ نڪسات لي لي خوش.
سمجهه ڪراو ڪا پاتر و آهي تونگري حالي قرض،
نيو قرض ڏرون اي، ٿو هلڪو غريبن جي ۾ خوش.

هاڻوڪا شاعر

(١١) ڪشنچند تيرٿداس کتري (تخلص: بيوس)

شروڻ ڪمار

١- چڪي آيو ڇوه مان، ڪڙڪو ڪان ڪري،
ڪولڊر ڪناري ڪريو، سر ۾ سيس ڌري،
هت بياسي ٻيءَ ماءُ جو، ڄر ري جيءَ جري،
هتي ٻاڻ ٻري، شروڻ شير شرير ۾.

٢- ٻڙ ٻڙ ڪندو جُڙي، گهڙيو گهڙي ۾ پاڻي،
هن ۾ سينگ، سٺين ڪئي، هت هاٿي جاڻي،
اچي هن اتفاق سان، سالجهي ٿي ساڻي،
اولده اياڻي، جنهن دوڪو دسرٿ کي ڏنو.

٣- ٽڪيو ڪِري ٿه ڪري، ٻلي ٻاڻ جهلي،
پاڻي ڪٽي ٻيءَ ماءُ ڏانهن، هاڻي ڪيئن هلي؟
جيڪس جن جي جان ٿي، ٻنا جل جلي،
ساڻن ڪير سلي، حقيقت هن حال جي؟

٤- ناز نه جن کي نور لي، جي اکين ڪان آجا،
رڻ ڪيءَ راجا، تن جي هڪ ٿي هوت سان!

٥- تو جو هنيو هڪ ٽي، تنهن ٽنگر ماريا ٽي،
هڪ سُر منهنجي سر مٿي، ٻيو پيلو پتالي،
ٽئين سيلي سيني کي سليو، منهنجي ماتا جي،
ٻنا جوت جوڙي کي، تو ٽرچيو تير سان.

٦- مونکي پنهنجي پار جو راڄن خاص نه خيال،
پر مون ڌاران ٻيءَ ماءُ جو، جڻڻ آهه جنجال،
ساريندا سنسار ۾، ساعت ساعت سال،
ڪر پلاڻي پال، تن کي تانڻ سان وڃي.

٧- اٿي شروڻ شير جو، پويون آهه پساهه،
سريو ڪناري ساهه، سورهيه ڇڏيو سيگهه ۾.

٨- دلو ڪٽي دسرٿ، پگو نيڻ اچوئيندي،

راجن روئندي، هلو هو وڻهار لــي.

۹- اڇا جي آواز جو، برهان بين برلاءِ،
اٿي عشق اکبر مان، پڪاريو پيءُ ماءُ،
”دير ڪيءِ ڪيئن دادلا، دل پر هو ڏڏڪاءُ،
آءُ هلي لــون آءُ، اُنٽن جيون جا آسرا!“

۱۰- سڻندي سڏڙو سڪ پريو، دسرٿ دل هاري،
هلي نه هياري، ڪڇي ڪجهه نه اُکلي.

۱۱- هت وس حيلن سان، ڪئي دسرٿ دلبري،
چي: سربو ڪناري ساڄهه تي اليمت اللبري،
مون پي گنج گمان تي، سبگ سنئين سبري،
ٻول ٿيو ٻيري، ٻيگڙ منهنجي ٻاڻ سان.

۱۲- سرپوءِ تي سنڪا پريا، تاب چڏي تحمل،
پاڻيءَ پر پيدا ٿيو، وڏو هلاچو هل،
دسرٿ دکي درد پر، پر ٿيو .بلڪل،
جڏهن ٿيو گل، ڏيو شروڻ شبر جو.

۱۳- ”دسرٿ دردولدن اُلي، ڪيءِ ابر ابراڌ،
شروڻ ڏيءُ شراڌ، ڪندو ڪير شردا رکي.

۱۴- ”اوهين آهوڌ يا ڏائهن هلو، جتي منهنجو راح،
اُلي اوهالکي ڪين ٿئي، اُرچڻ يا احتياح،
هڪمو همبنه لاءِ رکان، سڪ سمپت جو ساح،
ڪندس اوهالجو ڪاج، ٻمهنجي عئين ٻاڻ مان.“

۱۵- وڌ پاليون هن ويو تا ابوڏيا ڪان اُکني،
سا چکيا چنا جي تري، تو جا ڏيل ڏلي،
سڙي دل سڪرات لي ٻوڙي، ڪبن ٻلي،
چڏي سب جئي، اُسان آس سنسار جي.“

۱۶- شروڻ ساڻ چکيا چڙهيا، ورد ڪندا ورلاب،

اسطم

ٻپي پنهي ٻپسين ڏاو، سڙلدي مهل سراپ،
نہ دسرت تنهنجي لاءِ هي ٻرگهٽ ٿيندو پاپ،
پنتر سندو سنتاپ، سهندي، مرندين سيگهه ۾.

هاءِ هاري

١- تنهنجي تصوير منجهان وهم جو ڪنياءُ ٻکي،
تنهنجي فرياد مان بيداد جو ورتاءُ ٻکي،
تنهنجي بد حال منجهان عام جو ايذاءُ ٻکي،
ماٺ تنهنجي مان غضبناڪ غوغاءُ ٻکي!
جان جند پنهنجي جفائن ۾ پگهاري ڳاري،
نہ ٻہ دلاور تي اچا دل نہ تو هاري، هاري!

٢- تي اُيو اولدو تو رونبن ۾ ڪٽي چيلهہ ڪبي،
بير پاڻيءَ ۾ ٻبيا، جان پسيني ۾ ٻبي،
زندگي تنهنجي غلاظت جي لپاٽن ۾ لبي،
جسم کي صاف ڪرڻ لاءِ نہ صابڻ نہ سبي؛
موذي مرضن ۾ پٽي موت جو سواو ٿين شڪار،
تيو سقيمي جي سبب تو ۾ دوائن جو ڏڪار.

٣- تو ڏنا ٻوکي گهڻا پر نہ کنيا قوت ڪٽا،
جي رڙاها نہ رجهڻ جا سي چبيا سخت چٽا،
تنهنجي گندين ۾ گهڙڻ لاءِ گُهڻا ٿي ها گهٽا،
مال کاجي ويو رهيا باقي تهن جا کي ڪٽا؛
جنهنجي رت ساڻ ربيع، خون سان پلجي خريف،
هاءِ بي قوت رهي پاڻ سو هنري ۽ حريف!

٤- پهچ تنهن جي کان زميندار سدا آهي پري،
ووٺ، بيگر جي سمي ياد وڏيرو تو ڪري،
چو نہ اُن وقت سندس توکا اسواءِ تي نہ سري،
کم ٽپائڻ لاءِ کنيو توکي دلاسن سان پري،

پنهنجي طاقت جي ذرو ماٺ نہ هاري لوڪي،
فرض پالين ٿو، حقن حاڻ نہ هاري لوڪي.
٥- گهور اونڌہ جي ٻيھ ٻيت ۾ پرڪاش وسي،
سخت ٻت سوڙهہ ۾ ٿي طوفان جو امڪان لسي،
درد حد پنهنجي لنگهي روپ شفا جو ٿو ٻسي،
خاص ”ٻبوس“ لي ڳجهودست ٿو قدرت جو سي؟
ٿو لاءِ آڪاس منجهان گرجندا بادل تا اچن،
مهر جو مينهن ڪنبو، ٻرجندا بادل تا اچن!

قوميت

١- چوٽ ڪالي ڪاميابي لنهنجي قدمن لي ڪري،
سوڀ جو روشن ستارو لنهن جي محور لي ڦري.
٢- لنهنجي ٻرڪت سان ٻون تا ماڪ مان موتي لٽي،
خشڪ بادل مان ٻون ٿبون آمرلي ٻولدون ڇٽي.
٣- ٿو ملي آزادگي سورج کي ٿوڪان تاج زر،
او ٻڪي روبي سروپا خوش لصيبيءَ جو قمر.
٤- ماڻہ لنهنجيءَ ۾ مها ساگر لکي جي گرجا،
ٿو ڇڪيءَ جي چوٽ سان زانجير فولادي جيا.
٥- لفظ ”نا ممڪن“ نہ ٿئي ٿو قوميت جي ڪوش ۾،
خوب ڪالي نا اميدي ٿي رهي رو پوش ۾.
٦- سخت سختيءَ ۾ لسلي بخش لنهنجو خيال،
ٿي ڪري ميدان مصيبت مخملي سيجا مثال.
٧- ٿو ھتان حاصل ڪري ٿي حسن قرباني ڪمال،
جبر ٿحرڪ ۾ پري ٿي خاص جلوو ۽ جمال.
٨- لنهنجي آڏو آدرش انسانيت اوچو سدا،
سب برابر ٿو اڳيان، مفلسي، غني، شاه و گدا.
٩- جان ٻوي ليجي نظر ٿي لنهنجي اوچي چوٽ تان،
سب تفاوت ٻا جمل ٿسجن تا واريءَ ڪرت حان.

۱۰- رنگ، مذهب، حيثيت کان تنهنجو دامن صاف آهه،
پاڪ يڪطرفي اُتل کان ساهمي انصاف آهه.
۱۱- مختلف هستين ۾ آئين محبتي ميلاپ تون،
بي سريلي ساز کي ميلي، ڪيين آلاپ تون.
۱۲- تنهنجي پيڪر ۾ پري! آهي پري جادوگري،
تي ڪري دنيا چري تنهنجي دلارا دلبري.
۱۳- تو سوا وئرت وچي طاقت تباهيءَ ۾ تمام،
ملڪ مردن سان پريل چڙ آهه مردن جو مقام.
۱۴- تنهنجي مضبوطيءَ بنا تي ديش يڪتي بي جسي،
بي نمڪ جئن طعام ۾، هر چيز "بيوس" بي چسي.

ڪوي ڪاليداس

خاص جڳ پرسد ڪوي، ڀارت جو ڪاليداس آهه،
جنهنجي ڪوتا جي سڳنڌيءَ سان، پريل اتهاس آهه.
۱- وڪرماجيتني سمي ۾ هو جنم ڀومي اُجين،
هند جائي جو ڪوتا روپ ۾ جڳ واس آهه!
۲- شاعري دنيا ۾ تيسين چمڪندو چمڪات سان،
جيسين سج ۾ سوجهرو ۽ چنڊ ۾ پرڪاش آهه.
۳- بي بها ڪوتا ڪلا ۾ چا ڪرامت تي چڪي،
سنسڪرتي ساهتيه ۾ پيو ڄڻين سر ساس آهه.
۴- ناٽڪي دنيا جو آهي نازنانءَ شڪونتلا،
ساڪنا جنهن جي سان بر هي پرتوي آڪاس آهه.
۵- هن ڏنو سوکيم درشٽيءَ سان سرشٽيءَ کي چٽو،
هر نظاري ۾ لڳون انيوَ سندو اڀياس آهه.
۶- آهه ڀولي ڀهڳٽي چا، رُوپ راڻي رس پري!
ڪوت ڪوتان چاش رسنا سان پريل ميناس آهه.
۷- بن هزارن جي بڍي ڪوتا لڳي تي نوجوان!
نت نوائيءَ کان لڳون "بيوس" سندس رهواس آهه.

پنهنجي طاقت جي ذرو ماڻ نہ هاري لوڪي،
غرض پالين تــوں حسن جاڻ نہ هاري لوڪي.

۵- گهور اولڙه جي بيهه پٺت پر برڪاش وسي،
سخت ٻت سوڙهہ ٿي طوفان جو امڪان نسي،
درد حد پنهنجي لنگهي روپ ڌنا جو تو پسي،
خاص ”بيوس“ ٿي ڪهڙو دست ٿو قدرت جو وسي؛
تو لاء آڪاس منجهان گرجندا بادل ٿا اچن،
مهر جو مينهن ڪيس پرجندا بادل ٿا اچن!

قوميت

۱- چوٽ ڪالي ڪاميابي لنهنجي قدمن ۾ ڪري،
سوب جو روشن ستارو لنهن جي محور ۾ ڦري.

۲- لنهنجي برڪت سان ٻوڙن ٿا ماڪ مان موتي ٻڻي،
خشڪ بادل مان ٻون ٿيون امرتي بولدون ڇڻي.

۳- تو ملي آزادگي سورج ڪي لوڪان تاج زر،
تو ٻڪي روپي سروپا خوش نصيبيءَ جو قمر.

۴- مات لنهنجيءَ پر مها ساگر لکي جي گرجنا،
تو ڇڪيءَ جي چوهہ سان زانجبر فولادي ڇنا.

۵- لفظ ”نا ممڪن“ نہ تني تو قوميت جي ڪوش پر،
خوف ڪالي نا اميدي ٿي رهي روپوش پر.

۶- سخت سختيءَ پر لسلي بخش لنهنجو خيال،
ٿي ڪرين ميدان مصيبت مخملي سيجا مثال.

۷- تو هٿان حاصل ڪري ٿي حسن قرباني ڪمال،
هر لهرڪ پر پري ٿي خاص جلوو ۽ جمال.

۸- لنهنجي آڌو آدرش إنسانيت اوچــو سدا،
سب برابر تو اڳيان، مفلسي، غني، شاه و گدا.

۹- جان پوي نيچي نظر ٿي لنهنجي اوچي چوٽ تان،
سب تفاوت جا جمل ڏسجن ٿا واريءَ ڪوٽ جان.

۱۰- رنگ، مذهب، حيثيت کان تنهنجو دامن صاف آهه،
پاڪ يڪطرفي اٿل کان ساهمي انصاف آهه.

۱۱- مختلف هستين ۾ آئين محبتي ميلاپ تون،
ان سرِيلي ساز کي ميلي، ڪڍين آلاپ تون.

۱۲- تنهنجي پيڪر ۾ پري! آهي پري جادوگري،
تي ڪري دنيا چري تنهنجي دلارا دلبري.

۱۳- تو سوا وترت وچي طاقت لباهيءَ ۾ تمام،
ماڪ مردن سان پرِيل جتا آهه مردن جو مقام.

۱۴- تنهنجي مضبوطيءَ بنا ٿي د يش يڪتي بي جسي،
ان لمڪ جئن طعام ۾، هر چيز "ايوس" بي چسي.

ڪوي ڪاليداس

خاص جڳ پرسڌ ڪوي، ڀارت جو ڪاليداس آهه،
جنهنجي ڪوتا جي سڳنڌيءَ سان، پرِيل اتهاس آهه.

۱- وڪرماجيتي سمي ۾ هو جنم ڀومي اُجين،
هند ڄاڻي جو ڪوتا روپ ۾ جڳ واس آهه!

۲- شاعري دنيا ۾ تيسين چمڪندو چمڪات سان،
جيسين سج ۾ سوجهرو ۽ چنڊ ۾ پرڪاش آهه.

۳- بي بها ڪوتا ڪلا ۾ جا ڪرامت تي چڪي،
سنسڪرتي ساهتيه ۾ پيو تئين سر ساس آهه.

۴- ناٽڪي دنيا جو آهي ناز ناٽڪ شڪنتلا،
ساڪنا جنهن جي سان ۾ هي پرتوي آڪاس آهه.

۵- هن ڏنو سوکيم درشٽيءَ سان سرشٽيءَ کي چٽو،
هر نظاري ۾ لڳون اليو سندو اپياس آهه.

۶- آهه ٻولي ڀڳتي جا روُپ راڻي رس ڀري!
ڪوت ڪوتان چاش رسنا سان پرِيل ڀيناس آهه.

۷- ٻن هزارن جي ٻڍي ڪوتا لڳي ٿي نوجوان!
لت اوائيءَ کان لڳون "ايوس" سندس رشواس آهه.

(١٢) چنديرام ٻولچند آڏواڻي

ڊاڪٽر گربخشاڻي

١- سنڌ جو سوڀارو، آڏيسي آب جو سنارو،
هئي هٿ شال سوڀارو، ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٢- هو سنڌيءَ ۾ هوماهر، پڻ پارسيءَ جو هو گوهر،
انگلش ليکي سڪالر، تنو ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٣- ڇا حقيقت نورجهان، ڇا ڪتاب روح رهاڻ،
سڀ ڪن سنڌي وکاڻ، ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٤- شاهه جو رسالو مينا ٻزار سو مصالحو،
قائم ڪرڻ تا نالو ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٥- موهن ٻولي سنڌي، انگريزي پارسي هندي،
ياد هرڪا ڏيندي، ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٦- پارن سان سچو هو، تعصب کان ٻچو هو
آدمي ڦن ۾ رچو هو، ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٧- هو صاحب سنڌو ثروت، لهنو ۾ ضبلت
علميت و قابليت، ڊاڪٽر گربخشاڻي.

٨- ناز آدمي سنڌ جو، هو ماڻڪ هڪڙو هند جو،
دنيوي ٻر رلڊ جو، سو ڊاڪٽر گربخشاڻي.

---

(١٣) روچيرام گنگارام سڌاڻي (تخلص: جاڳر)

شاعر ڪير آهي؟

شاعر جي شهرت آهي سماڻي شعر ۾،
قافيه نه رديف نه وزن [illegible] ۾،
[illegible] شعر ڪا زمين جو مايوس ماڻ[illegible]سان تا؟
[illegible] ڪو ڪانءُ جو ڪري رهيو آهي ڪان... ڪان؟
[illegible] ليو [illegible]ارو نه شعر ڪي اٿين ڪارٻو،

وزن کي هٽي ٻن وزن ٻـيـو کو ويچاريو.
نالو کنهنجو نه چڙهي بس خلق مجهالس قائـي،
لفظ لفظ ۾ پنهنجي پوءِ خوب پري گستاخي.
جي هي لفظ هت ۽ هو هت ائين ناهه آهي،
باقي جو چوي ٻئي ريت، مڙيوئي گاهه آهي.
او پکوان آچار پنهنجي کي ٻ، تو ڏني وزن هن ريت،
جي سخت لڳايو وڍ ۾ سان ۽ نرم ساڻ پريت.
ڇڏي واهيات وڏ والي، جي سوال پڇي کو اهو کٽي،
ته شاعر سڏجي کنهن کي، کوي کهڙو سرومٽي؟
جاڳر جيکر جهت چٽي، نظر جنهنجي سان نظر ملي جان،
هردو تري پـوي پاٺهي، يا جاڳي آتي جوش وچان.
لفظ لفظ شاعر جي ۾ طاقت آها رهي تي،
هر چيز تئي تي روشن، اولڌهه سـب لهي تي.

---

(١٤) شري نارايڻ (شام)

اي کاش!

جـتـان پـولـيـر آسائتا ويا نراس،
آهي گل ۽ مکڙيـون وچن شل هجي!
وريـو جنجي در تان آکنديو اداس،
وڃي هت مٽي سولهن سا خاک تي!
وڏي جنهنجي سايه ۾ ظلم آسپاس،
سکي تنجا شهزور بـازو پـون!
غلامن غـريبن جـو جن ۾ نـواس،
ڍهي اهڙا مندر محل، بت ٽـيـن!
پڇو هک نه پـر هڙئي تارازيون،
جي تورن سپت جي عوض پاؤ سير،

تن لڄون برباد سڀ سازشون،
ڏٻڻ جي نه پر جنکي مڙڻ جي هير؛
رهي خالي محتاج جو همت جتي،
نه ان ملڪ ۾ ڪا به ڪوڏي ٻجي!

جلاوطنين جو گيت

(١)

پارت جي خمر ڏيهه او پارت جا مسافر!
همت دور رهي ديس کان غمگين رهون ٿا؛
لڙڪن جون لڙهيون سار جي تارن ۾ پڪون ٿا؛
آکري، قتايل پکي جان سور سهون ٿا؛
هر گل جي مٺي مرڪ ڪري ياد رئون ٿا.
ڪومائي خزان ڦول ڇڏيا چمن جمن کي؛
بي ٻر هتي ٻنڪون ٿا پرندن کي ٻڌائيج؛
افسرده دلبون همت ٿيون رلن چمن گلن کي؛
۽ ڳالهه سندن لوڪ جي ٻن ٻن کي ٻڌائيج.
ڏس، ديس جو سو اوج ڪمال آهي ڪ ناهي؟
سو شان اڳيون جاه جلال آهي ڪ ناهي؟
باغن ۾ گلن جو سو جمال آهي ڪ ناهي؟
ڪنهن دل ۾ اسانجو خيال آهي ڪ ناهي؟
ساوڻ جي گهٽائن کان ۽ متوالي هوا کان،
باغن ۽ بهارن کان ٿي ڇا وسري وياسين؟
دريا جي ڪنارن کان ۽ رنگين فضا کان،
پارت جي اطارن کان ٿي ڇا وسري وياسين؟
پرت آهي اوچا، نه رسي جن کي تصور،
ميدان، جي وسعت ۾ خيالات کي گم ڪن،
جن آهي، اوليون جي منش جي من والگر،
دريا جي روانيءَ کي ڪري ياد لڇي من.

پارت جي خبر ڏيندڙ، او پارت جا مسافر،
پارت جا، او سنسار جي جنت جا مسافر،

(۲)

پارت کي وڃي ڇَنج، او پارت جا مسافر.
پاتال ۾ پختي تي سنڌ پاڙ پيڙ جان،
ڇو هلڪي هوا توکي ڪنول وانگي جهڪائي؟
پڙ کهڙو ۽ ڇا واسطي پولرن ۽ مکين ڪان،
پڙن پڙن به انهن جي، ڇو سنڌ ڏيان ڇڪائي؟
صحرا ۾ هجون يا هجون دريا جي ڪپڻ تي،
ڇا بزم ۾ ڇا رزم ۾ جنهن هند گذاريون،
تنهنجوئي هجي پيارو منو نام چپن تي،
دشمن سان سنڌ، صلح جي وائي به نه واريون!
ڪنجوس ڪوئي لالچي پارت ۾ نه ڏسجي،
نادار نه ڪوئي هجي بيڪار نه ڪوئي،
يڳوان! انهن کي به تون پارت ۾ رهڻ ڏي،
پر ڌرتي زمين تي رهي غدار نه ڪوئي.
اُن ڏينهن نه دليا ۾ رهي جسم اسان جو،
جو تنهنجي ڪسڻ واري اکيان ڪند نوايون،
دشمن جو رهڻ ئي نه ڏيون نالو نشان ڪو،
۽ تنهنجي بچائڻ ليء ڪڏي ڪند ڪپايون.
گنبير ڪڪر جان تي ۽ بي تاب ڪنوڻ جان،
ساگر جو رکي جوش ۽ طوفان جي طاقت،
پربت جي اَٽلتا سان ۽ رڻ پٽ جي تپت سان،
برباد ڪريون لحظي ۾ دشمن جي جسارت.
پارت کي وڃي ڇَنج، او پارت جا مسافر،
پارت جا، او سنسار جي جنت جا مسافر.

غزل مستزاد

١- بيمار جو فرياد ٻڌي، داد و دوا ڪر،
ٻڌ اُنکي شاد ڪر.
بيداد لي پلجي ۽ ستم ڪر نہ روا ڪر،
داور پيو ديا ڪر.

٢- فرقت ۾ مري لنهنجي تو بيمار مسيحا،
آهين تون ڪٿي لا؟
پهنجي تون لبن جو نہ دم اعجاز نما ڪر،
جلدي ڪا شفا ڪر.

٣- هڪ ٻار زلف هار وڌا دام دلين کي،
ڦاسائي ولهين کي،
باقي تون ڪجل پائي سو نختو نہ ٻيا ڪر،
ڪجھ خوف خدا ڪر.

٤- سالن کان سلي آهي مون جدائي جي مصيبت،
ڪر يار ڪا رحمت،
سر منهنجي کي، تون اچي ڌڙ کان هاڻ جدا ڪر،
يا پهنجي وفا ڪر.

٥- اي يار انکھ نيچيء ساٿي خلم تو ٻاريو،
مشتاق کي ماريو،
لي شوخ ٿي هاڻي نہ تير قضا ڪر،
بيدا نہ قضا ڪر.

٦- دل آهہ عزيز آ تو ڏي ياو کي از خود،
ڪر هاڻ نہ ڪر ڪر،
صبح سبہ تون صبر ۽ نہ ڪنهن دل مان صدا ڪر،
ڪهنجي نہ گلا ڪر.

(۱۷) شري پريو چگاڻي

برسات

منهنجو ڪيلاس پر ۾ برف-گهر هو،
اچانڪ منهنجو وايوءَ ۾ سفر هو،
منهنجو آڪاس تي ڪنهن دم گذر هو،
هيءَ سڀ سورج جي تابش جو اثر هو،
منهنجو ڪرڻ جي ڪشتيءَ ۾ نڪرڻ هو،
منهنجو پورب جي پاسي کان اچڻ هو.

وسڻ آيون وڄون ڇا وڃ کپي تي؛
سريلي سارنگي سُون لءِ وڳي تي،
پنا پت اندر لٺ رنگت رچي تي،
۽ نيلم-محل ۾ ناچڻ لڳي تي،
هيءَ منهنجي آڄيان جو شور هو سڀ،
شراب حسن جو هي دور هو سڀ.

منن جان مان ڪندي آنهون تي آيس،
دکي دل مان ڪندي دانهون تي آيس،
مان ڪرڻ کي ٻڌي ٻانهون تي آيس،
فرشتن جي گويا سامهون تي آيس،
مان اندر ديوتا جو چت چرايو،
زبردستيءَ سان جهن عرشين اڏايو.

تي لسري جڻ جواني نوجوان مان،
وڇي جڻ موج تي موج روان مان،
هلي هبڪار ٻاهر گلستان مان،
تثي پرواز جڻ تو روح جان مان،
لڻن مان پاڻ کي عرشين اڏايان،
هماليه جي صفت جا گيت ڳايان.

مان موتين جي طرح چادر تي چمڪان،
گهنا جي جهمڪندڙ جهالر تي جهمڪان،
ٻڌهن ٽم ٽم ڪري ڪڪر مان ٿي ٽمڪان،
مان چيڙن جي ڪري چم چم ٿي چمڪان،
گويا سلمي سنڌين سهڻيون ستارون،
ڪرن ليکر جي ڳهڪري ۾ مان ٿيون تارون.

لعل واري ٻه رڻ جي مان، ٿي ٿاريان،
۽ منهن مکڙن جي مان ٿي ڏٿاريان،
گمان هر دل ۾ مان ٿي ٿي آٿاريان،
مان جڏ چولري ۾ منجهان ٻاٽي ٿي هاريان،
ڪوٺي سمجهي ته جنس مان ليارا،
تا چنڪن آب ڪوثر جا ٿوڌارا.

ساري عالم کي منهنجي سار آهي،
منهنجي لاءِ هر بشر کي پيار آهي،
وسڻ ڪان جي مولڪي ڪو عار آهي،
منهنجي لاءِ منتظر هر ٻار آهي،
وسان ره جهم ته ڪن پيچ مولا،
ڪبان چم چم ته ڪن تا پيچ مولا.

سڀي مون لاءِ ٿين سڄ واجهه پائي،
منهنجي برڪت منجهس مولي اُپائي،
ٿي ٻر کي اهر ٻلڪن ۾ ٻٽائي،
ڪٺي مان ڪٻج ٿي ڪيڏا ڪرائي،
لبارا رانڪ چا چا ٿي رچايان،
مزو ۽ موج ڪيڏو ٿي مچايان.

ٻوي ٿو ساهه هر ناري ۾ مون ڪان،
هسي ڪيڏو ٿو گلزاري ۾ مون ڪان،

لـــظـــم

اڳي تي هير هڪاري ۾ مون ڪان،
ڦري تو ڦاڳ هر ڦلواڙي ۾ مون ڪان،
تئي ڪولڃن سندي ڪونجار مون ڪان،
چٽن چيھن سندي چونگار مون ڪان.
وٽن پوشاڪ سبزي جي تي پهري،
ٽپي هر ٽار تي خوش تي تي قمري،
مون نرگس جي ڦٽائي لنڊ گهري،
چمن ۾ چڙهي آيو چيت اُبري،
وڏي وس تي ڪيون ڳالهيون ڳدوارن،
پلر پي تي تـنـواري تـات تـاڙن.
مان ٿي تي جان بيجان ۾ ڦوڪيان،
مرن مرگهن پکين پڃن ۾ ڦوڪيان،
رڍن ۾ پي ۽ رڍارن ۾ ڦوڪيان،
سمندر ۾ چا مان صحرائن ۾ ڦوڪيان،
گلن اندر اچي رنگت تي مون ڪان،
رسي هر مرد کي فرحت تي مون ڪان.

(١٨) شري سوڀراج نرملداس

ڪچڪول خيالي

١- ڪيترا سال ويا، ڪين تي دل ترپائي،
تي وڪارن جي بلي، عمر لبھ گم جائي.

٢- ترڪ جا پور چڙهن، هاء وچن سي وڙي،
گوڙ گهمسان زماني، جي ڪيم سودائي.

٣- رزق منهنجو تيو، تڪليف سان شامل هرجاء،
۽ تي تقدير ڪنن، ڪونه تڪيو، هت چائي.

٤- مولڪي انڪار يا اقرار مان ڪي حاصل ناهه،

تنهنجو ڳجهه لوڪي ڪن، مهنجي اکين لي سائي.

٥- دل گهري ٿي، ته اڪيلو هجان، والدو هرجاءِ، چڙي وستار ٻيا، تنهنجي ڪمايان وائي.

٦- ٻڌلن هولدي ڪو آزاد رهي لسر ورلو، ڪوڪر وڙن ۾ جنڪ، جنهن جي پلي پختائي.

٧- جبس چالبهٔ وره، هاٿي ٻبحاه جي ٻير، مون ڪلو يون لي ڪر، لطف مان لالن دائي،

٨- ناحهه ٻاحهارا ڪري، ڪر سگهو آزاد مولکي، ٻڌلن چار ڪمي، ڪر مولکي بي غم حالي.

٩- سهل روزيءِ سان عطا، داوَرا ڪر شوق مولکي، ته صحت جان سان، جانب جي ڪريان نهلبائي.

(١٩) شري هري درياڻي (تخلص: دلگير)

(١) نهڪ ڏي

١- سنسار هيءُ خوشيءَ لاءِ سائينءَ سچو ٺاهيو، راحت جو رنگ جنهن ۾ هر شيءِ مٿان رچايو، هرڪو خوشيءَ لاءِ آيو، تون نهڪ ڏي خوشيءَ جو.

٢- سنسار هيءُ سراپا جڳ نقش آب آهي، جنهن ۾ اسانجي جيوت مثل حباب آهي، سنسار خواب آهي، تون نهڪ ڏي خوشيءَ جو.

٣- جا نهڪ ڏيئي نڙي ٿي، جهنگل جو صاف جهرڻو مستيءَ ۾ ڪٿي اچي ٿو، حالديءَ جو صاف ڪرڻو هرڪنهن کي لبب مرڻو، تون نهڪ ڏي خوشيءَ جو.

٤- آڪاس جو پيالو، راحت سان تار آهي، قدرت ۾ ان لشي جو خاصو خمار آهي، هر شيءِ بهار آهي، تون نهڪ ڏي خوشيءَ جو.

٥- خوش ڪبل ڪٿي مچائن سڀ جند ۽ ستارا،

آڪاس تي ڇا آهن اُوري عجب نظارا،
هي سڀ پسي پسارا، تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۶- ڏرليءَ تي جڏهن وسي ٿو ڪڪرن مان مينهن رمجهم،
نورن مان نازنين جي ڇلڪي ڇلڪ ٿي ڇمڇم،
ٿهڪي رهي آ ٽمٽم، تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۷- جيڪا جواني جوين آهي گلن قلن ۾،
سا موهڻي ٿي مرڪي ڪڻن ماڪ جي ڦڙن ۾،
تون ڇو پيو غمن ۾؟ تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۸- اونده پنيان اچي ٿي سهڻي صفا سهائي،
ڪاري گهٽا مان نڪري بجليءَ جي روشنائي،
ڪر دور غم نمائي، تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۹- فرحت ۾ فڪر واري فرياد ڇو ڪرين ٿو؟
ناشاد دل کي ويتر ناشاد ڇو ڪرين ٿو؟
غم ياد ڇو ڪرين ٿو؟ تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۱۰- دل جي غبار غم سان سڪ جو سمو ٿو وسري،
ڳوڙهن جي ريج سان ٿو گوندر جو گونچو اُسري،
پو ٿو خوشيءَ ڇو اسري، تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۱۱- تيزاب درد جي ۾ سارو بدن ٻري ٿو،
سورن جي سوز اندر هرهڪ هڏو ٻري ٿو،
ڳوڙهن سان اک ڀري ٿو، تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۱۲- ڇا لاءِ عمر توري گوندر ۾ گذرائين؟
ڳڻتي تي ٿوڪي ڪائي، ڳڻتيءَ کي تون ٿو ڪائين!
"دلگير" ڇو سڏائين؟ تون ٿهڪ ڏي خوشيءَ جو.

(۲) سڪرات ويلي

پربل خوب ڦولن سان ڦلواڙ ۾، برهمڻ رکيو پنهنجي گلزار ۾،
مٿر ڪنڊت وارو ڪوطوطو عجيب، غضب جي هٺي جنهنکي سوپيا نصيب

ڀلا مولين جي مولڪي ڇوڙ ڏيندا پر ڏرين تو ڏون؟
الا ڀيسار- سڀ پر مان ء مولي بي ڀلا آهيان،
پري لڳي پاهرين پرڏو ء سب ڏسندا ته مان ڇا آهيان!
٨- غضب جي حوش سان جي پاڪي هيڪر ڀڙوڙين تو،
الل ڪالي اڇي السان ناقص کي ٻوڙين تو،
ڪرين تو غرق غوراين کي ۽ ٻيڙن کي ٻوڙين تو،
ٻتون پراسه ڪرين پل پر، تڪي تڪرن کي توڙين تو،
ملي "دلگير" کي جي جان لنهنجي قطره جي هيڪر،
ٻڌان لو مان جيئن لوکي، ٻڌي مولکي جڳ ميڪر!!

گرديو!

١- هـنـد جا روشن ستارا الوداع!
ساريءَ دنيا جا دلارا الوداع!!
ڪوٺا- ديوي ء جا سهارا الوداع!!!
الـوداع، گرديو پيـارا الوداع!!!!
آب ديدين ليون اکيون، آلي هٿڙي،
لي وڃي برسات لنهن مان ڙڏ ڙڙي.

٢- عرش اوچي لان هي لووالي ڪري،
پاڻي آهـو چولـو انساني ڪري،
هرشي، لوکي، مها گياني ڪري،
پروپ ۽ پشچم جو لاثاني ڪري،
ڪوٺا- راڻيءَ کي وير ڏيئي ڏناڳر،
ولي لني ورڏالا اچ پارس حو پاڳر.

٣- هڪ الاهي نور جو آغاز ليو،
هند کي هستيءَ سندس لي ناز ليو،
مان ملڪن ۾ هندس ممتاز ليو،
ساريءَ دنيا ۾ ڪرو آواز ليو،

جوت هيءَ کهڙي جڙي آ هند ۾؟
روشني کهڙي وري آ هند ۾؟
جڳت جو رهواسي، ڀارت گهر سندس،
دل دکيارين جي ٻڌيو مندر سندس،
ڀڳتي ساٿي، ايشور رهبر سندس،
ديش-شيوا آدرش سندر سندس؛
مات-ڀارت هڪ سپاٽر پت ڄڻيو،
ساريءَ دنيا لاءِ جو ديپڪ ٻڻيو.

جنهن ڏنو چمڪو نئون چانڊاڻ کي،
جنهن ڏني سوڀيا عجب سرهاڻ کي،
موجزن جنهن تي ڪيو مهراڻ کي،
شبد سان جنهن تي نچايو پراڻ کي؛
گود قدرت جي سو ويو خالي ڪري،
هاءِ! ويو ڀارت ۾ بيحالي ڪري.

- جنهن ڪيو اوچو ڪرم جيون-اڌار،
جنهن ڪيو شيوا کي مڪتيءَ جو دوار،
جنهن سليو "انسان آ آدي اَپار"،
زندگيءَ جي باغ ۾ آندو بهار؛
راح روحانيءَ جو رهبر ويو هليو،
دل جي دنيا جو دلاور ويو هليو.

٧- هند ماتا! ايترو ماتم نه ڪر،
لڙڪ موتين ساڻ تون دامن نه ڀر،
ناس تي ديهي ڪويءَ جي آ، مگر،
آتما گرديو جي آهي اَمر؛
پنهنجو لافاني ڪري هو نانءُ ويو،
دل-نگر ۾ تاهي پنهنجو گانءُ ويو!

۸- هو اڃڻ جو ترت هت ساڌن ڪندو،
ماس پارت ڪي اهي ترسن ڪندو،
دل جي لهڻائي ڪي هو روشن ڪندو،
جڳت ۾ پيدا نئين جيون ڪندو؛
دل اندر "دلگير"، اهڙي آس آهه،
ٻاڻ واڻي وڍو ڏئي وشواس آهه!

---

(۲۰) شري ڏيولداس ڪوڏومل ڪشناڻي (تخلص؛ آزاد
پورب سنديش يا (ٻئي جيون)

۱- حسن جو حادر رهبو نازڪ تن گلفام ۾،
سن لشن ڪان وڌ نشو ٿي مخت جي هڪ جام ۾،
پريم رس واراون نگاهون تيد ڪن دل دام ۾،
ڪين لنهن آرام ڏيندڙيون جو ستو آرام ۾؛
حسن واري، دل ڪيبندڙ لنهن پر ناري هجي،
استري- مندر ۾ گولر ترت پوڄاري هجي.

۲- مشڪ سان مرڻن ڪي موهي حسن واري حور ٿي،
مست ٿي جهولڻ لڳن سي لينهن ۾ مخمور ٿي،
پريم جا پياسي ٿڻ سي پريم ۾ مجبور ٿي،
استري اولده لنگر ۾ زندگيءَ جو نور ٿي؛
روشني گولر جي دل ۾ ڪال حاڪائي چڙي،
لينهن ٻهڄي سان تره جي ٻاه ڀڙڪائي چڙي.

۳- چيو سياڻي: "دل ڪنور جي هن طرح جاڻڻ ڪبي،
محل ۾ اچ چوڪرين جو مڙ ڪوڻاڻڻ ڪبي،
راند ڪن دوڙي ٻڇڻ جي شرط ڪا لاڻڻ ڪبي،
سوڪڙي هرڪ ڪنيا ڪي ٻڌ هٿان ڏيارڻ ڪبي،

نظم

سوڪڙيون ڏيندي سدا رت هرڪ من هاري وجهي،
آڪ دل ۾ عشق جي گوهر الدر ٻاري وجهي.
١- مهل ۾ هرهڪ ڪنيا خوش اگيت ڳائيندي هلي،
لعل نڪ مستڪ تي هرڪا پاڻ لائيندي هلي،
وار ڪنهن چوڙي چڏيا ڪا وار ناهيندي هلي،
رنگ برنگي ويس هرڪا خاص پائيندي هلي،
ليڻ سينگاريا ڪجل سان مشڪ سان واسيو بدن،
موتيو، نرگس، آناري گل ڪليا سوسن سمن.
ڪوت ريشم جا رهيا ۽ سر مٿي ساڙهيون رنگين،
آه لعلائي ڳلن تي ۽ ٻرن ماهِ جبين،
گرپ مان جايون نه چڻ آهن لٿيون عرش برين،
ساري سنساري ڪنيائن کان ڪنيائون بهترين،
ڀي خبر تي تير جنجي جو نشانو ڪامديو،
مست تي پڏالدي سندن جوين ترانو، ڪامديو.
٢- لعل هٿ ميندي- رنن ۾ سوڪڙيون ڏيندو رهيو،
سرخ رنگ پوتر ڪنيائن کي ڏسي هسندو رهيو،
نرت شرميلي ۽ ڏيمي چال جاچيندو رهيو،
چاه مان پوتر نگاهن سان نه گل ڏسندو رهيو،
تيو هماليه کان به وڏو آ من وري جهنجو اڏول،
ڪاله هرڪائي سگهي ڪا، تن وري جهنجو اڏول.

شڪونتلا

١- وريو ساهه پن پن ۾ آيو بهار،
قليو قول سوسن سمن ۽ آنار،
چٽي چانڊني گومتيءَ جي ڪنار،
اَنل جوڳي وشوامتر جو اپار؛
اَچي اپڇرا مينڪا ناز سان،

هنبون ڪام جو ٻاڻ ٻُر واز سان.
۲- وٺي مست ٿبو حسن ڏسندي ڪمال،
وڌو هرڪ هاري ڇڏي جوڳ خيال،
وٺي اڇرا سنگ پيدا ڪبو لعل،
ٻري شڪل ۾ سوڍهن روشن مشعال؛
اُليو جڏ وٺي خواب مدهوش مان،
ڀڳو هوُ ڇڏي ٻار آغوش مان.
۳- ڪٿي ڪان ۾ ٻالڪا تي ٻلي،
ڪلي نازڪي هبر سان ٿي ڪِلي،
ڦٽيو ڦوهه جوبن نٽي چلولي،
ڪٿي رس ٻهلن جڏهن تي ٻلي؛
ٻسي مرگهه آچ لبڻ ليهي اچبا،
ڳلن تي ڦري جام نؤرا پلبا.
۴- ڳلن سان ڪندي راند ڦلواڙ ۾،
سڪبن ناز سان ڪل ٿسيا وار ۾،
اچانڪ دشبنم بڻ اچي حاو ۾،
امالڪ ڪبائي لنطر نار ۾؛
شڪاري تي آيو ٿبو خود شڪار،
دشبنم دل وڃائي ٿسي دل ڏنار.
۵- اڪبو ٻريو ڪيڏڻ سنڌس ٻاڳ ۾،
سچن ۾ دشبنم هوءِ دشبنم حاڳ ۾،
دشبنم هو پکين جي ملي راڳ ۾،
دشبنم دل پڳي ٻره وٻراڳ ۾؛
رهيو چار سو تي دشبنم ۽ دشبنم،
ڦري پيار ۾ خود دشبنم ٿي، شڪستہ،
وساريو وٺي آشرم ۽ سڪي،

نظم

دشينت جي چپن تي، چپن کي رکي،
شڪنتلا چاشني پريم رس جي چکي،
وهي اينهن جي نهر بيحد تکي؛
جدائي گهڙي وقت بيحد رني،
سوامي! نشاني مندڙي پڻ ڏني.

٧- ڪنئل خيال ۾ دلبر ۾ بيحد گهٽي،
رشي پير درواس آيو ڪٽي،
ڏني ڪا نه عزت ۽ آدر ڪٽي،
هلت ڪا نه هيءَ درواس کي هٽي وٽي؛
شڪنتلا کي غصي ۾ ڏنو هن سراپ،
"وساري ڇڏيندءِ جيئن جنهنجو جاپ."

٨- جڏهن درد جو دود تي پيو اڳن،
ڇڏيو هن رشيءَ آشرم جو چمن،
سڪايل اکين سان ڏٺو ٿي گلن،
جنين کي نپايو ٿي نازڪ بدن؛
ڪري ٿو **شڪنتلا** جي پڻ پڻ پچار،
ڪندي ياد سکيون رُنن زار زار.

٩- سخن ڪين **درواس** جو ٿو ٽري،
نديءَ مان پيتائين ٿي پاڻي پري،
مندڙي پاڇ مان ٿي آب اندر ڪري،
ڪئي خوب ڪوشش مندڙي من ڦري؛
وڃائي- هلي محب ميلاپ تي،
رڳن راڳ ڪيو عشق آلاپ تي.

١٠- دشينت وٽ وڃي پريم اظهار ڪيو،
سڃاڻو شڪنتلا کي نه، انڪار ڪيو،
" ڪڏهن نار سان پيار ڪيو،